

ΠΑΝΤΕΙΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

PANTEION UNIVERSITY OF SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES

ΣΧΟΛΗ ΔΙΕΘΝΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ, ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ
ΤΜΗΜΑ ΔΙΕΘΝΩΝ, ΕΥΡΩΠΑΪΚΩΝ ΚΑΙ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΕΣ ΣΠΟΥΔΕΣ ΑΣΦΑΛΕΙΑΣ»

Η γερμανική ενοποίηση στο β' ήμισυ του 19^{ου}
αιώνα και η Υψηλή Στρατηγική του Όττο φον Μπίσμαρκ
ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

The unification of Germany in the second half of the 19th century and
Otto Von Bismarck's Grand Strategy

DISSERTATION

Δημήτριος Τσαφούλης

Αθήνα, 2024

Τριμελής Επιτροπή

Κωνσταντίνος Λάβδας, Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου (Επιβλέπων)

Κωνσταντίνος Υφαντής, Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου

Μαρία-Ελένη Κοππά, Καθηγήτρια Παντείου Πανεπιστημίου

Copyright © Δημήτριος Τσαφούλης, 2024

All rights reserved. Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας διπλωματικής εργασίας εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της διπλωματικής εργασίας για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς τον συγγραφέα.

Η έγκριση της διπλωματικής εργασίας από το Πάντειον Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών δεν δηλώνει αποδοχή των γνώμων του συγγραφέα.

*Αφιερώνεται στη Μαρία, το μόνιμο στήριγμά μου που μοιράζεται αγόγγυστα
φιλοδοξίες και όνειρα*

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Θα ήθελα να ευχαριστήσω ιδιαίτερα τον επιβλέποντα καθηγητή της διπλωματικής εργασίας, κ. Κωνσταντίνο Λάβδα, χωρίς την καθοδήγηση του οποίου η εκπόνησή της θα χρίζονταν ατελέσφορη, όπως επίσης και τα μέλη της τριμελούς επιτροπής για τις διδακτικές και διαφωτιστικές παραδόσεις-διαλέξεις τους κατά τη διάρκεια της φοίτησής μου στη Σχολή Εθνικής Άμυνας, το ακαδημαϊκό έτος 2023-2024.

Δράττομαι επίσης της ευκαιρίας να ευχαριστήσω το Πάντειο Πανεπιστήμιο για τη δυνατότητα που μου παρέσχε μέσω της παρούσας εργασίας, στο πλαίσιο του Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών: «Στρατηγικές Σπουδές Ασφαλείας», να ασχοληθώ επισταμένως με μια περίοδο και κυρίως μια προσωπικότητα της Ιστορίας που ανέκαθεν μού ασκούσαν μια ακατανόητη έλξη.

ΔΗΛΩΣΗ ΜΗ ΛΟΓΟΚΛΟΠΗΣ ΚΑΙ ΑΝΑΛΗΨΗΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΗΣ ΕΥΘΥΝΗΣ

Με πλήρη επίγνωση των συνεπειών του νόμου περί πνευματικών δικαιωμάτων, δηλώνω ενυπογράφως ότι είμαι αποκλειστικός συγγραφέας της παρούσας Διπλωματικής Εργασίας, για την ολοκλήρωση της οποίας κάθε βοήθεια είναι πλήρως αναγνωρισμένη και αναφέρεται λεπτομερώς στην εργασία αυτή. Έχω αναφέρει πλήρως και με σαφείς αναφορές, όλες τις πηγές χρήσης δεδομένων, απόψεων, θέσεων και προτάσεων, ιδεών και λεκτικών αναφορών, είτε κατά κυριολεξία είτε βάση επιστημονικής παράφρασης.

Αθήνα, 2024

Δημήτριος Τσαφούλης

Περιεχόμενα

	σελ.
Εισαγωγή	12
Μεθοδολογία	14
Μέρος Πρώτο	16
Κεφάλαιο πρώτο: Θεωρητικές και μεθοδολογικές αφετηρίες	16
Η Ιστορία στην υπηρεσία της Στρατηγικής και των Διεθνών Σχέσεων	16
Εθνικισμός, πολιτικός ρεαλισμός και ισχύς: μια αναπόδραστη σύμπραξη	18
Υψηλή Στρατηγική: μια εννοιολογική προσέγγιση	24
Κεφάλαιο δεύτερο: Από τη Βιέννη στο Βερολίνο (1815-1862). Μια ιστορική και γεωπολιτική σκιαγράφηση	25
Βιέννη 1815: Αρχή της νομιμότητας και επιστροφή στο <i>ancien régime</i>	25
Οι φιλελεύθερες επαναστάσεις του 1848. Ενοποιητικά σκιρτήματα	28
Ο Κριμαϊκός πόλεμος (1853-1856)	30
Η ιταλική ενοποίηση	33
Η τελωνειακή ένωση (Zollverein)	35
Μέρος Δεύτερο	37
Κεφάλαιο τρίτο: Ο Όττο Φον Μπίσμαρκ Πρωθυπουργός της Πρωσίας.	
Η γερμανική ενοποίηση (1862-1871)	37
Από το <i>raison d'état</i> του Ρισελιέ στη <i>Realpolitik</i> του Μπίσμαρκ	37
Υψηλή Στρατηγική διπλωματίας, «αίματος και σιδήρου». Ενσαρκώνοντας το «εφικτό»	39
Η γερμανική ενοποίηση. Αποτιμώντας το «εφικτό»	52
Κεφάλαιο τέταρτο: Ο Όττο Φον Μπίσμαρκ Καγκελάριος της Γερμανίας.	
Η στρατηγική της ενόπλου ειρήνης (1871-1890)	55
Υψηλή Στρατηγική μετά τη γερμανική ενοποίηση. Διατηρώντας το «εφικτό»	55
Σχοινοτενής διπλωματία σε ένα δαιδαλώδες σύστημα εξισορροπήσεων	59
Αποικιακή δράση: από την αντίδραση στην αμφίθυμη στροφή	67
Κριτική – αποτίμηση Υψηλής Στρατηγικής Μπίσμαρκ μετά τη γερμανική ενοποίηση	70
Συμπεράσματα	72
Πηγές – Βιβλιογραφία	76
Παραρτήματα	
«Α» Θεωρητικό Πλαίσιο Υψηλής Στρατηγικής	88
«Β» Συντελεστές Ισχύος των Μεγάλων Δυνάμεων Κατά τον 19 ^ο Αιώνα	96
«Γ» Χάρτες Προ και Μετά τη Γερμανική Ενοποίηση	104

Εικόνες – Πίνακες - Χάρτες

	σελ.
Εικόνα 1. Σχηματική απεικόνιση του συστήματος συμμαχιών στην Ευρώπη, το 1882	65
Εικόνα 2. Σχηματική απεικόνιση του συστήματος συμμαχιών, συμφωνιών και αλληλοκατανοήσεων στην Ευρώπη, την περίοδο 1887-1890	67
Πίνακας 1. Δείκτες πλούτου & πληθυσμού Μεγ. Βρεταννίας, Ρωσσίας, Γαλλίας και Πρωσσίας/Γερμανίας, 1830-1900	97
Πίνακας 2. Σχετικά μερίδια επί του ευρωπαϊκού πλούτου, 1816-1890	98
Πίνακας 3. Σχετικά μερίδια επί του παγκόσμιου πλούτου, 1830-1890	99
Πίνακας 4. Ανθρώπινο δυναμικό των ευρωπαϊκών στρατών, 1862-1870	102
Πίνακας 5. Ανθρώπινο δυναμικό των ευρωπαϊκών στρατών, 1875-1890	103
Χάρτης 1. Απεικόνιση της Πρωσσίας πριν και μετά τον αυстро-πρωσικό πόλεμο του 1866, της Συνομοσπονδίας της Βόρειας Γερμανίας, και της Γερμανικής Αυτοκρατορίας από το 1871 και έπειτα	104
Χάρτης 2. Γεωγραφική αποτύπωση των περιοχών που ξέσπασαν και κατεστάλησαν τελικώς οι φιλελεύθερες επαναστάσεις κατά τη διετία 1848-1849	105
Χάρτης 3. Χρωματική αποτύπωση των γερμανικών κρατιδίων που εγκολπώθηκαν βαθμιαία στην τελωνειακή ένωση (Zollverein) έως το 1834	106
Χάρτης 4. Χρωματική αποτύπωση των γερμανικών κρατιδίων που εγκολπώθηκαν βαθμιαία στην τελωνειακή ένωση (Zollverein) από το 1834	106
Χάρτης 5. Χρωματική αποτύπωση της σταδιακής διεύρυνσης της τελωνειακής ένωσης (Zollverein)	107
Χάρτης 6. Γεωγραφική αποτύπωση της Γερμανικής Συνομοσπονδίας κατά την περίοδο 1815–1866	108
Χάρτης 7. Γεωγραφική αποτύπωση της Γερμανικής Αυτοκρατορίας κατά την περίοδο 1871–1918	109
Χάρτης 8. Αποτύπωση των σταδιακά προσαρτηθέντων εδαφών και των αντίστοιχα δημιουργηθέντων πολιτικών οντοτήτων (Πρωσσία, Γερμανική Συνομοσπονδία, Συνομοσπονδία της Βόρειας Γερμανίας και Γερμανική Αυτοκρατορία)	110

Περίληψη

*«Όλβιος, όστις τής ιστορίας έσχε μάθησιν»
Ευρυπίδης*

Η γερμανική ενοποίηση του 19^{ου} αιώνα ήταν το απότοκο μιας αρμονικής και ορθολογικής σύζευξης πολιτικών σκοπών και μέσων, στο πλαίσιο μιας μεγαλεπήβολης, αλλά εφικτής όπως απεδείχθη Υψηλής Στρατηγικής. Η ιστορική δικαιοσύνη επιτάσσει την απόδοση της ευόδωσης αυτού του κεφαλαιώδους εγχειρήματος αποκλειστικά στον Όττο φον Μπίσμαρκ, εμπνευστή, άλλωστε, του χαρακτηρισμού της πολιτικής ως της «τέχνης του εφικτού».

Το πολιτικό εκτόπισμά του χρίστηκε καταλυτικό για τη θεμελίωση ενός ενιαίου γερμανικού κράτους στην καρδιά της Ευρώπης, αλλά και την εδραίωση της γερμανικής σφαίρας επιρροής σε αυτή. Οι συσχετισμοί δυνάμεων στην ευρωπαϊκή ήπειρο υπέστησαν αλυσιδωτές donήσεις, προλειαίνοντας το έδαφος, σύμφωνα με μεγάλη μερίδα της βιβλιογραφίας, για τις κοσμογονικές συγκρούσεις του πρώτου ημίσεος του 20^{ου} αιώνα.

Αυτόχρονα, συγγραφικές απόπειρες που εστιάζουν στη γερμανική ενοποίηση υπό τη λυσιτελή καθοδήγηση του Μπίσμαρκ, παράγουν ενισχυμένα ερευνητικά ερεθίσματα. Η φιλοδοξία της ικανοποίησης των τελευταίων στοιχειοθετεί και τον σκοπό της παρούσας διατριβής, η οποία επιχειρεί να ανιχνεύσει ιστορικά τη γερμανική ενοποίηση του 19^{ου} αιώνα και να αξιολογήσει τις στρατηγικές επιλογές του Μπίσμαρκ πριν και μετά την τελεσφόρησή της.

Μεθοδολογικά, ο παραπάνω σκοπός εξυπηρετείται από το αξιόπιστο εργαλείο της ιστορίας, αλλά και το τριγωνικό θεωρητικό έρεισμα εθνικισμός-πολιτικός ρεαλισμός-ισχύς που έδρασε συνδυαστικά στη στρατηγική σκέψη του Μπίσμαρκ. Η αρτιότερη εξέλιξη του πονήματος υπαγόρευσε την ιστορική σκιαγράφηση και της κρίσιμης περιόδου που προηγήθηκε της γερμανικής ενοποίησης, καθόσον οι πολιτικές ζυμώσεις που έλαβαν χώρα τότε επηρέασαν τη μετέπειτα γερμανική Υψηλή Στρατηγική. Ακολούθως και μετά την ανάλυσή της, η τελευταία αποτιμάται με τη βοήθεια πέντε μεθοδολογικών κριτηρίων αξιολόγησης.

Η ειδοποιός διαφορά της Υψηλής Στρατηγικής του Μπίσμαρκ πριν και μετά τη γερμανική ενοποίηση είναι διττή και αλληλένδετη, καθόσον η διαφορετική

στρατηγική στόχευση, καθόρισε και ανάλογη προτεραιοποίηση στα μέσα εξυπηρέτησής της.

Την πρωθύστερη της ενοποίησης περίοδο, όταν ο Μπίσμαρκ διατελούσε Πρωθυπουργός της Πρωσίας, ο πρωταρχικός στόχος ήταν η ένωση των γερμανικών κρατιδίων υπό την πρωσική κυριαρχία. Αυτό, προϋποθέτοντας εδαφική επέκταση και αποκλεισμό της συνδιεκδικήτριας Αυστρίας επέβαλε, ελέω «αίματος και σιδήρου», τη δραστικότητα των πρωσικών όπλων. Η ποιοτική ανωτερότητα των στρατιών του Μόλτκε και το πρωσικό αποθεματικό ισχύος και πλούτου μεταφράστηκαν σε καθηλωτικές ήττες των αντιπάλων του. Παράλληλα, ο στρατιωτικός βραχίονας της Υψηλής Στρατηγικής πλαισιώθηκε από διπλωματικές νομιμοποιητικές δεξιότητες και ραδιουργίες του Μπίσμαρκ, που μόνο κολάσιμες δεν λογίζονται για την ανόθευτη *Realpolitik* που καθιέρωσε.

Μετά τη γερμανική ενοποίηση ο Γερμανός Καγκελάριος Μπίσμαρκ οριοθέτησε τις στρατηγικές επιδιώξεις στη διαφύλαξη της ειρήνης και τη διατήρηση-ενίσχυση των κεκτημένων και όχι σε μαξιμαλιστικές στοχεύσεις, στις οποίες ελλόχευε ο κίνδυνος της αποδιαρθρωτικής στρατηγικής υπερεξάπλωσης. Αναμενόμενα, η στρατηγική πρωτοκαθεδρία μεταλαμπαδεύτηκε από τον στρατό στη διπλωματία και σε ένα ιδανικά εκτελεσμένο «διαίρει και βασίλευε». Το περίτεχνο, όσο και δαιδαλώδες σύστημα συμμαχιών που εμπνεύστηκε ο Μπίσμαρκ εμπόδιζε τη συσπείρωση των δυνητικών αντιπάλων της Γερμανίας και ταυτόχρονα περιόριζε τη δράση των εταίρων της.

Αυτή ακριβώς την πολυπλοκότητα και την αδυναμία διαχείρισης ανέδειξε το δυσαναπλήρωτο κενό του, μετά την πολιτική παύση του. Αιρετικά, θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι αυτή ήταν η πιο βαρύνουσα πολιτική αβελτηρία του. Παρότι, ουσιαστικά αυτός παρέσχε στη χώρα του τη «δική της θέση στον ήλιο», μεταβίβασε στους διαδόχους του ένα μη αφομοιώσιμο μεγαλείο.

Λέξεις-κλειδιά: Γερμανική ενοποίηση, Ισχύς, Υψηλή Στρατηγική, Όττο φον Μπίσμαρκ, Πρωσία, *Realpolitik*.

The unification of Germany in the second half of the 19th century and

Otto Von Bismarck's Grand Strategy

Dimitrios Tsafoulis

Abstract

"Blessed is he who has acquired knowledge of history"
Euripides

The unification of Germany in the 19th century resulted from a harmonious and rational alignment of political objectives and means, executed within the framework of an ultimately achievable Grand Strategy. From the perspective of historical justice, the success of this monumental undertaking should be credited solely to Otto von Bismarck, who famously described politics as the "art of the possible".

His political influence served as a catalyst for the establishment of a unified German state in the heart of Europe and the consolidation of Germany's sphere of influence in the region. This shift disrupted the balance of power on the European continent, triggering a chain reaction that, as much of the literature suggests, laid the groundwork for the transformative conflicts of the first half of the 20th century.

Scholarly works focusing on German unification under Bismarck's effective leadership inherently provide opportunities for further research. This dissertation aims to address such opportunities by exploring the historical trajectory of Germany's unification in the 19th century and evaluating Bismarck's strategic choices both before and after its completion.

Methodologically, the above purpose is served by the rigorous application of historical analysis, supported by the triangular theoretical framework of nationalism, political realism, and power, which together shaped Bismarck's strategic thinking. To facilitate a more comprehensive exploration of the topic, the thesis begins with a historical overview of the critical period preceding German unification, as the political ferment of that time significantly influenced the subsequent German Grand Strategy. This strategy is then analyzed and evaluated based on five methodological criteria.

The fundamental difference between Bismarck's Grand Strategy before and

after German unification is twofold yet interconnected: differing strategic goals dictated a corresponding prioritization of the means employed to achieve them.

In the early period of unification, when Bismarck served as Prime Minister of Prussia, the primary goal was the unification of the German states under Prussian rule. Achieving this objective required territorial expansion and the strategic marginalization of Austria, necessitating the effectiveness of Prussian arms through “blood and iron”. The qualitative superiority of Moltke's armies, paired with Prussia's reserves of power and wealth, translated into decisive victories over its adversaries. At the same time, the military arm of the Grand Strategy was complemented by Bismarck's diplomatic finesse and strategic intrigues, which can hardly be condemned, given the unadulterated *Realpolitik* he established.

Following German unification, Chancellor Bismarck recalibrated his strategic objectives towards the preservation of peace and the reinforcement of the existing order, rather than pursuing maximalist goals that could potentially lead to destabilizing over-expansion. Predictably, strategic primacy was transferred from the military to diplomacy and to an ideal implementation of a “divide and rule” approach. The intricate system of alliances crafted by Bismarck effectively prevented Germany's potential adversaries from rallying and, at the same time, limited the actions of its partners.

Yet, this very complexity—and the mismanagement of it in his absence—highlighted the leadership vacuum created by his political cessation. Ironically, it might be argued that this represented his most significant political shortcoming. While he effectively secured for his country its “place in the sun,” he left behind an unassimilable legacy for his successors to grapple with.

Keywords: German unification, Grand Strategy, Otto von Bismarck, Power, Prussia, *Realpolitik*.

Εισαγωγή

*«Ή θα βρούμε κάποιο δρόμο ή θα τον φτιάξουμε»¹
Αννίβας*

«Δεν ήταν οι λεγεώνες εκείνες που διάβηκαν τον Ρουβίκωνα, αλλά ο Καίσαρας» (Van Creveld, 2001, σ.13). Προεκτείνοντας το απόφθεγμα του Μεγάλου Ναπολέοντος, εκτός από την αδιαπραγμάτευτη αξία της διοίκησης στον πόλεμο, καταδεικνύεται επίσης, ότι η ευθύνη της απόφασης για τις σημαντικές τομές στην ιστορία, αποτελεί «προνόμιο» των εκάστοτε στρατιωτικών και πολιτικών ταγών. Η απόφαση, άλλωστε, ως διαδικασία, δεσπόζει στην πολιτική, ή σύμφωνα με μια αντίληψη ταυτίζεται με αυτήν, ορίζοντάς την ως «λήψη αποφάσεων» με θεσμοθετημένα ή άλλα μέσα για τη διανομή ή ανακατανομή αξιών (Κουσκουβέλης, 2015).² Νοείται οίκοθεν ότι η ιστορική καταγραφή αναδεικνύει άλλοτε επιτυχείς αποφάσεις και την τελεσφόρηση των πολιτικών επιδιώξεων που υπηρετούν κι άλλες φορές πάλι τις νομοτελειακά αντίθετές τους.

Συναφώς, δεν θα «κόμιζε γλαύκα εις Αθήνας» η καταχώριση της γερμανικής ενοποίησης του 19^{ου} αιώνα, ως γεγονότος, σε εκείνα που αποτύπωσαν εναργώς την επιτυχή συνύφανση του τεθέντος πολιτικού σκοπού με τα απαιτούμενα μέσα στο πλαίσιο χάραξης μιας μεγαλεπήβολης, αλλά τελικά εφικτής όπως απεδείχθη Υψηλής Στρατηγικής.

Ο ιθύνων νους της, εμπνευστής του χαρακτηρισμού της πολιτικής ως της «τέχνης του εφικτού», Όττο φον Μπίσμαρκ, δικαίως ανατρέπει την εύστοχη λαϊκή θυμοσοφία της «πολυπληθούς πατρότητας» της επιτυχίας έναντι της «ορφανής» αποτυχίας. Πράγματι, η ιστορική δικαιοσύνη επιτάσσει την απόδοση της ευόδωσης του κεφαλαιώδους εγχειρήματος, σχεδόν αποκλειστικά στην πολιτική δεινότητα του «Σιδηρούντος Καγκελάριου».

Το γερμανικό κράτος που θεμελίωσε στην Ευρώπη άλλαξε άρδην τους συσχετισμούς δυνάμεων, δημιούργησε πρότυπα εθνικής χειραφέτησης, και εγκαίνιασε ένα νέο είδος εθνικισμού, κατακτητικού και ενίοτε μισαλλόδοξου, που

¹ ΓΕΕΘΑ. (χ.χ). *Αποφθέγματα*, Αθήνα: Εκδόσεις Ενόπλων Δυνάμεων, σ.12.

² Σύμφωνα με τον ορισμό του Easton. Στο David Easton, *The political system*. New York: Knopf, 1953, σ.129.

κεφαλαιοποιήθηκε με τη διεύρυνση της γερμανικής σφαίρας επιρροής. Παράλληλα, σύμφωνα με μερίδα ιστορικών προλείανε το έδαφος για το ξέσπασμα του «Μεγάλου Πόλεμου». Ο Joseph Nye, για παράδειγμα, θεωρεί ότι σε μισό αιώνα από την πρώτη εμφάνισή τους τα λαϊκά αισθήματα εθνικισμού είχαν αναπτυχθεί έντονα, και η αρπαγή από τη Γερμανία της Αλσατίας και της Λωραίνης από τη Γαλλία μετά τον μεταξύ τους (γαλλο-πρωσσικό) πόλεμο το 1870-1871 αποτέλεσε μία από τις βασικές αιτίες του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου.³ Ανεξαρτήτως ετυμολογίας, η γερμανική ιστορία έχει κατατάξει τον Μπίσμαρκ στις πλέον αμφιλεγόμενες προσωπικότητές της (Παπαδημητρίου, 2008).

Η Γερμανική Αυτοκρατορία, όπως συστήθηκε το 1871, ήταν προϊόν σύζευξης των διπλωματικών δεξιοτήτων του Μπίσμαρκ με τα πρωσσικά φορτία ισχύος, βασικού βραχίονα της *Realpolitik* που εφάρμοσε. Ενσαρκώνοντας το οξύμωρο ετυμολογικά προσωνύμιο του «συντηρητικού επαναστάτη», οι σχοινοτενείς διπλωματικοί ελιγμοί του αντικατόπτριζαν την τάση της ταύτισης της πολιτικής με την ανάλυση της ισχύος (Kissinger, 1995). Η έκλυση της τελευταίας με τη μορφή ένοπλης βίας την πρώτη δεκαετία της πρωθυπουργίας του διασάλεψε την ειρήνη και την ασφάλεια στη γηραιά ήπειρο που διένυε την πλέον ειρηνική της περίοδο από τη λήξη των ναπολεόντειων πολέμων (Gat, 2015).

Ο Μπίσμαρκ προώθησε και περιχαράκωσε το γερμανικό εθνικό συμφέρον και έθεσε ακλόνητες βάσεις διατήρησης της ακμαιότητάς του, ακόμα και μετά το 1890 που απομακρύνθηκε από τον θώκο της Καγκελαρίας. Τα χαρακτηριστικά του αυταρχικού, κυνικού, με μακιαβελλικές καταβολές, αλλά ταυτόχρονα μετριοπαθούς, ορθολογικού, ευφυή, διορατικού, που εντόπιζε ευκαιρίες σε φαινομενικά αυταπόδεικτες λύσεις, είναι ορισμένα από αυτά που του έχει αποδώσει η ιστορία.⁴

³ Στο Joseph S. Nye, Jr, *Ήπια Ισχύς. Το Μέσο Επιτυχίας στην Παγκόσμια Πολιτική* (μτφρ. Ερρίκος Μπαρτζινόπουλος), Αθήνα: Παπαζήση, 2005, σ.σ.31-32.

⁴ Η παρακάτω γλαφυρή περιγραφή της προσωπικότητας του Όττο φον Μπίσμαρκ από τον βραβευμένο με νόμπελ λογοτεχνίας Γερμανό συγγραφέα Thomas Mann, θεωρείται από τις πλέον αποκαλυπτικές της βιβλιογραφίας. Επιλέγεται να αποδοθεί στην αγγλική και όχι μεταφρασμένη, ακριβώς για την αποφυγή απομείωσης στο ελάχιστο της αρτιότητας της γλαφυρής της διάστασης: *“This phenomenon of a political genius of German stock, who in three bloody wars created the Prussian-German realm of power and for decades secured for it the hegemony in Europe – a hysterical colossus with a high voice, brutal, sentimental, and given to nervous spasms of weeping;...a giant of fathomless cunning and...cynical frankness of speech....contemptuous of people and overwhelming them with charm or force, careerist, realist, absolute anti-ideologist, a personality of excessive and*

Η εμπότισή τους αυτόχρονα στην υιοθετηθείσα Υψηλή Στρατηγική, υπαγορεύει την προσωποπαγή σύνδεσή της στον τίτλο της διπλωματικής εργασίας με τον χαρισματικό πολιτικό αντί του διεθνή δρώντα που εκπροσώπησε. Εκτιμάται, άλλωστε, ότι επάξια καρπώνεται αυτό το ιδιαίτερο προνόμιο που, ιστορικά, λίγοι έχουν «απολαύσει».

Μεθοδολογία

Το ερευνητικό ερέθισμα της εισαγωγής φιλοδοξεί να ικανοποιηθεί μέσω της επίτευξης του σκοπού της διπλωματικής εργασίας, στην οποία οσμώνεται η ιστορική ερμηνεία με τη στρατηγική αξιολογική ανάλυση. Επιχειρεί να ανιχνεύσει ιστορικά τη γερμανική ενοποίηση του 19^{ου} αιώνα, ως την αξονική πολιτική στόχευση της Υψηλής Στρατηγικής που χαραχτηκε από τον Μπίσμαρκ και να αξιολογήσει τις στρατηγικές του επιλογές πριν και μετά την τελεσφόρησή της, κρίνοντας ως επιβεβλημένη την πρωθύστερη παροχή ανάλογων εννοιολογικών, μεθοδολογικών και ιστορικών ερεισμάτων.

Η μεθοδολογική θεραπεία του παραπάνω σκοπού εκκινεί με το πρώτο Μέρος που θέτει ένα απαραίτητο θεωρητικό και ιστορικό πλαίσιο. Το πρώτο, αφού μετέλθει συνοπτικά τη συμβολή της ιστορίας στη διεθνολογική και στρατηγική ανάλυση, εισάγει τις έννοιες-θεωρήσεις του εθνικισμού, του πολιτικού ρεαλισμού και της ισχύος που κατηύθυναν συνδυαστικά τη στρατηγική σκέψη του Πρώσου πολιτικού. Τη θεωρητική πλαisiώση συμπληρώνει η εννοιολογική εμφιλοχώρηση της Υψηλής Στρατηγικής και πέντε κριτηρίων αξιολόγησής της που, ως μεθοδολογικά εργαλεία, χρησιμοποιούνται για την αποτίμηση των στρατηγικών επιλογών του Μπίσμαρκ, από την ανάληψη της πρωσοικής πρωθυπουργίας, το

almost superhuman format who, filled with himself, reduced everything about him to adulation or trembling.... At the mere mention of a political opponent, his look was that of an **angry lion**. Gargantuan in his appetites, he devoured half a hen turkey at dinner, drank half a bottle of cognac and three bottles of Apollinaris with it, and smoked five pipes afterwards.... Like Luther, he took a passionate joy in hating, and with all of the European polish of the aristocratic diplomat he was, like him, Germanic and anti-European....**Revolutionary** and at the same time the product of the enormous powers of reaction, he left liberal Europe, thanks to the success of his seasoned **Machiavellianism**, in the most complete disarray and in Germany strengthened the servile worship of power to the same degree as he weakened faith in tenderer, **nobler human ideas and values**.” (Η έμφαση δίδεται από τον συγγραφέα της διπλωματικής εργασίας). Στο Thomas Mann, *Die Drei Gewaltigen, Reden und Aufsätze*, vol.1 (Oldenburg, 1965), pp.62-63, από το Gordon A. Craig, *The Reich Stuff*, *The New York Review of Books* 38:3 (31 January 1991), σ.26.

1862. Το δεύτερο Μέρος επιλαμβάνεται της προηγούμενης περιόδου, επιχειρώντας μια περιοδολόγηση που ενέχει πάντα, ωστόσο, τον κίνδυνο της αυθαιρεσίας (Βεντούρα, 2002). Η ανάγκη αυτής της ιστορικής σκιαγράφησης εντοπίζεται στο ότι οι γεωπολιτικές ζυμώσεις, ακόμα και οι καταβολές της συλλογικής μνήμης ή του «θυμικού» των κύριων διεθνών δρώντων της εποχής, επηρέασαν τη γερμανική Υψηλή Στρατηγική στη συνέχεια και ενδεχόμενη εξαίρεσή τους θα συνιστούσε μεθοδολογικό απόπημα.

Ακολούθως, τηρώντας μια χρονική αλληλουχία, στο τρίτο κεφάλαιο (του δεύτερου Μέρους) αναλύονται και αποτιμώνται οι στρατηγικές επιλογές του Πρωθυπουργού της Πρωσίας Μπίσμαρκ υπό το πρίσμα της γερμανικής ενοποίησης και επί τη βάση συγκεκριμένων κριτηρίων αξιολόγησης Υψηλής Στρατηγικής. Η περίοδος μετά από αυτή καλύπτεται από το επόμενο κεφάλαιο που περιλαμβάνει μία ανάλογη ανάλυση και κριτική της Υψηλής Στρατηγικής του Γερμανού Καγκελάριου πλέον Μπίσμαρκ, μέχρι το πέρας της θητείας του, το 1890.

Η εργασία πριν τον επίλογο, καταλήγει σε απορρέοντα της ανάλυσης συμπεράσματα. Τα τελευταία σταχυολογούν ορισμένες γενικότερες επισημάνσεις που πλαισιώνουν τη συμπερασματικής μορφής αποτίμηση της Υψηλής Στρατηγικής του Μπίσμαρκ πριν και μετά τη γερμανική ενοποίηση, στα αντίστοιχα κεφάλαια.

Βασική προϋπόθεση συγγραφής της διπλωματικής εργασίας συνιστά η θεωρητική και μεθοδολογική θεμελίωσή της σε έγκριτη βιβλιογραφία, η οποία χρησιμοποιείται αξιωματικά.

Αναφορικά με τους παράγοντες που επηρεάζουν την εξέλιξη της εργασίας, κρίνεται σκόπιμο να επισημανθούν οι ακόλουθοι:

■ Η στρατηγική ανάλυση στο επίπεδο της Υψηλής Στρατηγικής διευρύνει το γνωστικό αντικείμενο των στρατηγικών σπουδών, είτε στο πλαίσιο των παραγόντων που καθορίζουν την πορεία και την έκβαση ενός πολέμου, είτε μέσω μιας μακροσκοπικής ανάλυσης τόσο σε πολεμικές όσο και σε ειρηνικές περιόδους (Παπασωτηρίου, 2011). Η δεύτερη προσέγγιση βρίσκεται πλησιέστερα στη θεωρία των διεθνών σχέσεων και είναι αυτή που επιλέχθηκε για την παρούσα συγγραφική απόπειρα, καθόσον τους τρεις πολέμους στους οποίους ενεπλάκη η Πρωσία (προ ενοποίησης), διαδέχτηκε μια αδρανής «πολεμικά» περίοδος για την ενωμένη Γερμανία. Η προσέγγιση της Υψηλής Στρατηγικής του Όττο φον Μπίσμαρκ,

εντοπίζεται στις δυνητικές επιλογές των κρατών που υποδεικνύει ο αείμνηστος Ηλίας Κουσκουβέλης, όπως πόλεμος, πειθαναγκασμός, εξισορρόπηση (εσωτερική - αυτοβοήθεια, εξωτερική - συμμαχίες), και «διαίρει και βασίλευε» (επιθετική προσέγγιση, αμυντική προσέγγιση, αποτροπή συμμαχίας).⁵

■ Η μελέτη της Υψηλής Στρατηγικής του Μπίσμαρκ επιχειρείται υπό το πρίσμα του πολιτικού ρεαλισμού, ως του πλέον αξιόπιστου εργαλείου ερευνητικής προσέγγισης της διεθνούς πολιτικής και ταυτόχρονα της θεωρητικής βάσης του κλάδου των στρατηγικών σπουδών (Κολιόπουλος, 2011, Πλατιάς, 2010). Προς επίρρωση του υπόψη παράγοντα σημειώνεται ότι ο Μπίσμαρκ έχει αναγνωρισθεί από τη σχετική βιβλιογραφία ως θιασώτης της εφαρμογής της ρεαλιστικής θεώρησης των διεθνών σχέσεων στην εξωτερική πολιτική (Kissinger, 1995, Mearsheimer, 2011, Πλατιάς, 2010).

■ Ο αξονικός πολιτικός σκοπός του Μπίσμαρκ εντοπίστηκε στη γερμανική ενοποίηση και τη μετέπειτα περιχαράκωσή της, ενεργοποιώντας συνακόλουθα την επιδίωξη διατήρησης της ειρήνης και του status quo, τη διπλωματική απομόνωση της Γαλλίας και την παρεμπόδιση αντι-γερμανικών συσπειρώσεων, με εστίαση στη Ρωσία.

Μέρος Πρώτο

Κεφάλαιο πρώτο: Θεωρητικές και μεθοδολογικές αφητηρίες

«Η στρατιωτική ιστορία μπορεί να είναι ένα ανεπαρκές εργαλείο πάνω στο οποίο θα βασιστούν οι διοικητές, αλλά καλύτερο από αυτό που δεν έχει σχεδιαστεί ακόμα»⁶
Martin Van Creveld

Η Ιστορία στην υπηρεσία της Στρατηγικής και των Διεθνών Σχέσεων

Θα μπορούσε να υποστηριχθεί με ασφάλεια ότι το Θουκυδίδειο έργο έχει συστηθεί ως η πρώτη, ολοκληρωμένη διάδραση μεταξύ της ιστορίας, της στρατηγικής και των διεθνών σχέσεων. Ο Πελοποννησιακός Πόλεμος αποτελεί

⁵ Στο Ηλίας Κουσκουβέλης, *Εισαγωγή στις Διεθνείς Σχέσεις*. Αθήνα: Ποιότητα (στ' έκδ.), 2010, σ.σ.208-223. Εκτενέστερη αναφορά στις υπόψη επιλογές στρατηγικής εμφίλοχωρούν στο Παράρτημα «Α» της διπλωματικής εργασίας.

⁶ Στο Martin Van Creveld. *Η διοίκηση στον πόλεμο* (μτφρ. Δημήτριος Γεδεών, επιμ. Μάριος Μπλέτας & Σοφία Τσιατσιάνη). Αθήνα: Τουρίκη, 2001, σ.31.

πρωτίστως ένα άρτιο ιστορικό κείμενο, στερούμενο της διάστασης του μυθώδους. Ταυτόχρονα, οι συμπεριφορές Αθήνας και Σπάρτης καθιέρωσαν ένα διαχρονικό μνημόνιο διεθνών σχέσεων (Gilpin, 2007), ενώ η ερμηνεία της πολεμικής τους σύγκρουσης εισήγαγε αρχέτυπα στρατηγικών και εννοιών, τα οποία εμβαπτίστηκαν τυπολογικά σε μεταγενέστερο χρόνο.⁷ Έννοιες όπως, εκμηδένιση, εξουθένωση, αποτροπή, κατευνασμός, ή εξισορρόπηση αποτελούν ένα μικρό μόνο δείγμα που καταρτίζει σύγχρονες στρατηγικές αναλύσεις (Platias & Koliopoulos, 2006).

Η πεποίθηση του Αλιμούσιου ιστορικού περί της αναλλοίωτης ανθρώπινης φύσης και των όμοιων ή παραπλήσιων γεγονότων που αυτή υπαγορεύει,⁸ έχει επαληθευτεί συν τω χρόνω με αποκαλυπτικό τρόπο. Αποτελεί ουσιαστικά το κεντρικό επιχείρημα όσων ενστερνίζονται τη συμβολή της ιστορίας στη διεθνολογική ανάλυση. Η φύση της διεθνούς πολιτικής ή το άναρχο του διεθνούς συστήματος δεν έχουν μεταβληθεί θεμελιωδώς από τη διαμόρφωση των πρώτων οργανωμένων συλλογικών οντοτήτων (Gilpin, 2007, Nye, 1993, Ήφαιστος, 1999, Πλατιάς, 2010).

Ιστορία, διεθνείς σχέσεις και στρατηγικές σπουδές ψηλαφούν έναν κοινό ερευνητικό καμβά που συντίθεται από τις εξελισσόμενες ανθρώπινες δράσεις στο πλαίσιο των συλλογικών τους ομάδων. Επομένως, θεωρείται σχεδόν αυταπόδεικτη η άντληση των διεθνολόγων και των στρατηγικών αναλυτών από την ιστορική εμπειρία για την παραγωγή και τη θεμελίωση των εσωτερικών τους υποθέσεων (Κολιόπουλος, 2011). Η τριτογενής ανάλυση των ιστορικών πηγών από τους

⁷ Αφορά στα αρχέτυπα των στρατηγικών της εκμηδένισης και της εξουθένωσης που καθιερώθηκαν στο λεξιλόγιο του κλάδου των στρατηγικών σπουδών από τον Γερμανό ιστορικό Hans Delbrück. Στο ογκώδες τετράτομο πόνημά του "History of the Art of War" εισάγονται για πρώτη φορά οι ορολογίες "Niederwerfungsstrategie" (strategy of annihilation-εκμηδένιση) και "Ermattungsstrategie" (strategy of attrition-φθορά/εξουθένωση), προκειμένου να αποτελέσουν τις δύο γενικές μορφές διάκρισης της στρατιωτικής στρατηγικής. Στο Hans Delbrück, *History of the Art of War, Volume IV. The dawn of modern warfare*. trans. by Walter J. Renfro, Jr. Lincoln and London: University of Nebraska Press, 1990, σ.293.

⁸ «...Η έλλειψη του μυθώδους από τη διήγησή μου, ίσως την κάνει λιγότερο ευχάριστη. Αλλά θα είμαι ικανοποιημένος αν το έργο μου κριθεί ωφέλιμο από όσους θελήσουν να έχουν ακριβή γνώση των γεγονότων που συνέβησαν και εκείνων που θα συμβούν στο μέλλον, τα οποία, από την πλευρά της **ανθρώπινης φύσης, θα είναι όμοια ή παραπλήσια**. Έγραψα την Ιστορία μου για να μείνει **αιώνιο κτήμα των ανθρώπων** και όχι σαν έργο επίκαιρου διαγωνισμού για ένα πρόσκαιρο ακροατήριο...». (Η έμφαση δίδεται από τον συγγραφέα της διπλωματικής εργασίας). Στο Θουκυδίδης. (2008) *Θουκυδίδου Ιστορία του Πελοποννησιακού Πολέμου* (μτφρ. Άγγελος Σ. Βλάχος). Αθήνα: Εστία, Α' 21-23.

τελευταίους προϋποθέτει τη δευτερογενή ανάλυση των ιστορικών (Παπασωτηρίου, 1996).

Η ιστορία δεν επαναλαμβάνεται. Κάθε εύρημά της είναι μοναδικό μέσα στο νομοτελειακά διαφορετικό, συμφυές χωροχρονικό πλαίσιο στο οποίο αλιεύεται, ωθώντας τους ιστορικούς στην ανελαστική τήρηση της ανάλυσης βάσει κριτηρίων της εποχής εκδήλωσης του αντικειμένου ερεύνης (Μπότσιου, 2020).

Η χρήση σύγχρονων όρων στην προσπάθεια ερμηνείας του παρελθόντος είναι θεμιτή για διεθνολόγους και στρατηγικούς αναλυτές προκειμένου να εξεταστεί η εφαρμοστικότητα μιας θεωρητικής υπόθεσης, κυρίως με μελλοντικό ορίζοντα αξιοποίησης (Gray, 1990). Κατά συνέπεια, μικρή σημασία έχει αν ο Μπίσμαρκ γνώριζε ότι η διπλωματία του εντάσσεται στο επίπεδο της Υψηλής Στρατηγικής ή αν ο Μόλτκε αντιλαμβανόταν ότι οι στρατιωτικοί ελιγμοί του κατατάσσονται στο επιχειρησιακό επίπεδο. Το ουσιώδες είναι η εκμείωση ανάλογων διαπιστώσεων που ιδανικά θα κυοφορήσουν λυσιτελή αποτελέσματα (Κολιόπουλος, 2011).

Τα τελευταία, ως προϊόντα της διεθνολογικής ή της στρατηγικής ανάλυσης προϋποθέτουν την απαίτηση μιας λιγότερο ή περισσότερο προφανούς δέσμευσης από την ιστορία (Lawson, 2018). Εκτιμάται, ότι το παρόν πόνημα εντάσσεται στη δεύτερη κατηγορία.

Εθνικισμός, πολιτικός ρεαλισμός και ισχύς: μια αναπόδραστη σύμπραξη

Ένας από τους πιο αφαιρετικούς ορισμούς του εθνικισμού τον συστήνει ως *«την ενεργό αλληλεγγύη μιας ομάδας που ισχυρίζεται ότι αποτελεί έθνος και επιδιώκει να καταστεί κράτος»* (Symmons-Symonolewicz, 1965, σ.227). Σε παρεμφερές μήκος κύματος ο Gellner τον προσδιορίζει ως *«μια πολιτική αρχή που υποστηρίζει ότι η πολιτική και η εθνική μονάδα πρέπει να συμπίπτουν»* (Gellner, 1983, σ.1).

Το έθνος απολαμβάνει μια μοναδικότητα που το διακρίνει από άλλα έθνη. Τα συνεκτικά στοιχεία που το διαφοροποιούν και ταυτόχρονα εξασφαλίζουν τη συνοχή του είναι η κοινή πολιτισμική κουλτούρα, καταγωγή, γλώσσα, θρησκεία και τελικά, η κοινή συνείδηση (Λέκκας, 2006).

Από τα παραπάνω, ένα πρώτο άξιο λόγου συμπέρασμα είναι ότι ο

εθνικισμός, εκτός από φορέας ή εκφραστής της έννοιας του έθνους συνιστά και δημιουργό του, εφόσον, προσδίδοντάς του ιδιαίτερο χαρακτήρα, το διαμορφώνει ως ξεχωριστή συλλογική οντότητα (Λέκκας, 2006). Δεύτερον, αναδεικνύεται η σύνδεσή του με την αλληλοτροφοδοτούμενη σχέση έθνους και κράτους. Ο εθνικισμός νοηματοδοτείται ως η πίστη στο έθνος, της οποίας η ένταση κυμαίνεται από την ανάγκη πολιτικής αυτονομίας και οργάνωσης μιας πληθυσμιακής ομάδας, μέχρι τον ακραίο βαθμό της πρόθεσης κατίσχυσης επί των υπολοίπων στον βωμό υπεράσπισης της ιδέας της υπεροχής έναντι αυτών (Κουσκουβέλης, 2010).

Σε επίπεδο ιστορικής τυπολογίας, η διάκριση σε πρωτογενείς και δευτερογενείς εθνικισμούς εδράζεται στη χρονική τους εκδήλωση και στο πλαίσιο ανάπτυξής τους. Οι πρωτογενείς, όπως για παράδειγμα ο αγγλικός και ο γαλλικός, εξελίχθηκαν στο εσωτερικό κυρίαρχων πολιτικών σχηματισμών τους οποίους ιδιοποιήθηκαν, καθιστώντας τους εθνικά κράτη (Tilly, 1975). Από την άλλη, οι δευτερογενείς, που έπονται χρονικά (π.χ. γερμανικός ή ιταλικός), καλλιεργήθηκαν εν αντιθέσει με τις υφιστάμενες πολιτικές δομές. Το έθνος που τελεί υπό διαμόρφωση δεν είναι ενωμένο σε αυθύπαρκτη πολιτική οντότητα, αλλά κατατμημένο σε πολλαπλούς σχηματισμούς (Λέκκας, 2006). Οι τελευταίοι εμφορούνται από αποσχιστικό, απελευθερωτικό ή ενοποιητικό χαρακτήρα, όπως ίσχυσε στην περίπτωση των διάσπαρτων γερμανικών κρατιδίων του 19^{ου} αιώνα (Breuilly, 1995).

Μια άλλη τυπολογική κατηγοριοποίηση, υπαγορευόμενη περισσότερο από τη διαφορετικότητα των ιδεολογικών καταβολών, είναι αυτή που προτείνει ο Heywood, διακρίνοντας τον εθνικισμό σε φιλελεύθερο, επεκτατικό, συντηρητικό και αποικιοκρατικό (Heywood, 2011).⁹ Αν επιλεγόταν κάποιος εξ αυτών ως περισσότερο

⁹ Ο Gellner επιδιώκει σε μία εκτενέστερη διάκριση των εθνικισμών, η οποία λαμβάνει τη μορφή πέντε σταδίων εξέλιξης σε χρονική αλληλουχία. Συνοπτικά, το 1^ο είναι εκείνο του πρώτου διεθνούς συστήματος (1648-1789), όταν οι ηγεμόνες των κρατών που προέκυψαν, κυρίως μετά τον τριακονταετή πόλεμο επιδίωξαν την πολιτειακή και πολιτική ενίσχυση των κρατών της δυτικής Ευρώπης. Το 2^ο στάδιο είναι αυτό του πατριωτισμού που μαζί με τον φιλελευθερισμό θα εκφράσουν αιτήματα κατά του απολυταρχισμού και της μοναρχίας, προκαλώντας τη Γαλλική Επανάσταση, το 1789. Το 3^ο στάδιο εντοπίζεται χρονικά μετά τη Συνθήκη των Βερσαλλιών, περίοδος στην οποία συστήνεται ο υπερ-εθνικισμός ή σοβινισμός, όπως θα εκφραστεί από τον ναζισμό και τον φασισμό (ιταλικό, ισπανικό, ιαπωνικό). Το διπολικό διεθνές σύστημα (1945-1989) εγκαινιάζει το 4^ο στάδιο, με τις δύο υπερδυνάμεις να θέτουν τον εθνικισμό στο παρασκήνιο της κεντρικής πολιτικής σκηνής. Μετά την πτώση του υπαρκτού σοσιαλισμού (1989), ο εθνικισμός έρχεται πάλι στο προσκήνιο, στη

προσιδιάζων στο υπό εξέταση γερμανικό παράδειγμα, αυτός θα ήταν ο επεκτατικός, ο οποίος, ωστόσο, κατέστη περισσότερο πρόδηλος στη διάδοχη κατάσταση του Μπίσμαρκ.

Πάντως, ανεξάρτητα από το είδος ή τη μορφή του, ο εθνικισμός θεωρείται εκείνη η ιδεολογία που ενσαρκώνει την ιδέα της πολιτικής αυτοδιάθεσης για το έθνος (Bottomore, 1979), το οποίο αναγνωρίζει το κράτος ως την ιδανική μορφή πολιτικής οργάνωσης (Kohn, 1944).

Αυτή η διαπίστωση ανάγεται σε κοινό παρονομαστή της εθνικιστικής ιδεολογίας με τη θεώρηση του πολιτικού ρεαλισμού που θέτει το κυρίαρχο κράτος ως τον σημαντικότερο παράγοντα στη διεθνή σκηνή (Jackson & Sørensen, 2006). Αν δεν υπήρχε το κράτος να εξασφαλίζει την ασφάλεια και την τάξη, η ανθρώπινη ζωή θα κατέληγε, κατά τον κυνικό αφορισμό του Hobbes, «*μοναχική, φτωχή, μίζερη, κτηνώδης και σύντομη*» (Hobbes, 1946, σ.82).

Αν, ωστόσο, η τάξη και η ασφάλεια αποτελούν εφικτούς στόχους του κράτους, δεν ισχύει το ίδιο και για το διεθνές σύστημα. Αυτό, στερούμενο της κεντρικής εξουσίας που θα επέβαλε την τάξη κατά το πρότυπο της εσωτερικής διακυβέρνησης των κρατών, χαρακτηρίζεται άναρχο και τίθεται στον αξιακό πυρήνα του ρεαλισμού (Πλατιάς, 2010).

Συνεπώς, η απουσία της υπέρτατης αρχής που θα ρύθμιζε τις ανταγωνιστικές τάσεις των κρατών, ως βασικών δρώντων του συστήματος, προσδίδει στις μεταξύ τους σχέσεις έναν συγκρουσιακό χαρακτήρα (Κουσκουβέλης, 2010). Τα κράτη, σε ένα εγγενώς ανταγωνιστικό περιβάλλον, θέτουν ως πρωταρχικό μέλημά τους την εθνική ασφάλεια, την επιβίωση και την εγγύηση-υπεράσπιση του εθνικού συμφέροντος, το οποίο αναδεικνύεται στον ύπατο ρυθμιστικό παράγοντα των διακρατικών σχέσεων (Jackson & Sørensen, 2006).

Συναφώς, όπως επιχειρηματολογεί ο Waltz, η εύλογα αυξημένη ευαισθησία των κρατών στο κόστος, ενεργοποιεί κάθε κίνητρό τους να συμπεριφερθούν

βάση της εκτόνωσης των εθνικιστικών δυνάμεων που «καταπίεζε» η σοβιετική υπερδύναμη. Τέλος, στη δύση του 20^{ου} αιώνα εμφανίστηκε και στον Τρίτο κόσμο, ιδιαίτερα στον αραβικό, που εκδηλώθηκε με τη μορφή του ισλαμικού φονταμενταλισμού, αποτελώντας έκτοτε μια διαρκή πρόκληση για την περιφερειακή, αλλά και την παγκόσμια σταθερότητα και ασφάλεια. Στο Ernest Gellner, *Η Κοινωνία των πολιτών και οι αντίπαλοί της. Συνθήκες ελευθερίας* (μτφρ. Ηρακλεία Στροϊκού, επιμ. Ηλίας Κουσκουβέλης). Αθήνα: Παπαζήση, 1996, σ.σ.180-185.

ορθολογικά και να μειώσουν την πιθανότητα «ποινής» από το άναρχο διεθνές σύστημα που περιορίζει τις επιλογές τους (Waltz, 2011).

Μέρος αυτής της ορθολογικής συμπεριφοράς των κρατών και επειδή διατηρούν αμφιβολίες για τις προθέσεις των άλλων, συνιστά η διαρκής επιδίωξη αύξησης της δικής τους ισχύος και ασφάλειας που διαμορφώνει, ωστόσο, συνθήκες μείωσης της ασφάλειας των υπολοίπων. Απότοκο αυτής της αδιαλείπτως ανατροφοδοτούμενης λογικής είναι το αποκαλούμενο «δίλημμα ασφαλείας», όρος που εισήχθη στο λεξιλόγιο των διεθνών σχέσεων από τον Herz, το 1950 (Herz, 1950).

Νωρίτερα, ο Morgenthau, ίσως ο κορυφαίος στοχαστής του ρεαλισμού κατά τον 20^ο αιώνα, συνόψισε τη διεθνολογική θεωρία του σε έξι αρχές του πολιτικού ρεαλισμού, υπογραμμίζοντας τη διάσταση της ανθρώπινης φύσης και της ηθικής στις διεθνείς σχέσεις.¹⁰ Σύμφωνα με αυτόν, ο άνθρωπος, ως εκ φύσεως πολιτικό ον, διακρίνεται από έναν σύμφυτο πόθο για εξουσία (*animus dominandi*), ο οποίος ανιχνεύει συνθήκες ευόδωσης στον ασφαλή πολιτικό χώρο του ανεξάρτητου κράτους (Morgenthau, 1965). Αυτό για τον Morgenthau -επηρεασμένος από τους Θουκυδίδη και Machiavelli- στην αέναη προσπάθεια εξυπηρέτησης των συμφερόντων και της ανάγκης για επιβίωση, υποβαθμίζει τον ρόλο του δικαίου και της ηθικής (Morgenthau, 1985). Οι οικουμενικές ηθικές αξίες που υιοθετούνται στο πλαίσιο της προσωπικής ηθικής δεν είναι εφαρμόσιμες στις δραστηριότητες των κρατών. Συνεπώς, η πολιτική πρακτική απαιτεί ηθικούς συμβιβασμούς ή διαφορετικά την καταφυγή σε ένα «γενναίο ψεύδος» κατά την Πλάτωνος Πολιτεία (Πλάτων, 2002, σ.σ.252 – 414c).

Επομένως, το κράτος ενεργεί συνετά, αλλά χωρίς να αποκλείει τις ηθικά επιλήψιμες επιλογές κατά την άσκηση της πολιτικής προκειμένου να εξασφαλίσει το εθνικό του συμφέρον, ακόμα και εις βάρος τρίτων. Αυτό, σύμφωνα με τον

¹⁰ Συνοπτικά, οι έξι αρχές του πολιτικού ρεαλισμού είναι: α. Η πολιτική έχει τις ρίζες της σε μια αμετάβλητη ανθρώπινη φύση που είναι εγωκεντρική, εσωστρεφής και ανιδιοτελής, β. Η πολιτική αποτελεί μια αυτόνομη σφαίρα δραστηριότητας, μη περιοριζόμενη σε οικονομικές ερμηνείες ή ηθικές αναλύσεις, γ. Η διεθνής πολιτική αποτελεί μια αρένα αντικρουόμενων συμφερόντων, δ. Η ηθική των διεθνών σχέσεων είναι μια πολιτική ή περιστασιακή ηθική που διαφέρει από την προσωπική ηθική, ε. Οι ρεαλιστές διαφωνούν με την άποψη ότι συγκεκριμένα έθνη μπορούν να επιβάλουν την ιδεολογία τους σε άλλα έθνη, στ. Η πολιτική τέχνη είναι μια νηφάλια και μάλλον πεζή δραστηριότητα που απαιτεί μια βαθιά κατανόηση της ανθρώπινης ατέλειας. Αυτή η απαισιόδοξη άποψη για την ανθρώπινη φύση τίθεται στον πυρήνα των διεθνών σχέσεων. Στο Hans Morgenthau, *Politics among nations: the struggle for power and peace*. New York: Knopf, 1985, σ.σ.4-17.

Mearsheimer υπαγορεύει την υιοθέτηση τριών γενικών προτύπων συμπεριφοράς: φόβο, αυτοβοήθεια και μεγιστοποίηση της ισχύος (Mearsheimer, 2011).

Ανεξάρτητα από τα κίνητρά τους τα κράτη επιδιώκουν να αυξήσουν τα φορτία ισχύος τους. Είτε ως έμφυτη επιθυμία (Morgenthau) είτε επειδή η δομή του διεθνούς συστήματος το επιβάλλει (Waltz), μέσω της μεγιστοποίησης της ισχύος τους θωρακίζουν την προοπτική επιβίωσής τους (Mearsheimer, 2011).

Αυτό συμβαίνει ακόμα κι αν τα κράτη δεν αντιλαμβάνονται την έννοια της ισχύος, όπως αποκαλύπτει η αφοπλιστικά ευρηματική, πνευματώδης παρατήρηση του Nye, *«η ισχύς είναι σαν τον καιρό, όλοι εξαρτώνται από αυτόν...αλλά ελάχιστοι τον καταλαβαίνουν»* (Nye, 2005, σ.27). Η υπόψη αδυναμία εξηγεί ενδεχομένως τις ουκ ολίγες απόπειρες ορισμού της στη σχετική βιβλιογραφία.

Αλιεύοντας τις πιο αντιπροσωπευτικές εξ αυτών, σύμφωνα με τη γνώμη του συγγραφέα της διπλωματικής εργασίας, ο Morgenthau και ο Carr την ταυτίζουν με την πολιτική, υποδεικνύοντας ότι *«η πολιτική δεν είναι τίποτε άλλο παρά η πάλη για την ισχύ»* (Morgenthau, 1985, σ.σ.25-26) ή *«η πολιτική είναι κατά μία έννοια πάντα πολιτική της ισχύος»* (Carr, 2011, σ.147), αντίστοιχα.

Ο Waltz υποστηρίζει ότι η ισχύς είναι το «κύριο νόμισμα» και εργαλείο της διεθνούς πολιτικής, προϊόν των ασυμμετριών που παράγει η σχετικότητα της, επισημαίνοντας μία ακόμα κρίσιμη απαίτηση (Waltz, 2011): τα κράτη πρέπει να επιδιώκουν τη «σωστή δόση» ισχύος, ισορροπώντας μεταξύ της αδυναμίας που προκαλεί την αντίπαλη επιθετικότητα και της υπερβολικής δύναμης που ωθεί τρίτα κράτη σε συσπειρώσεις εναντίον τους (Waltz, 1988). Σε ένα συγκρουσιακό διεθνές περιβάλλον κατά τους ρεαλιστές, όπως ο Waltz, υφίσταται μεταξύ των ανταγωνιστών μία σχέση ισχύος και κατ' επέκταση ένα σημείο που ο συσχετισμός αυτός ισορροπεί, χωρίς να ταυτίζεται απαραίτητα με το σημείο ισοδυναμίας (Κουσκουβέλης, 2010).

Μολαταύτα, εκτιμάται ότι ο πλέον εύληπτος ορισμός της ισχύος, δεν προέρχεται από τους «καθ' ύλην αρμόδιους» ρεαλιστές, αλλά από δύο εκπροσώπους του φιλελευθερισμού, όπως ο Nye και ο Dahl. Ο πρώτος αντιλαμβάνεται την ισχύ ως την *«ικανότητα να επηρεάζεις τη συμπεριφορά των άλλων για να επιτυγχάνεις τα αποτελέσματα που θέλεις»* (Nye, 2005, σ.28), ενώ ο δεύτερος διατείνεται ότι ο *«Α έχει ισχύ επί του Β στον βαθμό που μπορεί να*

υποχρεώσει τον Β να κάνει κάτι το οποίο ο Β διαφορετικά δεν θα έκανε» (Dahl, 1957, σ.σ.202-203).

Καθίσταται προφανές ότι κοινός τόπος τους είναι ότι η ισχύς αφορά στη δυνατότητα επηρεασμού της στάσης των άλλων προς επίτευξη ιδίων επιδιώξεων. Ο τρόπος με τον οποίο συμβαίνει αυτό αντικατοπτρίζεται στην επιμέρους διάκριση της ισχύος στη σκληρή (hard) που εδράζεται στη χρήση στρατιωτικής, οικονομικής και διπλωματικής δύναμης (Πλατιάς, 2022), στην ήπια (soft) που πηγάζει από τη δύναμη της πειθούς και της έλξης, εστιάζοντας στη διαμόρφωση των προτιμήσεων των άλλων (Nye, 2005), και στον συνδυασμό σκληρής και ήπιας που έχει αποκληθεί έξυπνη ισχύς (smart) (Nye, 2011).¹¹

Έναν περαιτέρω διαχωρισμό σε είδη ισχύος επιχειρεί και ο Mearsheimer, συνδέοντάς τα με περισσότερο απτά και μετρήσιμα μεγέθη. Πρόκειται για την πραγματική (στρατιωτική) και τη λανθάνουσα ισχύ που σε μεγάλο βαθμό εδράζεται στον πληθυσμό και τον πλούτο του κράτους ή διαφορετικά στα «νεύρα» της στρατιωτικής ισχύος (Mearsheimer, 2011).¹²

Η παραπάνω διάκριση εμφορείται από μία ποσοτική προσέγγιση της ισχύος υπό την έννοια του ελέγχου των πόρων, η οποία εγκαινιάστηκε από τον Θουκυδίδη όταν απαιτήθηκε η ερμηνεία της εντυπωσιακής ανόδου της Αθήνας (Πλατιάς, 2010).

¹¹ Κρίνεται σκόπιμο να σημειωθεί ότι εντός της τελευταίας δεκαετίας έχει αναδυθεί στον χώρο των διεθνών σχέσεων και η επονομαζόμενη “sharp power” (αιχμηρή ισχύς). Ο νεολογισμός ανήκει σε δύο Αμερικανούς μελετητές (Christopher Walker και Jessica Ludwig), στην προσπάθειά τους να καλύψουν νέες συμπεριφορές των διεθνών δρώντων που εκφεύγουν από τη μεθοδολογία των αποδεκτών σήμερα κατηγοριών ισχύος, όπως η σκληρή, η ήπια και η έξυπνη. Το 2017, σε άρθρο τους στο έγκριτο επιστημονικό περιοδικό Foreign Affairs χρησιμοποίησαν τον όρο “sharp power” για πρώτη φορά, προκειμένου να αποδώσουν τυπολογικά την πρακτική άσκησης επιρροής της Κίνας και της Ρωσίας, ως αυταρχικών καθεστώτων στη διεθνή αρένα. Ειδικότερα, σημειώνουν ότι μολονότι οι πρακτικές των δύο υπόψη χωρών έχουν ορισμένα κοινά σημεία με το φάσμα των δράσεων που καλύπτει η ήπια ισχύς, δεν μπορούν ούτε να ενταχθούν απόλυτα στις μεθόδους ιδεολογικής έλξης και δημόσιας διπλωματίας που αυτή πρεσβεύει, πολλώ δε μάλλον να συμβαδίσουν με το προφίλ εξαναγκασμού της σκληρής ισχύος. Αντιθέτως, τις θεωρούν προϊόν των τεχνολογιών αιχμής στον τομέα της επικοινωνίας, που παρέχει την άνεση σε αναθεωρητικούς δρώντες να χειραγωγήσουν τα ΜΜΕ και την κοινή γνώμη, κυρίως μέσω της «επαναστατικής» λειτουργίας των μέσων κοινωνικής δικτύωσης. Στο Christopher Walker & Jessica Ludwig, The meaning of sharp power: How authoritarian states project influence. *Foreign Affairs* (November 2017). Ανακτήθηκε την 2/8/24 από: <https://www.foreignaffairs.com/articles/china/2017-11-16/meaning-sharp-power>

¹² Τα υπόψη μεγέθη (πλούτος, πληθυσμός, στρατιωτική ισχύς) παρατίθενται στο Παράρτημα «Β» της διπλωματικής εργασίας, στο πλαίσιο μια συνοπτικής σύγκρισης που επιχειρείται μεταξύ της Πρωσίας/Γερμανίας με τις άλλες Μεγάλες Δυνάμεις της υπό εξέταση περιόδου.

Σε μία σύγχρονη έκδοση ο Κουσκουβέλης προτείνει μια κατηγοριοποίηση τριών ομάδων συντελεστών ισχύος (υλικοί, λειτουργικοί, υποκειμενικοί).¹³

Η εισροή αυτής της πανσπερμίας εργαλείων ισχύος συνδυαζόμενη και με έτερες πηγές ισχύος του κράτους μετουσιώνεται σε επιδιωκόμενα αποτελέσματα, όπως η δυνητική επιβολή της θέλησής του στον αντίπαλο, ή διαφορετικά σε συγκεκριμένη στρατηγική (Beaufre, 2015).

Υψηλή Στρατηγική: μια εννοιολογική προσέγγιση¹⁴

Η σχεδίαση και η εφαρμογή της στρατηγικής επιδιώκει την επίτευξη κάποιου σκοπού που το είδος και ο τρόπος καθορισμού του εξαρτάται από το επίπεδο άσκησής της. Ο σκοπός αυτός στο επίπεδο της Υψηλής Στρατηγικής είναι πολιτικός και η επιλογή του άπτεται των αρμοδιοτήτων της πολιτικής ηγεσίας (Μαυρόπουλος, 2012). Επομένως, αποτελεί το ανώτερο επίπεδο στρατηγικής που, ως μια αλυσίδα σκοπών, τρόπων και μέσων ενορχηστρώνει το σύνολο των διαθέσιμων μέσων για την τελεσφόρηση του εκάστοτε πολιτικού σκοπού ενόψει πραγματικής ή ενδεχόμενης σύγκρουσης (Κολιόπουλος, 2008). Κατ' ουσίαν, η Υψηλή Στρατηγική αποτελεί τη βασική μέθοδο παραγωγής ασφαλείας των κρατών και την επαύξηση των φορτίων ισχύος που η τελευταία υπαγορεύει.

Το τεκμήριο της χρήσης ένοπλης βίας κατατάσσει αυτόχρονα τον πόλεμο ως τη δραστικότερη και πλέον επικίνδυνη στρατηγική, συγκρινόμενη με τις άλλες δυνητικές στρατηγικές επιλογές των κρατών, όπως ο πειθαναγκασμός, η εξισορρόπηση (εσωτερική και εξωτερική) ή το δόγμα του «διαίρει και βασίλευε» σε οποιαδήποτε από τις τρεις εκφάνσεις υιοθετηθεί (επιθετική, αμυντική και αποτροπή συμμαχίας) (Κουσκουβέλης, 2010).

¹³ Ο Κουσκουβέλης, σε μια προσπάθεια κατηγοριοποίησης των συντελεστών ισχύος, αφού λάβει υπόψη του και άλλες σχετικές απόπειρες, όπως των Spykman, Morgenthau, και Aron, καταλήγει σε τρεις βασικές κατηγορίες, με περαιτέρω υποδιαίρεσεις αυτών, όπως: υλικοί ή αντικειμενικοί συντελεστές (γεωγραφία, πληθυσμός, πηγές πλούτου, ένοπλες δυνάμεις), λειτουργικοί συντελεστές (πολιτικό σύστημα, διοίκηση του κράτους, ικανότητα στρατιωτικής κινητοποίησης, θέση του κράτους στο διεθνές σύστημα) και υποκειμενικοί συντελεστές (ηγεσία, διεθνές κύρος του κράτους). Στο Ηλίας Κουσκουβέλης, *Εισαγωγή στις Διεθνείς Σχέσεις*. Αθήνα: Πολιτεία, 2010, σ.σ.148-186.

¹⁴ Εκτός από τη συνοπτική αναφορά στη θεωρία της Υψηλής Στρατηγικής στο παρόν υποκεφάλαιο, στο Παράρτημα «Α» της διπλωματικής εργασίας εμφολωρεί εκτενέστερη θεωρητική πλαισίωση της έννοιας της Υψηλής Στρατηγικής με αναλυτική αναφορά στις διαστάσεις της, τους πυλώνες ιδανικού σχεδιασμού της, των κριτηρίων αξιολόγησής της, καθώς και των δυνητικών επιλογών στρατηγικής των διεθνών δρώντων.

Η χρήση ένοπλη βίας, ωστόσο, δεν αρκεί για να προσδώσει στον πόλεμο τον χαρακτήρα ενός αποκλειστικά στρατιωτικού φαινομένου. Η συντριπτική πλειοψηφία των ενόπλων συρράξεων επιβάλλει στα εμπόλεμα μέρη όπως μετέλθουν και έτερα μέσα για να κάμψουν την αντίπαλη βούληση.

Ο στρατηγικός μηχανισμός της Πρωσίας του Μπίσμαρκ, της οποίας ο πόλεμος αποτέλεσε τη βασική στρατηγική επιλογή κατά την περίοδο που προηγήθηκε της γερμανικής ενοποίησης, ενεργοποίησε και άλλες διαστάσεις πλέον της αμιγώς στρατιωτικής, όπως την οικονομική, τη διπλωματική, την εσωτερική πολιτική και τη διεθνή νομιμοποίηση (Παπασωτηρίου, 2011). Μετά την επίτευξη του αξονικού στόχου της ενοποίησης, η γερμανική στρατηγική αναπροσαρμόστηκε, τελώντας σε απόλυτη αρμονία με τον νέο πολιτικό σκοπό που αφορούσε στη διατήρηση του status quo και την αποφυγή αντι-γερμανικών συσπειρώσεων που θα μπορούσαν να το διασαλεύσουν. Αναπόφευκτα, ο πόλεμος έγινε η λιγότερο ελκυστική επιλογή και οι στρατηγικές επιλογές του Μπίσμαρκ έλαβαν το διπλωματικό χρίσμα.

Η Υψηλή Στρατηγική και των δύο περιόδων θα αποτιμηθεί μέσω πέντε μεθοδολογικών κριτηρίων αξιολόγησης, όπως η καταλληλότητα, ο συσχετισμός μέσων-στόχων, η αποδοτικότητα, η εσωτερική συνοχή και η αντοχή σε σφάλματα (Platias & Koliopoulos, 2006).

Κεφάλαιο δεύτερο: Από τη Βιέννη στο Βερολίνο (18156-1862). Μια ιστορική και γεωπολιτική σκιαγράφιση

«Μόνο οι ανόητοι μαθαίνουν από τα λάθη τους.
Εγώ προτιμώ να μαθαίνω από τα λάθη των άλλων»¹⁵
Όττο φον Μπίσμαρκ

Βιέννη 1815: Αρχή της νομιμότητας και επιστροφή στο *ancien régime*

Η ιστορία, όπως έχει αναφερθεί, αποτελεί το πλέον αξιόπιστο μεθοδολογικό εργαλείο για την επιστημονική μελέτη των διεθνών σχέσεων. Υπάρχουν φορές, ωστόσο, που, καίτοι ακουσίως, απεκδύεται το επιστημονικό της δαιμόνιο, καθοδηγούμενη από μία απροσδιόριστη συμπαντική νομοτέλεια. Το 1815, το

¹⁵ Στο Παναγιώτης Μαυρόπουλος, *Εισαγωγή στη θεωρία του πολέμου και της στρατηγικής*, Αθήνα: Αυτοέκδοση, 2012, σ.19.

πολιτικό «τέλος» του Μεγάλου Ναπολέοντος συνέπεσε χρονικά με τη βιολογική «αρχή» του Όττο φον Μπίσμαρκ (Ludwig, 1980). Επιπλέον, αποτέλεσε έτος καμπής για την ευρωπαϊκή διεθνή τάξη, της οποίας το κέντρο βάρους θα μετατοπιζόνταν από τη νομιμότητα του Μέτερνιχ στην ισχύ του Πρώσου Πρωθυπουργού μερικές δεκαετίες αργότερα (Kissinger, 2014).

Με τη Συνθήκη της Βιέννης (1815), οι Μεγάλες Δυνάμεις ανέλαβαν τη διευθέτηση των εκκρεμών ζητημάτων του μεταπολεμικού κόσμου, με κυρίαρχο αυτό της δημιουργίας ενός διεθνούς συστήματος συλλογικής ασφάλειας και απαρέγκλιτης υπακοής στους ελέω Θεού μονάρχες. Οι εργασίες του ομώνυμου Συνεδρίου καθοδηγούνταν από την αρχή της νομιμότητας, ήτοι την επιστροφή στο προεπαναστατικό status quo και τις ευρωπαϊκές σταθερές του 18^{ου} αιώνα. Αν και στο Συνέδριο της Βιέννης, που συνεκλήθη τον Σεπτέμβριο του 1814, συμμετείχαν καθολικά τα ευρωπαϊκά κράτη, η μελλοντική τύχη της Ευρώπης κρίθηκε, μάλλον αναμενόμενα, αποκλειστικά από τους αντιπροσώπους των Μεγάλων Δυνάμεων.¹⁶ Οι δυναστείες της Ευρώπης έπρεπε να αποκατασταθούν στους θρόνους τους και κάθε χώρα να ανακτήσει εν πολλοίς τα εδάφη που κατείχε πριν το 1789 (Τσακαλογιάννης, 2009).

Το κλίμα που πρυτάνευσε ήταν αυτό της συμφιλίωσης και όχι της αντεκδίκησης. Ενδεικτικό του ήταν ότι οι συνομιλίες διεξήχθησαν στα γαλλικά και μάλιστα ήταν η τελευταία φορά στην ευρωπαϊκή ιστορία που οι νικητές συνδιαλέγονταν στη γλώσσα του ηττημένου.¹⁷ Οι νικήτριες δυνάμεις αντιμετώπισαν τη Γαλλία όχι ως την ηττημένη πλευρά που θα έπρεπε να υποστεί μια ταπεινωτική ειρήνη με τη μορφή εδαφικού ακρωτηριασμού ή εξουθενωτικών οικονομικών κυρώσεων, δυνητικά υπονομευτικών για την ευρωπαϊκή ασφάλεια. Παρά τα δεινά που είχαν προκαλέσει τα γαλλικά στρατεύματα, ο συνασπισμός των νικητών διείδε

¹⁶ Στο Ιωάννης Κολιόπουλος, *Ιστορία της Ευρώπης. Οι νεότεροι χρόνοι (14ος–18ος αι.)*. Θεσσαλονίκη: University Studio Press, 2010, σ.σ.28-29.

¹⁷ Στο Πάνος Τσακαλογιάννης, *Σύγχρονη ευρωπαϊκή ιστορία. Από τη Βαστίλλη στον 21ο αιώνα (Α' τόμος)*. Αθήνα: Εστία, 2009, σ.92. Τόσο το ζήτημα της γλώσσας που προαναφέρθηκε όσο και το γεγονός ότι η Γαλλία απέκτησε φωνή και διεκδίκησε τη συμμετοχή της ή ότι διατήρησε ανέπαφα τα «παλαιά σύνορά» της οφείλεται στους λεπτούς χειρισμούς του Ταλλεϋράνδου, χαρισματικού Γάλλου διπλωμάτη και κατά περιόδους υπουργού Εξωτερικών. Στο Serge Bernstein, & Pierre Milza, *Ιστορία της Ευρώπης. Η ευρωπαϊκή συμφωνία και η Ευρώπη των εθνών 1815-1919. (2ος τόμος)*, (μτφρ. Αναστάσιος Δημητρακόπουλος, επιμ. Κώστας Λιβιεράτος). Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 1997, σ.33.

ορθώς ότι η ταχύτερη ένταξη της Γαλλίας στο σύστημα των ευρωπαϊκών δυνάμεων θα περιόριζε τη μνησικακία της και συνακόλουθα, τον κίνδυνο μιας νέας πολεμικής αναμέτρησης (Χριστοδουλίδης, 2004).

Τη μείωση του εν λόγω κινδύνου υπαγόρευσαν και οι εδαφικές διευθετήσεις που αποφασίστηκαν, με κυριότερη τη συγκρότηση τη Γερμανικής Συνομοσπονδίας από 39 πολιτικές οντότητες, μεταξύ των οποίων κυρίαρχες ήταν η Πρωσσία και η Αυστρία. Η νέα ομόσπονδη οντότητα προέκυψε ως αντικατάσταση της Αγίας Ρωμαϊκής Γερμανικής Αυτοκρατορίας, χωρίς ωστόσο να καρπωθεί πλήρως τις αυστριακές και πρωσικές κτήσεις που κατείχε η τελευταία πριν την κατάλυσή της, το 1806 (Παπαφλωράτος, 2023). Η Γερμανική Συνομοσπονδία αποτέλεσε, με τις βρετανικές ευλογίες, ένα ευφύες διπλωματικό προϊόν της Βιέννης, καθόσον ήταν *«πολύ ισχυρή για να της επιτεθεί η Γαλλία, αλλά πολύ αποδυναμωμένη και αποκεντρωμένη για να απειλήσει τους γείτονές της»* (Kissinger, 1995, σ.92). Πάγια επιδίωξη του Λονδίνου, άλλωστε, ήταν η επιβολή ενός συστήματος ισορροπίας δυνάμεων, αποτρεπτικού για την κηδεμονία της Ευρώπης από κάποια ηπειρωτική δύναμη (Τσακαλογιάννης, 2009).

Οι τέσσερις νικήτριες δυνάμεις (Μεγ. Βρεταννία, Αυστρία, Ρωσσία και Πρωσσία), προκειμένου να διαφυλαχθεί ο εδαφικός διακανονισμός και η νεότευκτη ισορροπία, εγγυήθηκαν την ειρήνη με την υπογραφή της Τετραπλής Συμμαχίας. Τα θεσμικά υποστυλώματα της ευρύτερου συστήματος της Ευρωπαϊκής Συμφωνίας¹⁸ συμπληρώθηκαν από τη σύναψη της Ιεράς Συμμαχίας των μοναρχιών Αυστρίας, Πρωσσίας και Ρωσσίας, με οδηγό τα χριστιανικά διδάγματα της δικαιοσύνης, ευσπλαχνίας, και ειρήνης. Ουσιαστικά απηχούσε τις ανησυχίες των νόμιμα εστεμμένων για τη διαφύλαξη της νόμιμης τάξης. Τα συντηρητικά κράτη, με πρωτοβουλία του Τσάρου Αλέξανδρου Α΄, επιδίωκαν τη δημιουργία αναχώματος και την καταστολή ενός νέου επαναστατικού κύματος στην Ευρώπη που θα μπορούσε να έχει δυσάρεστες συνέπειες, ιδιαίτερα στις πολυεθνικές αυτοκρατορίες των Αψβούργων και της Ρωσσίας (Kissinger, 2014). Μολαταύτα, οι έκδηλες συναινετικές

¹⁸ Ο όρος «Ευρωπαϊκή Συμφωνία» (Concert Européen) προέρχεται από τη Συνθήκη του Σωμόν, η οποία προέβλεπε ότι οι συμβαλλόμενες δυνάμεις θα χρησιμοποιούσαν στον πόλεμο κατά της Γαλλίας όλα τα μέσα που είχαν στη διάθεσή τους, κατόπιν πλήρους συμφωνίας (*“dans un parfait concert”*). Στο Θεόδωρος Χριστοδουλίδης, *Διπλωματική ιστορία τριών αιώνων. Από τη Βιέννη στις Βερσαλλίες (1815-1919)* (2ος τόμος). (4η έκδ). Αθήνα: Σιδέρης, 2004, σ.39.

προθέσεις για την αποτροπή αποδόμησης της ευρωπαϊκής ισορροπίας δεν έδρασαν αρκούντως ανασταλτικά στα αποκλίνοντα εθνικά συμφέροντα των Μεγάλων Δυνάμεων. Αυτά, όπως θα αποδεικνύονταν, παρέμειναν δέσμια παρελθόντων βιωμάτων και επεκτατικών τάσεων.

Οι δεκαετίες που ακολούθησαν το κομβικό 1815 αποτέλεσαν την πλέον ειρηνική περίοδο στην ιστορία της Ευρώπης, μέχρι την αυγή του επόμενου αιώνα. Οι πρώτοι κλυδωνισμοί στο ισορροπημένο πολυπολικό οικοδόμημα μεταξύ της νομιμότητας και της άσκησης εξουσίας θα γίνονταν αισθητοί στις επαναστάσεις του 1848 και τα ενοποιητικά σκιρτήματα που τις συνόδευσαν (Goddard, 2009). Ο διακανονισμός της Βιέννης και η αποκατάσταση του *status quo ante bellum* που πρέσβευε θα προσέκρουε στα φιλελεύθερα και τα εθνικιστικά ρεύματα που είτε απερίσκεπτα αγνοήθηκαν είτε όχι, υπέσκαψαν τα θεμέλιά του και τελικά τον ανέτρεψαν (Χριστοδουλίδης, 2004).

Οι φιλελεύθερες επαναστάσεις του 1848. Ενοποιητικά σκιρτήματα

Οι προσδοκίες που είχε δημιουργήσει η Βιέννη πολύ σύντομα θα διαψεύδονταν, καθώς στα χρόνια που είχαν μεσολαβήσει σημειώθηκε η διάχυση των φιλελεύθερων ιδεών της Γαλλικής Επανάστασης στους λαούς της ευρωπαϊκής ηπείρου. Η σταδιακή διαμόρφωση και ενίσχυση των αστικών τάξεων στο πρώτο μισό του αιώνα, συνεπεία της βιομηχανικής ανάπτυξης συνέδραμε στην επικράτηση των φιλελεύθερων ιδεών. Η οικονομική ευρωστία της αστικής τάξης αύξησε τις πιέσεις για μεγαλύτερη συμμετοχή στο πολιτικό γίγνεσθαι, με σκοπό την προώθηση των συμφερόντων της και την αποτύπωση των νέων συσχετισμών ισχύος σε σχέση με την παραδοσιακή αριστοκρατία των γαιοκτημόνων. Ταυτόχρονα, η ανάδυση του εθνικισμού υπό την επίδραση του ρομαντισμού, αλλά και συνεπεία της γαλλικής κατοχής συμπύκνωσε το εθνικό αίσθημα, κυρίως στους γερμανικούς πληθυσμούς (Kissinger, 2014).

Έως το 1848, εθνικισμός και φιλελεύθερες ιδέες αλληλεπιδρούσαν έντονα, καθώς οι φιλελεύθεροι εντόπιζαν στην ίδρυση των εθνικών κρατών το μέσο ανατροπής της μπουρζουαζίας των αυτοκρατοριών, την οποία αποστρέφονταν. Ο Gellner σημειώνει εύστοχα, ότι και τα δύο κινήματα μοιράζονταν τον ίδιο εχθρό, «*το απολυταρχικό κράτος μπαρόκ*» (Gellner, 1996, σ.169). Μολαταύτα, ενυπήρχαν

εξαρχής ουσιώδεις διαφορές που κατέστησαν τη σχέση τους θνησιγενή, καθόσον ο φιλελευθερισμός προέκρινε την ατομικότητα και την εξέλιξη, ενώ ο εθνικισμός προέτασσε την ανάγκη υποταγής του ατόμου στο έθνος.

Αποκορύφωμα της συμπλοκής φιλελεύθερων και εθνικιστικών αντιλήψεων αποτέλεσαν οι επαναστάσεις του 1848, οι οποίες ξεκίνησαν από τη Γαλλία, μητρόπολη των εξεγέρσεων και των πολιτικών ζυμώσεων κατά τη διάρκεια του αιώνα, και μεταλαμπαδεύτηκαν σε όλη την ήπειρο, στοχεύοντας κατά κύριο λόγο στον περιορισμό της απολυταρχικής εξουσίας των ηγεμόνων και την παραχώρηση συνταγμάτων. Τελικά, απεδείχθησαν άκαρπες, κυρίως λόγω έλλειψης συνοχής των επαναστατικών δυνάμεων. Παρά το σαφές φιλελεύθερο πρόσημό τους, εμπεριείχαν στο πλείστον των περιπτώσεων και εθνική διάσταση, όπως αυτή της Πρωσίας που αποτέλεσε την «κοιτίδα» του γερμανικού εθνικισμού και τον ταμειευτήρα των ελπίδων των Γερμανών για ενοποίηση (Παπαφλωράτος, 2023).

Μετά την εξέγερση στο Βερολίνο τον Μάρτιο του 1848,¹⁹ η πιο αξιόλογη ενωτική απόπειρα της περιόδου σημειώθηκε όταν σε ανταπόκριση του εκθετικά πιεστικού λαϊκού αιτήματος για ενοποίηση του γερμανικού χώρου, οι αντίπαλοι της απολυταρχίας συγκάλεσαν την Εθνοσυνέλευση της Φρανκφούρτης με σκοπό τη σύνταξη του καταστατικού χάρτη της ενωμένης Γερμανίας. Το πολιτειακό σχήμα που προβλεπόταν, ήταν μια ομοσπονδιακή ένωση με κληρονομικό άρχοντα, αλλά ισχυρό κοινοβούλιο, ανεξάρτητη από την Αυστρία. Εντούτοις, οι ενοποιητικές προσπάθειες ναυάγησαν, καθόσον είχαν ήδη σχηματιστεί δύο αντίπαλα στρατόπεδα, εκ των

¹⁹ Ενδεικτικό της ευρύτερης επιθυμίας των εξεγερθέντων για συνένωση του γερμανικού έθνους υπό την ηγεσία του Βασιλιά της Πρωσίας ήταν ένα ανυπόγραφο επαναστατικό σημείωμα που κυκλοφόρησε την περίοδο των γεγονότων του Μαρτίου, απευθυνόμενο προς: «*Το Γερμανικό Έθνος: Μια ένδοξη καινούργια ιστορία υψώνεται αυτή τη μέρα για σας! Από δω και στο εξής είστε ξανά ένα μεγάλο ενωμένο Έθνος, δυνατό, ελεύθερο και ισχυρό, μέσα στην καρδιά της Ευρώπης! Ο Φρειδερίκος Γουλιέλμος Δ΄ της Πρωσίας, έχοντας εμπιστοσύνη στην ηρωική σας στήριξη και την πνευματική σας αναγέννηση, έχει θέσει τον εαυτό του στην κεφαλή όλης της Πατρίδας για τη λύτρωση της Γερμανίας. Σήμερα θα τον δείτε με τα αρχαία και έντιμα χρώματα του γερμανικού έθνους, να ιππεύει ανάμεσά σας*».

Επίσης, τις ίδιες μέρες έξω από το βασιλικό μέγαρο είχε αναρτηθεί η εξής προκήρυξη: «*Ο λαός μου, ο οποίος αψηφά κάθε κίνδυνο, δεν θα με εγκαταλείψει και η Γερμανία θα με εμπιστευθεί. Σήμερα αναλαμβάνω τα πατροπαράδοτα χρώματα της Γερμανίας και θέτω τον εαυτό μου και τον λαό μου κάτω από το τιμημένο λάβαρο της Γερμανικής Αυτοκρατορίας. Από σήμερα η Πρωσία συγχωνεύεται με τη Γερμανία*». Στο Hagen Schulze, *The course of german nationalism. From Frederick the Great to Bismarck, 1763-1867*. Cambridge: Cambridge University Press, 1991, σ.σ.30-31.

οποίων το ένα υποστήριζε ένα διευρυμένο εθνικό κράτος μαζί με την Αυστρία («Μεγάλη Γερμανία»), ενώ το άλλο, καθοδηγούμενο από την Πρωσσία, τασσόταν υπέρ μιας «Μικρής Γερμανίας» χωρίς την Αυστρία. Τελικά, ο Πρώσος Βασιλιάς (Φρειδερίκος Γουλιέλμος Δ΄) παλινόρθωσε τη μοναρχική ισχύ στην Πρωσσία, αρνούμενος να αναλάβει συνταγματικός μονάρχης της ενωμένης Γερμανίας, όπως είχαν ζητήσει οι φιλελεύθερες δυνάμεις του φιλοπρωσσικού σεναρίου. Ακολούθως, η αποκατάσταση της Αψβουργικής ισχύος τον ανάγκασε να παραιτηθεί από κάθε προσπάθεια αναδιοργάνωσης των γερμανικών χωρών υπό την ηγεσία της Πρωσίας και να δεχτεί την ανασύσταση της παλαιάς Γερμανικής Συνομοσπονδίας με την ταπεινωτική συνθηκολόγηση του Όλμυτς, το 1850 (Χριστοδουλίδης, 2004).

Η ενοποίηση της Γερμανίας με τον τρόπο που επιχειρήθηκε απεδείχθη ένας έωλος στόχος για την επανάσταση του 1848, την οποία ο υπερσυντηρητικός και νεόκοπος τότε πολιτικός Μπίσμαρκ αντιπάλεψε σθεναρά. Λίγα χρόνια αργότερα θα προσέγγιζε την επίλυση του «προβλήματος» με βάση την υπεροπλία της πρωσσικής δύναμης και όχι μέσω μίας διεργασίας κοινοβουλευτικής συνταγματικής διακυβέρνησης (Kissinger, 1995). Η ατροφία της νομιμότητας θα έκλινε την πλάστιγγα προς την πλευρά της ισχύος, εκκινώντας από τη χερσόνησο της Κριμαίας.

Ο Κριμαϊκός πόλεμος (1853-1856)

Ο Κριμαϊκός πόλεμος ήταν ιδιαίτερα αιματηρός και για την πλειονότητα των ιστορικών άσκοπος και αδικαιολόγητος, καθώς θα μπορούσε να εκτονωθεί εν τη γενέσει του μέσω της διπλωματικής οδού. Ο αριθμός των νεκρών υπολογίζεται σε 500.000, από τους οποίους τουλάχιστον οι 300.000 ήταν Ρώσοι.²⁰ Αν και από αμιγώς στρατιωτικής άποψης αποτέλεσε μία από τις δύο μεγάλων διαστάσεων αμφίβιες αποβάσεις της σύγχρονης ιστορίας,²¹ οι ερευνητικές απόπειρες ανάλυσής του εστίασαν στα αποκαλυπτικά στρατηγικά-πολιτικά παράγωγά του που σηματοδότησαν την απαρχή συμπαντικών αλλαγών και την «επαναχάραξη του

²⁰ Ο πόλεμος της Κριμαίας μεταξύ των ετών 1853-1856 ήταν ο πιο αιματηρός στην Ευρώπη, από το 1815 έως τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Στο "op.cit" Τσακαλογιάννης, 2009, σ.222.

²¹ Συγκαταλέγεται στις αμφίβιες αποβάσεις και όχι στις αμφίβιες εφόδους. Η δεύτερη χρονολογικά περίπτωση με ανάλογη επιχειρησιακή μορφή ήταν η εισβολή των συμμάχων στη Σικελία τον Ιούλιο του 1943. Στο John Mearsheimer, *Η τραγωδία της πολιτικής των μεγάλων δυνάμεων* (μτφρ. Κωνσταντίνος Κολιόπουλος, επιμ. Παναγιώτης Ήφαιστος - Ηλίας Κουσκουβέλης). Αθήνα: Ποιότητα, 2011, σ.σ.255-256.

ευρωπαϊκού συστήματος», σύμφωνα με τον A.J.P. Taylor.²²

Επιπλέον, ο Κριμαϊκός πόλεμος αποτέλεσε την απαρχή της εμπλοκής του Μπίσμαρκ στη διαμόρφωση της πρωσοϊκής Υψηλής Στρατηγικής, ως αντιπροσώπου της Πρωσσίας στη Δίαιτα της Φρανκφούρτης (Θερμός, 2013). Από την παρθενική του πολιτική παρέμβαση κατέδειξε ότι κορυφαία προτεραιότητα στην κλίμακα των στρατηγικών του επιλογών θα κατείχε η κορωνίδα των στρατηγημάτων του Sun Zu: «η μεγαλύτερη ικανότητα είναι να συντρίβεις την αντίσταση του εχθρού χωρίς μάχη» (Sun Zu, 2003, σ.30). Αντιδρώντας στην κινητοποίηση του ομοσπονδιακού στρατού στο πλευρό των Αψβούργων και την ένωσή του με τους δυτικούς συμμάχους, παρέσχε στην Πρωσσία οφέλη που διαδραμάτισαν καθοριστικό ρόλο, όπως θα αναφερθεί στη συνέχεια.

Υιοθετώντας τη «σοφία» ενός άλλου, του διαχρονικά επιφανέστερου ενδεχομένως στρατηγιστή, ο Ναπολέων Γ' ²³ διέκρινε στον πόλεμο αυτόν «τη συνέχιση της πολιτικής με άλλα μέσα» (Clausewitz, 1993, σ.99). Εφηύρε μέσω του πολέμου την αφορμή που αναζητούσε από το ξεκίνημα της αυτοκρατορικής του θητείας να τερματίσει την απομόνωση της Γαλλίας προκειμένου να ανακτήσει την απολεσθείσα αίγλη της, και να εκδηλώσει εν τοις πράγμασι την απέχθειά του για τις προβλέψεις του συστήματος Μέτερνιχ του 1815.²⁴

Ο Γάλλος Αυτοκράτωρ, συντασσόμενος με τον ιστορικά πάγιο στόχο της Μεγ. Βρεταννίας για τον έλεγχο των Στενών των Δαρδανελλίων -διαχρονική διπλωματική

²² «Ο Κριμαϊκός πόλεμος έγινε για να ξαναχαραχτεί το ευρωπαϊκό σύστημα. Η παλιά τάξη της Ιεράς Συμμαχίας καταστράφηκε, ωστόσο αυτή δεν αντικαταστάθηκε από ένα νέο σύστημα, ούτε από μια φιλελεύθερη συμφωνία, όπως επιδίωκαν οι Βρεταννοί, αλλά ούτε και από μία επαναστατική Λίγκα, όπως ονειρευόταν ο Ναπολέων Γ'». Στο Alan John Percivale Taylor. *The struggle for mastery in Europe 1848-1918*. Oxford: Oxford University Press, 1954, σ.61.

²³ Ο Κάρολος Λουδοβίκος Ναπολέων Βοναπάρτης εξελέγη αντιπρόσωπος στην Εθνοσυνέλευση και στις εκλογές του Δεκεμβρίου 1848, πρόεδρος της Β' Γαλλικής Δημοκρατίας. Το 1851, εν μέσω πολιτικής πόλωσης, διέλυσε τη Βουλή, κήρυξε στρατιωτικό νόμο και προκήρυξε δημοψήφισμα με καθολική ψηφοφορία προκειμένου να νομιμοποιήσει την καθεστωτική αλλαγή (ανάληψη εκ μέρους του όλων των εξουσιών). Έναν χρόνο αργότερα η ψήφιση του νέου Συντάγματος επικύρωσε τη μοναχική διακυβέρνηση και ορκίστηκε Αυτοκράτορας των Γάλλων. Στο Ιωάννης Παπαφλωράτος, *Η εξωτερική πολιτική και η υψηλή στρατηγική των μεγάλων δυνάμεων και των βαλκανικών κρατών συμπεριλαμβανομένων Ελλάδος - Τουρκίας*. Αθήνα: Λειμών, (Δ' επηυξημένη έκδ.), 2023, σ.213.

²⁴ «Τις απεχθάνομαι αυτές τις συνθήκες του 1815, τις οποίες θέλουν ορισμένοι σήμερα να χρησιμοποιήσουν σαν μοναδική βάση της πολιτικής μας». Δήλωση του Ναπολέοντος Γ' στον Αντόλφ Τιέρ, ενός δημοκράτη, άσπονδου εχθρού του Ναπολέοντος Γ' και αργότερα Προέδρου της Γαλλίας. Στο "op.cit" Taylor, 1954, σ.163.

προτεραιότητα και των Ρώσων (Παπαφλωράτος, 2022)- προκάλεσε κρίση στις σχέσεις των τελευταίων με την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Αξίωσε και πέτυχε από τον Σουλτάνο την παραχώρηση της δικαιοδοσίας για τη φύλαξη των Αγ. Τόπων στην Ιερουσαλήμ στους Γάλλους καθολικούς και όχι στους ορθόδοξους Έλληνες μοναχούς (ρωσικό προτεκτοράτο στους Αγ. Τόπους). Ο Σουλτάνος αρνήθηκε να ικανοποιήσει το αντίθετο αίτημα του Τσάρου Νικολάου Α΄, ο οποίος αντέδρασε στρατιωτικά. Η εξέλιξη της κρίσης έλαβε επικίνδυνη τροπή όταν η δυσθυμία του Τσάρου Νικολάου Α΄ μεταφράστηκε σε εισβολή των ρωσικών στρατευμάτων στη Μολδοβλαχία, καταστρέφοντας παράλληλα τον τουρκικό στόλο. Αυτό θορύβησε Μεγ. Βρεταννία και Γαλλία, καθώς τυχόν κατάρρευση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας θα σηματοδοτούσε την κατάλυση της ευρωπαϊκής ισορροπίας υπέρ των Ρώσων (Kissinger, 2014). Ακολούθως, η γαλλο-βρεταννική εκστρατεία κατά της Ρωσσίας με τις στρατιωτικές επιχειρήσεις να επικεντρώνονται κυρίως στη χερσόνησο της Κριμαίας, έληξε με την ταπεινωτική ήττα της Ρωσσίας και τη ρύθμιση των διαφορών στο Συνέδριο των Παρισίων, το 1856.

Ο καταλυτικός παράγοντας που διαμόρφωσε την έκβαση του πολέμου, ωστόσο, ήταν η αφερέγγυα στάση της Αυστρίας απέναντι στον ιδεολογικό της εταίρο. Η Βιέννη πρόδωσε τις σχέσεις μισού αιώνα με τη Ρωσσία και υπονόμωσε την ενότητα των συντηρητικών δυνάμεων.²⁵ Καίτοι αμφιταλαντευόμενη, υπέκυψε στις πιέσεις του γαλλο-βρεταννικού διπλόλου, λαμβάνοντας τελικά το μέρος του, κατόπιν εγγυήσεων ότι δεν θα απειλούνταν οι ιταλικές κτήσεις της. Η είσοδος της Αυστρίας στον πόλεμο ανέτρεψε ολοκληρωτικά την ισορροπία δυνάμεων μην αφήνοντας περιθώρια αντίδρασης στη Ρωσσία (Χριστοδουλίδης, 2004).

Η Ιερά Συμμαχία του Συνεδρίου της Βιέννης διασπάστηκε και ο εμπνευστής της, ο Τσάρος Αλέξανδρος Α΄, πιστώθηκε την αφέλεια της κρίσης του, ότι η ιδεολογική ενότητα θα έθετε φραγμούς στις γεωπολιτικές επιδιώξεις της Αυστρίας ή ότι η λειτουργικότητα του διεθνούς συστήματος θα βελτιωνόταν με την επίκληση

²⁵ Ο Τσάρος Νικόλαος ο Α΄ λίγο πριν διατάξει την κατάληψη των πριγκιπάτων της Μολδαβίας και της Βλαχίας, αναφερόμενος στις άλλες Μεγάλες Δυνάμεις δήλωσε: «Και οι τέσσερις μαζί θα μπορούσατε να μου επιβάλετε τη θέλησή σας, αλλά αυτό είναι κάτι που ποτέ δεν θα συμβεί. Μπορώ να βασιλεύω στο Βερολίνο και στη Βιέννη». Εντούτοις, η Βιέννη αποδείχτηκε αφερέγγυα και αδίστακτη προκειμένου να εξυπηρετήσει τα δικά της συμφέροντα. Στο "op.cit" Taylor, 1954, σ.54.

του χριστιανικού ιδεώδους.²⁶ Η Ρωσσία ήταν ξεκάθαρα ο βραχυπρόθεσμα ηττημένος, καθώς πλέον της ηθικού και υλικού κόστους (το 1860, το ρωσικό μερίδιο επί του ευρωπαϊκού πλούτου σημείωνε ποσοστό 4%, όταν το 1816 ανερχόταν στο 19%),²⁷ ανέστειλε και τη σχεδιασμένη προέλαση στην Ασία για μία δεκαετία περίπου (Caroe, 1967).

Η Αυστρία με τη Γαλλία θα αποδεικνύονταν μόνο πρόσκαιρα νικήτριες, καθώς ο Κριμαϊκός πόλεμος ήταν ο ασκός του Αιόλου που τις παρέσυρε σε σταδιακή παρακμή και περιθωριοποίηση μετά τις μεταγενέστερες ήττες τους από τον στρατό της Πρωσσίας.

Η τελευταία από την άλλη ήταν ο απόλυτος κερδισμένος του Κριμαϊκού πολέμου με τη συμβολή του Μπίσμαρκ να θεωρείται καταλυτική όταν προέβαλε την αντίθεσή του για κινητοποίηση του ομοσπονδιακού στρατού στο πλευρό των Αψβούργων και ένωσή του με τους δυτικούς συμμάχους. Παρέσχε στην Πρωσσία την ευκαιρία να αποσυνδέσει την πολιτική της από την Αυστρία, ωθώντας την τελευταία σταδιακά στην πολιτική της απομόνωση (Χριστοδουλίδης, 2004). Παράλληλα, η πρωσική ουδετερότητα εκτιμήθηκε δεόντως από τη Ρωσσία, η οποία ανταπόδωσε όταν απαιτήθηκε αργότερα με την ανοχή της κατά τους πολέμους της γερμανικής ενοποίησης. Αυτής, ωστόσο, θα προηγούνταν η αντίστοιχη ιταλική, πάλι με την ανοχή της πληγωμένης Ρωσσίας.

Η ιταλική ενοποίηση

Μετά τη λήξη του Κριμαϊκού πολέμου η Αυστρία αντιλήφθηκε τη σημασία της αξιοπιστίας στις διεθνείς σχέσεις, ερχόμενη αντιμέτωπη με την, αδιανόητο άλλοτε, αμέτοχη Ρωσσία απέναντι στη δυνητική απώλεια των ιταλικών κτήσεων των Αψβούργων και την απαρχή της γεωπολιτικής τους καθίζησης.

Ο Πρωθυπουργός του Πεδεμοντίου Καμίλο Καβούρ προκάλεσε πόλεμο

²⁶ Όπως ανέφερε ο Τσάρος Αλέξανδρος Α΄ στον Σατομπριάν, τον φιλομοναρχικό Γάλλο διανοητή και διπλωμάτη: «Δεν υφίσταται πλέον αγγλική πολιτική, γαλλική, ρωσική, πρωσική ή αυστριακή πολιτική. Υπάρχει μόνο μία κοινή πολιτική, η οποία για το καλό όλων θα πρέπει να υιοθετηθεί από όλα τα κράτη και όλους τους λαούς». Στο W. Bruce Lincoln, *The Romanovs: Autocrats of all the Russias*. New York: Anchor, 1981, σ.σ.404-405.

²⁷ Στο "op.cit" Mearsheimer, 2011, σ.158. Περισσότερες λεπτομέρειες και συγκρίσεις με τα αντίστοιχα ποσοστά των άλλων δυνάμεων εμφιλοχωρούν στο Παράρτημα «Β» της διπλωματικής εργασίας.

εναντίον της Αυστρίας, έχοντας αλιεύσει την υποστήριξη του Ναπολέοντος Γ',²⁸ διαπρύσιου επενδυτή σε αποσταθεροποιητικές συμπράξεις, δυνάμενες να επιφέρουν την έτι περαιτέρω ισχυροποίηση της Γαλλίας στη διεθνή κονίστρα. Επιπλέον, το «ευγενές» κίνητρο της ιταλικού ενωτικού εγχειρήματος που απέπνεαν οι προθέσεις του Καβούρ συνέπλεε με τη ρομαντική προσήλωση του Γάλλου Αυτοκράτορα στην αρχή των εθνοτήτων (Χριστοδουλίδης, 2004).

Ο Καβούρ αναδείχθηκε σε αρχιτέκτονα της ιταλικής ενοποίησης,²⁹ συναρμόζοντας το εθνικιστικό του προφίλ με έναν γνήσιο πολιτικό ρεαλισμό που αποτυπώθηκε εναργώς στις πολιτικές επιλογές του καθ' όλη τη διάρκεια υλοποίησης του ενοποιητικού του σχεδίου.

Το 1855, πριν τον προσεταιρισμό των Γάλλων,³⁰ η απόφασή του για ενίσχυση του αντιρωσσικού συνασπισμού στην Κριμαία με 15.000 στρατιώτες τού εξασφάλισε θέση στο Συνέδριο των Παρισίων που ακολούθησε, χωρίς ωστόσο να δρέψει καρπούς. Τον επόμενο χρόνο, η αναζήτηση συμμαχιών για την εξυπηρέτηση των ιταλικών συμφερόντων τόν ωθησε στη συνδρομή των Βρεταννών κατά την επιχείρηση καταστολής μιας πατριωτικής εξέγερσης στην Ινδία, παρά την αντίκρουση του ιδεώδους της εθνικής ανεξαρτησίας που ο ίδιος πρέσβευε (Mack Smith, 1985).

Κατά την τελευταία πράξη πριν την ολοκλήρωση της συγκρότησης του εθνικού κράτους της Ιταλίας, οι διπλωματικές ακροβασίες του Καβούρ είχαν αποδέκτη την Πρωσία, με την οποία συμάχησε τόσο κατά τον αυστροπρωσικό όσο και κατά τον γαλλο-πρωσικό πόλεμο το 1866 και 1870, αντίστοιχα. Το 1861, είχε προηγηθεί η ένωση του ιταλικού βορρά με τον νότο μετά την επιτυχή εθνικοαπελευθερωτική εκστρατεία του φλογερού πατριώτη και πολεμιστή Ιωσήφ

²⁸ Ο Καβούρ αναγνώριζε την Γαλλία ως την κυρίαρχη δύναμη στην Ευρώπη, τη Μεσόγειο και τη Μέση Ανατολή. Στο Denis Mack Smith, *Cavour*. London: Methuen, 1985, σ.140.

²⁹ "IL RISORGIMENTO" (ενοποίηση) ήταν ο τίτλος της εφημερίδας που ίδρυσε ο Καβούρ σε ηλικία 37 ετών, το 1847. Η ενωμένη Ιταλία αποτέλεσε μια αξονική στόχευση που υπηρέτησε με απόλυτη συνέπεια από την αρχή της ενεργού ανάμιξής του με την πολιτική. Στο "op.cit" Τσακαλογιάννης, 2009, σ.257.

³⁰ Αξίζει να σημειωθεί ότι ο Ναπολέων Γ', αποκαλύπτοντας τον άκρατο καιροσκοπισμό του, μετά την αιματηρή μάχη Ιταλών-Γάλλων εναντίον Αυστριακών στο Σολφερίνο (Ιούνιος 1859), υπέγραψε ανακωχή με την Αυστρία στη Villafranca (Ιούλιος 1859) χωρίς να ενημερώσει τον Καβούρ, φοβούμενος ενδεχόμενη συσπείρωση όλων των Ευρωπαϊκών δυνάμεων εναντίον της Γαλλίας. Στο Herbert Albert Laurens Fisher, *A history of Europe*. (Τόμος II). London: Fontana, 1960, σ.σ.1042-1043.

Γκαριμπάλντι στην Κάτω Ιταλία και Σικελία.

Η ιταλική ενοποίηση προκάλεσε εθνικιστικές δονήσεις με σημαντικό ψυχολογικό και γεωπολιτικό αντίκτυπο στην Πρωσσία. Ο στρατηγικός σχεδιασμός του Καβούρ είχε ολοκληρωθεί χωρίς εντυπωσιακή διατάραξη του ευρωπαϊκού status quo. Δεν θα συνέβαινε το ίδιο και με τη Γερμανία του Μπίσμαρκ. Η υπερφίαλη Γαλλία θα βυθίζονταν στην ανασφάλεια της στρατηγικής της παράλυσης, ενώ η παρηκμάζουσα Αυστρία θα έχανε και τα εναπομείναντα ερείσματα ως ηγέτιδα του γερμανικού έθνους. Ο κύκλος της απομόνωσής της, ωστόσο, είχε ανοίξει παλαιότερα με το Zollverein.

Η τελωνειακή ένωση (Zollverein)

Το ηχηρό μήνυμα του ιταλικού εθνικισμού αναβίωσε το όραμα της γερμανικής ενοποίησης μετά το ναυάγιο της φιλελεύθερης επανάστασης του 1848 και τη δοκιμασία που η τελευταία είχε υποβάλει την ενωτική ιδέα. Παρά το γεγονός ότι αυτή τελικά ευοδώθηκε επί ημερών Μπίσμαρκ, οικονομικοί παράγοντες φρόντιζαν να τροφοδοτούν την ανθεκτικότητα της ακόμα και από τα πρώτα χρόνια μετά τον διακανονισμό της Βιέννης, το 1815.

Το 1818, θεσπίστηκε η κατάργηση των εσωτερικών δασμών στην ίδια την Πρωσσία που αποτέλεσε τη βάση του εμπορικού και τελωνειακού συνασπισμού (Zollverein) (Παπαφλωράτος, 2023). Γενεσιουργό αιτία της διορθωτικής αυτής οικονομικής σύλληψης αποτέλεσε η ανάγκη απλούστευσης του δαιδαλώδους φορολογικού συστήματος και των αποθαρρυντικών για το εμπόριο δυσχερειών που προκαλούσε στα διάσπαρτα γερμανικά κρατίδια, ακόμα και μετά τη δραστική αριθμητική μείωσή τους με την ίδρυση της Γερμανικής Συνομοσπονδίας, το 1815.³¹

Πράγματι, ιδιαίτερα μετά το 1833 που εφαρμόστηκε επίσημα το σύστημα Zollverein, οι βιομηχανίες-μεταλλουργίες της Πρωσσίας εφοδιάζαν ανεμπόδιστα το σύνολο σχεδόν των γερμανικών κρατιδίων, αναπτύσσοντας δεσμούς με τα

³¹ Η σύλληψη του υπόψη συνασπισμού των γερμανικών κρατιδίων, στο πλαίσιο μιας ενωμένης αγοράς που θα έδινε ώθηση στην ανάπτυξη της οικονομίας και της βιομηχανίας έχει συνδεθεί με τον επιφανή Γερμανό οικονομολόγο Georg Friedrich List (1789-1846). Ο List, μάλιστα, με την αποτύπωση των απόψεών του στο έργο *Das Nationale System der Politischen Ökonomie* (1841) θεωρείται ότι έθεσε τις θεωρητικές βάσεις για τη σύγχρονη Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα. Στο Keith Tribe, *Strategies of economic order: german economic discourse 1750-1950*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007, σ.σ.36-37.

συμβεβλημένα μέλη του. Το 1841, πάνω από το 70% του γερμανικού πληθυσμού κατοικούσε σε περιοχές που είχαν ενταχθεί στη ζώνη της τελωνειακής ένωσης (Clark, 2008).³²

Ωστόσο, πλέον των προσποριζόμενων οικονομικών οφελών, αποτέλεσε και πολιτική επιδίωξη που υπηρετήθηκε με συνέπεια από το σύνολο των πρωσικών κυβερνήσεων. Απέβλεπε στην άμβλυνση της ανθεκτικότητας των επιμέρους πολιτικών συνόρων μέσω της κατάργησης των αντίστοιχων οικονομικών, με απώτερο στόχο την πραγμάτωση της παλαιότερης, απορριφθείσας πρότασης της «Μικρής Γερμανίας» (“Kleindeutsche Lösung”) υπό την καθοδήγηση της Πρωσίας (Taylor, 2008).

Η πολιτική Zollverein απεδείχθη μία ενδεδειγμένη μέθοδος, τόσο πρακτικής όσο και σε επίπεδο ιδεών, προλείανσης του εδάφους για την ενοποίηση. Απέφευγε να ερεθίσει την ευαίσθητη στην αμφισβήτηση του μεταπολεμικού status quo Ευρώπη και να ταράξει την ισορροπία δυνάμεων που διαφύλαττε το σύστημα Μέτερνιχ. Ο Αυστριακός Καγκελάριος επαληθεύονταν όταν είχε επισημάνει ως δυνητικό κίνδυνο τη διαμόρφωση συνθηκών περιθωριοποίησης της Αυστρίας εξαιτίας της σταδιακής ενίσχυσης των τελωνειακών δεσμών (Schulze, 1991).

Από το 1850, μετά και την ταχυδρομική ένωση, ο ρυθμός που υπαγόρευε η διαρκώς αναπτυσσόμενη πρωσσική οικονομική δυναμική ήταν αρκετά υψηλός για τα αυστριακά δεδομένα. Η κατασκευή του προηγμένου για την εποχή σιδηροδρομικού δικτύου αποτέλεσε την κορωνίδα της γερμανικής εκβιομηχάνισης και συνέδραμε καθοριστικά στην ενοποίηση της γερμανικής αγοράς. Επιπρόσθετα, η ταχυδρομική ένωση (Postverein), ρυθμιστική για τις ταχυδρομικές και δασμολογικές σχέσεις μεταξύ του Zollverein και της Βιέννης, νομιμοποίησε κατά κάποιον τρόπο τον έτι περαιτέρω διαχωρισμό των δύο πλευρών.³³ Η απομονωμένη πλέον Αυστρία είχε αφήσει στην Πρωσία την πρωτοβουλία, ανακαλύπτοντας

³² Το σύστημα Zollverein ολοκληρώθηκε με την εγκόλπωση του Αννόβερου, του Μπράουνσβαϊκ και του Όλντεμπουργκ, το 1852. Στο “op.cit” Χριστοδουλίδης, 2004, σ.232.

³³ Η γερμανική βιομηχανία αναπτύχθηκε ραγδαία το δεύτερο ήμισυ του 19^{ου} αιώνα στη «δεύτερη βιομηχανική επανάσταση», με επίκεντρο την παραγωγή χάλυβα υψηλής αντοχής (κυρίως στη Ρηνανία, Σαξονία και Σιλεσία) που με τη σειρά του οδήγησε στην κατασκευή εργαλείων ακριβείας, νέες μηχανές εσωτερικής καύσης πετρελαίου και στην παραγωγή χημικών, οπτικών και ηλεκτρικών εφαρμογών. Στο “op.cit” Τσακαλογιάννης, 2023, σ.284.

«πολύ αργά το τίμημα που έπρεπε να πληρώσει για την πρωσσική καπατσοσύνη» (Taylor, 1981, σ.40).

Λίγες δεκαετίες από την υιοθέτησή του, το Zollverein απηχούσε τον ισχυρισμό του Μπίσμαρκ ότι «δεν υπάρχει τίποτα περισσότερο γερμανικό από την προαγωγή των συμφερόντων της ίδιας της «Πρωσσίας» (Böhme, 1966, σ.84). Επρόκειτο για μια αντιπροσωπευτική δήλωση τομής του *raison d'état* με την ανόθευτη *Realpolitik* που θα εφάρμοζε.

Μέρος Δεύτερο

Κεφάλαιο τρίτο: Ο Όττο Φον Μπίσμαρκ Πρωθυπουργός της Πρωσσίας.

Η γερμανική ενοποίηση (1862-1871)

«Τα μεγάλα ζητήματα του παρόντος δεν είναι δυνατό να λυθούν με λόγους και ψηφοφορίες ... αλλά με αίμα και σίδερο»³⁴
Όττο φον Μπίσμαρκ

Από το *raison d'état* του Ρισελιέ στη *Realpolitik* του Μπίσμαρκ

Η διατήρηση του γερμανικού χώρου σε μόνιμη σύγχυση, προκειμένου να αποτραπεί η δημιουργία ενός συμπαγούς γερμανικού πόλου αποτελούσε το κέντρο βάρους της πολιτικής του Καρδινάλιου Ρισελιέ για τη θωράκιση της γαλλικής υπεροχής στην Ευρώπη του 17^{ου} αιώνα (Mann, 1974). Ο Ρισελιέ, θεωρούμενος και ως πατέρας του σύγχρονου κρατικού συστήματος, επινόησε και εφάρμοσε ανελέητα την ιδέα του *raison d'état*, ήτοι την εξυπηρέτηση του εθνικού συμφέροντος με κάθε κόστος.³⁵

Δύο αιώνες αργότερα, η πολιτική του Μπίσμαρκ, θα συστήνονταν εκ διαμέτρου αντίθετη και ταυτόχρονα πανομοιότυπη με εκείνη του Γάλλου Καρδινάλιου. Από τη μια, το πρόταγμα της γερμανικής ενοποίησης θα

³⁴ Από τη διάλεξη της καθηγήτριας κας Μπότσιου στη ΣΕΘΑ, στο πλαίσιο του 1^{ου} βασικού τομέα, με τίτλο: «Στρατηγικές ειρήνης στην Ευρώπη, 1815 - 1914».

³⁵ Επί παραδείγματι, ο Ρισελιέ ανέλαβε την εξουσία το 1624, όταν ο Αψβούργος Άγιος Ρωμαίος Αυτοκράτορας Φερδινάνδος Β΄ προσπαθούσε να επαναφέρει την καθολική οικουμενικότητα και να εκριζώσει τον προτεσταντισμό. Υπό κανονικές συνθήκες ο σχεδιασμός του Αυτοκράτορα θα έπρεπε να τύχει πανηγυρικής αποδοχής από τον Καρδινάλιο, πρίγκηπα της καθολικής Εκκλησίας. Αντίθετα, ήταν από τους πολεμίους του, καθόσον εκτίμησε ότι συνιστούσε γεωπολιτική απειλή για τα γαλλικά συμφέροντα. Στο Henry Kissinger, *Διπλωματία*, (μτφρ. Γιούρι Κοβαλένκο, επιμ. Αριάδνη Αλαβάνου). Αθήνα: Λιβάνη, 1995, σ.σ.66-68.

αντιδιαστέλλονταν με την επιδίωξη της κατακερματισμένης Γερμανίας που πρέσβευε ο Ρισελιέ. Από την άλλη, ωστόσο, η ισχύς και η στερούμενη δισταγμούς υποσκέλιση δεσμευτικών ιδεολογιών ή οικουμενικών ηθικών επιταγών για την εξυπηρέτηση του εθνικού συμφέροντος, θα αναδεικνύονταν σε κοινά μεθοδολογικά πρότυπα των δύο ηγετικών προσωπικοτήτων.

Η διαπίστωση ότι «όποιος έχει τη δύναμη συχνά έχει και το δίκιο με το μέρος του» (Sorel, 1947, σ.10), που εμφιλοχωρεί στην πολιτική διαθήκη του Ρισελιέ, αποτέλεσε τον πολιτικό φάρο του Μπίσμαρκ από την ανάληψη της πρωθυπουργίας και του χαρτοφυλακίου του υπουργείου Εξωτερικών της Πρωσίας, την 23^η Σεπτεμβρίου 1862, μετά από μια πολιτική κρίση που ξέσπασε για την ψήφιση των στρατιωτικών πιστώσεων και εξελίχθηκε σε αντιπαράθεση συνταγματικού χαρακτήρα, μεταξύ του νέου Βασιλιά Γουλιέλμου Α' και της πρωσσικής Landtag, αναφορικά με το εύρος των μοναρχικών εξουσιών.³⁶

Ακριβώς μία εβδομάδα αργότερα, στην πρώτη του ομιλία ενώπιον της επιτροπής οικονομικών της πρωσσικής Δίαιτας θα διατείνονταν ότι «τα μεγάλα ζητήματα του παρόντος δεν είναι δυνατό να λυθούν με λόγους και ψηφοφορίες, αυτό υπήρξε το μεγάλο λάθος του 1848 και του 1849, αλλά με αίμα και σίδερο»,³⁷ καθιερώνοντας τη φράση-επωδό της θεώρησης του πολιτικού ρεαλισμού, έκτοτε. Η φιλελεύθερη πλειοψηφία της υπόψη επιτροπής εξέφρασε την αντίθεσή της με την αύξηση των στρατιωτικών πιστώσεων που επιδίωκε ο Πρώσος Πρωθυπουργός, στην προσπάθειά του να υπενθυμίσει στο ακροατήριο ότι το εχέγγυο της πρωσσικής ισχύος και επιρροής ήταν η στρατιωτική δυνατότητα και όχι η ιδεολογία.

Το *raison d'état* είχε ονοματοδοτηθεί εκ νέου. Με γνώμονα την προάσπιση του εθνικού συμφέροντος η *Realpolitik* του Μπίσμαρκ θα εδράζονταν σε ευέλικτες τακτικές, αποκλείοντας ιδεολογικούς περιορισμούς ή την επίδραση συνειδησιακών

³⁶ Στο "op.cit" Χριστοδουλίδης, 2004, σ.232.

³⁷ Αποσπασματική φράση από την πρώτη ομιλία του Μπίσμαρκ ως Πρωθυπουργού της Πρωσίας, ενώπιον της επιτροπής οικονομικών της πρωσσικής Βουλής την 30^η Σεπτεμβρίου 1862. Αναφερόταν δε, στο ποίημα «Σιδερένιος Σταυρός» του Max von Schenkendorf, ενός εθελοντή στο εθνικοαπελευθερωτικό μέτωπο του 1813 εναντίον της ναπολεόντειας Γαλλίας, ο οποίος έγραφε ότι «μόνο το σίδερο μπορεί να μας σώσει, μόνο το αίμα μπορεί να μας λυτρώσει από τις αμαρτίες με τις βαριές αλυσίδες, από την περηφάνια όσων υπηρετούν το κακό». Στο Peter Wilson. *Iron and blood. A military history of the german-speaking peoples since 1500*. Cambridge, Massachusetts: The Belknap Press of Harvard University Press, 2023, (σ.xli). Ανακτήθηκε την 1/8/24 από: https://www.hup.harvard.edu/file/feeds/PDF/9780674987623_sample.pdf

αναστολών στην εφαρμογή της.

Τα πρώτα δείγματα πολιτικής γραφής του συμπύκνωσαν όλη την ουσία της *Realpolitik* σε μία έκθεση που σκιαγραφούσε την κατάσταση μετά τη λήξη του Κριμαϊκού πολέμου. Η έκθεση, την οποία η γερμανική ιστοριογραφία χαρακτήρισε ως «αριστοτεχνική», περιελάμβανε τολμηρές διπλωματικές μεθόδους χωρίς ηθικές οπισθέλκουσες (Kissinger, 1995). Η διπλωματική του οξύνοια, σε εκείνον τον πόλεμο, επέβαλε τη μη πρωσοική εμπλοκή. Αυτή τη φορά, ωστόσο, οι μεταβλητές των γεωπολιτικών συναρτήσεων ήταν διαφορετικές. Η σύμπραξη ρεαλισμού, εθνικισμού και ισχύος θα σφυρηλατούνταν στο αμόνι τριών διαδοχικών πολέμων. Ο συσχετισμός δυνάμεων θα γινόταν το νέο γρανάζι της ευρωπαϊκής τάξης πραγμάτων (Kissinger, 2014).

Υψηλή Στρατηγική διπλωματίας, «αίματος και σιδήρου». Ενσαρκώνοντας το «εφικτό»

Ο Μπίσμαρκ έθεσε ως πρωταρχικό στόχο της Υψηλής Στρατηγικής του την εθνική συγκρότηση της Γερμανίας υπό την πρωσοική κυριαρχία. Διαγιγνώσκοντας τον διεθνή περίγυρο της περιόδου εξήγαγε το συμπέρασμα, ότι σε αντίθεση με τα σύνθετα συμφέροντα των άλλων μεγάλων δυνάμεων, ο απερίσπαστος στρατηγικός στόχος της Πρωσίας ευνοούσε την αποκλειστική προσήλωση για την επίτευξή του. Η Μεγ. Βρετανία διαχειριζόταν την αυτοκρατορία της εποπτεύοντας παράλληλα και την ευρύτερη ισορροπία δυνάμεων, η Ρωσία τριχοτομούσε τις βλέψεις της μεταξύ Ανατολικής Ευρώπης, Ασίας και Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, η Γαλλία ήταν μια νεότευκτη αυτοκρατορία, απασχολημένη στην Ιταλία και τη Λατινική Αμερική, ενώ η Αυστρία κατατρίβονταν με τις ιταλικές κτήσεις της, τα Βαλκάνια, αλλά και τα τεκταινόμενα στα γερμανικά εδάφη (Kissinger, 1995).

Κατά συνέπεια, με γνώμονα τον θεμελιώδη κανόνα ότι η στρατηγική δεν υφίσταται εν κενώ, αλλά απευθύνεται πάντα σε έναν ή περισσότερους αντιπάλους (Πλατιάς, 2010), ο βασικός και προφανής αντίπαλος της Πρωσίας ήταν η Αυστρία. Η «υπό πρωσοικούς όρους» γερμανική ενοποίηση προσέκρουε στην παραδοσιακή αντίδρασή της, καθόσον απειλούνταν ευθέως τα ηγετικά της προνόμια στην περιοχή. Ο αποκλεισμός της από τους κόλπους της Γερμανικής Συνομοσπονδίας στοιχειοθετούσε το μέσο εξυπηρέτησης της αξονικής στρατηγικής στόχευσης του

Μπίσμαρκ, ακόμα κι αν υπαγόρευε την καταφυγή στην ένοπλη βία.

Η Γαλλία από την άλλη κατατάσσονταν ως δυνητικός πολέμιος της ενοποιητικής προσπάθειας, θεωρώντας βέβαιο ότι αυτή θα προκαλούσε τη δυσθυμία της. Το Παρίσι δεν θα καλωσόριζε τη δημιουργία ενός ισχυρού γερμανικού εξουσιαστικού κέντρου στην Κεντρική Ευρώπη, αυτόχρονα απειλητικού για την παραδοσιακή γαλλική υπεροχή σε αυτή (Θερμός, 2013).

Απορρέουσα υποχρέωση για την αντιμετώπιση των δύο παραπάνω απειλών συνιστούσε η συγκρότηση ισχυρού στρατού, με ευχέρεια να εμπλακεί άμεσα τη αιτήσε. Το 1860, η Πρωσία ήταν η ασθενέστερη από τις μεγάλες ευρωπαϊκές δυνάμεις και ο στρατός της στερούνταν πολεμικής εμπειρίας, συγκρινόμενος με τα αυστριακά, γαλλικά, ρωσικά, και βρετανικά στρατεύματα. Εντούτοις, από το 1860 άρχισε η σταδιακή βελτίωσή του με αποτέλεσμα να μετατραπεί στον ισχυρότερο στην Ευρώπη, το 1867 (Howard, 1990). Η εντυπωσιακή ανάκαμψη οφειλόταν στην οργάνωση,³⁸ την εκπαίδευση και την επιτελική δομή του που σε μεγάλο βαθμό πιστωνόταν στον Χέλμουτ φον Μόλτκε, αρχηγό του γενικού επιτελείου από το 1857 (Holborn, 2004). Επιπλέον, η πολιτική Zollverein μετουσίωνε τους «καρπούς» της σε σημαντική αναβάθμιση εξοπλισμών, αλλά κυρίως στην εκτεταμένη κατασκευή σιδηροδρομικού δικτύου, αποφασιστικού παράγοντα για τις ένοπλες συγκρούσεις που θα ακολουθούσαν. Η κατεύθυνση των στρατηγικών σιδηροδρομικών αξόνων που εκτείνονταν από την ανατολή προς τη δύση, υπαγορεύτηκε από τους πολέμους που υπέβασκαν στα σύνορα μεταξύ της Πρωσίας με τη Γαλλία και την Αυστρία.³⁹

Ανεξάρτητα από τα στρατιωτικά και οικονομικά φορτία ισχύος που ενδυνάμωσαν την εσωτερική εξισορρόπηση της Πρωσίας, ο Μπίσμαρκ διέκρινε

³⁸ Χαρακτηριστικά αναφέρεται ότι το 1831 υπήρχαν 40 συντάγματα στον πρωσικό στρατό. Το 1871, χωρίς να υπολογίζονται τα τάγματα των τυφεκιοφόρων και το ιππικό, υπερέβησαν τα 100. Κάθε ικανός Πρώσος ήταν μέλος ενός συντάγματος ή είχε χρηματίσει μέλος συντάγματος κατά τη διάρκεια της θητείας του και όλοι κατανοούσαν τη μοναδική ισχυρή ιδέα της τιμής των όπλων. Στο John Keegan, *Η ιστορία του πολέμου* (μτφρ. Λάμπης Χαραλαμπίδης, επιμ. Νίκος Κοτζιάς). Αθήνα: Λιβάνη, 1997, σ.79.

³⁹ Το σιδηροδρομικό δίκτυο ήταν πολύ σημαντικό για την πρωσική κυβέρνηση και αργότερα για την αυτοκρατορική Γερμανία, λόγος για τον οποίο το 1860 μεταβιβάστηκαν κατά 20% στον δημόσιο τομέα, που αργότερα καρπώθηκε και το υπόλοιπο 80%. Το 1876, το γερμανικό επιτελείο ίδρυσε τη δική του σιδηροδρομική διεύθυνση, η οποία είχε την εξουσία να επιβλέπει την κατασκευή νέων βαγονιών μέσα στο Ράιχ για να βεβαιώνεται ότι οι στρατιωτικές ανάγκες εν καιρώ πολέμου θα ικανοποιηθούν. Στο "op.cit" Keegan, 1997, σ.σ.516-517.

την αδήριτη ανάγκη επένδυσης και στα διπλωματικά, εστιάζοντας στον τομέα της διεθνούς νομιμοποίησης και την αποφυγή δημιουργίας αντι-πρωσσικών συμπλεύσεων που θα απίσχυναν την πιθανότητα επικράτησης. Οι επιδιώξεις του ευνοούνταν από το διεθνές κλίμα της εποχής, στη διαμόρφωση του οποίου είχε συμβάλει η πρωθύστερη ορθολογική στάση της Πρωσσίας όσο και η επιπόλαιη ή υπερφίαλη συμπεριφορά των δύο βασικών αντιπάλων της.

Τα συμφέροντα της Μεγ. Βρεταννίας εξυπηρετούνταν από μια ενωμένη Γερμανία, η οποία εκτός του ότι εξισορροπούσε τον διαρκή κίνδυνο της φιλόδοξης Γαλλίας, απορροφούσε διπλωματικό και στρατιωτικό κεφάλαιο από τη Ρωσσία στην Ευρώπη, αποσπώντας την από το θέατρο της Κεντρικής Ασίας, όπου αμφότερες (Μεγ. Βρεταννία και Ρωσσία) επιδίδονταν στο ανταγωνιστικό «Μεγάλο Παιχνίδι» (“The Great Game”) (Sergeev, 2013).

Η Ρωσσία υιοθετούσε μια ανάλογη στρατηγική μεταφοράς βαρών για τη γαλλική εξισορρόπηση, θεωρώντας ταυτόχρονα μια ισχυρή Γερμανία ένα ιδανικό αντίβαρο στην Αυστρία, η οποία μετά τον Κριμαϊκό πόλεμο είχε εξελιχθεί σε άσπονδο εχθρό της (Mearsheimer, 2011). Επιπλέον, η Ρωσσία ανταπέδιδε την «ευγνωμοσύνη» της στην Πρωσσία για την ουδέτερη στάση της στον Κριμαϊκό πόλεμο, αλλά και τη συνδρομή της στην κατάπνιξη μιας εθνικιστικής πολωνικής εξέγερσης, το 1863.

Όσον αφορά την Αυστρία και τη Γαλλία, επιδόθηκαν σε μία εκατέρωθεν μεταφορά βαρών με πυρήνα την Πρωσσία, καθόσον αμφότερες εκτίμησαν εσφαλμένα ότι διέθεταν την απαιτούμενη στρατιωτική ισχύ να επικρατήσουν των Πρώσων σε μία πολεμική αναμέτρηση κατά μόνας (Carr, 1991). Επιπλέον, δεν διήγαν τις καλύτερες των διμερών σχέσεων εξαιτίας της ένοπλης αντιπαράθεσής τους την περίοδο που προηγήθηκε της ιταλικής ενοποίησης (Mosse, 1969).

Το ζήτημα της γερμανικής ενοποίησης αναμενόμενα ήταν κυρίαρχο και στην εσωτερική πολιτική σκηνή, την οποία, ο Μπίσμαρκ επιδίωκε να απεμπλέξει από την εξωτερική πολιτική (Pflanze, 1990). Το υψηλό διακύβευμα της τελευταίας τον ωθούσε συχνά σε αγνόηση των κοινοβουλευτικών αντιδράσεων εκ μέρους των φιλελευθέρων για ζητήματα όπως, η έγκριση του στρατιωτικού προϋπολογισμού ή ο τρόπος υλοποίησης του στόχου της εθνικής ολοκλήρωσης, που για αυτούς θα έπρεπε να υπηρετείται από περισσότερο δημοκρατικές διαδικασίες. Τριβές,

ωστόσο, σημειώνονταν και στην πλευρά των συντηρητικών, τους οποίους ξένιζαν οι ανορθόδοξες επιλογές του. Η εμμονή τους στις αρχές της νομιμοφροσύνης, τους εμπόδιζε να αποδεχθούν την αξία της υπονόμευσης της ιδεολογίας προς όφελος της σκοπιμότητας, ενός από τα προπύργια της *Realpolitik* που ευαγγελίζονταν ο Πρώσος Πρωθυπουργός (Rathbun, 2018).

Αναφορικά με τους πληθυσμούς των διάσπαρτων γερμανικών κρατιδίων, ο Μπίσμαρκ θα επιστράτευε το εθνικιστικό ιδεώδες και το ευγενές του κοινού εθνικού αγώνα, προκειμένου να υπερνικήσει ισχυρά αισθήματα θρησκευτικού και πολιτικού τοπικισμού, κυρίως στον γερμανικό νότο. Η προσπάθεια της πολυπόθητης ένωσης, ωστόσο, θα ξεκινούσε με την επιλογή του πολέμου στον βορρά και τα δουκάτα Σλέσβιγκ και Χόλσταϊν.

Ο πόλεμος για τα δουκάτα Σλέσβιγκ και Χόλσταϊν (1864)

Έναν χρόνο μετά την ανάληψη των καθηκόντων του, ο Μπίσμαρκ εντόπισε την ευκαιρία που αναζητούσε για την έναρξη διεύρυνσης των γερμανικών εδαφών, στο ζήτημα των δουκάτων Σλέσβιγκ και Χόλσταϊν, τα οποία κατοικούνταν κατά το πλείστον από Γερμανούς, αλλά τελούσαν υπό την εποπτεία της Δανίας, χωρίς να ανήκουν σε αυτή (Goddard, 2009).

Το καθεστώς τους είχε ρυθμιστεί από τη Συνθήκη του Λονδίνου του 1852. Οι σχέσεις Πρωσίας-Δανίας εντάθηκαν μετά από μια συνταγματική αναθεώρηση της δεύτερης που προέβλεπε την προσάρτησή τους. Η επικίνδυνη τροπή εξελίχθηκε σε κήρυξη πολέμου της Πρωσίας με τη στήριξη της Αυστρίας, απέναντι στη Δανία. Η ανισορροπία στρατιωτικής ισχύος μεταξύ των δύο εμπόλεμων μερών κατέληξε σε ολοσχερή ήττα των Δανών και την προσάρτηση των δουκάτων από τον αυστρο-πρωσσικό συνασπισμό σύμφωνα με τις προβλέψεις της Συνθήκης της Βιέννης που ακολούθησε, τον Οκτώβριο του 1864 (Holt, 1918).

Η ουσία της διαμάχης, αλλά και τα αμιγώς στρατιωτικής φύσεως διδάγματα της ένοπλης σύγκρουσης, υστερούν σε βαρύτητα συγκρινόμενα με την ένωση των δύο γερμανικών κολοσσών απέναντι στην αναιμική αντίσταση της Δανίας, αλλά και τον τρόπο με τον οποίο ο Μπίσμαρκ έλεγξε τη διεθνή αντίδραση, καταλήγοντας στην επίτευξη του αντικειμενικού του σκοπού (Kissinger, 1995).

Αυτό που εφάρμοσε και θα υιοθετούσε καθ' όλη της διάρκειας της πρωθυπουργικής του θητείας δύναται να αποκληθεί «στρατηγικές νομιμοποίησης»,

με ταυτόχρονη χρήση «ρητορικών παγίδων»⁴⁰ ή μιας παραπλανητικής «πολυφωνικότητας»,⁴¹ τις οποίες ανήγαγε συλλήβδην σε μοχλό αποφυγής ερεθισμού των Μεγάλων Δυνάμεων και παρεμπόδισης της συγκρότησης συνασπισμών, δυνάμενων να εξισορροπήσουν την Πρωσσία.

Αρχικά, με το πρόταγμα της παραβίασης της Συνθήκης του Λονδίνου εκ μέρους των Δανών εξασφάλισε την υποστηρικτική στάση Αυστρίας και Ρωσσίας, που ως δυναστικές εξουσίες εξαργύρωναν την εμμονή τους στην αρχή της νομιμότητας του 1815 με την αποστροφή οποιασδήποτε αποσταθεροποιητικής για το status quo δράσης.⁴² Συναφής με την τελευταία ήταν και η ανησυχία Αυστριακών και Ρώσων ότι η πρωσσική εμπλοκή στα δουκάτα ήταν απότοκο εθνικιστικού παροξυσμού, τον οποίο, ωστόσο, ο Μπίσμαρκ αρνούσαν πειστικά κατά τις διπλωματικές προσεγγίσεις τους (Goddard, 2018).

Από την άλλη, ως «σύγχρονος Ιανός»,⁴³ εργαλειοποιούσε τον εθνικισμό στο εσωτερικό, ικανοποιώντας το παλλαϊκό αίσθημα συνδρομής των γερμανικών πληθυσμών που διαβίωναν στις υπό προσάρτηση περιοχές. Αυτόματα, αναδεικνύονταν σε ηθικό ηγέτη της Γερμανικής Συνομοσπονδίας και θωράκιζε την εσωτερική του νομιμοποίηση, στην οποία ενσωματώνονταν ακόμα και οι εγχώριοι πολιτικοί του αντίπαλοι, οπαδοί του φιλελευθερισμού (Steeffel, 1932).

Το ζήτημα της εθνικής αυτοδιάθεσης λειτούργησε καταλυτικά και στην περίπτωση της Γαλλίας. Ο «απροσδόκητος φίλος» του Μπίσμαρκ, Ναπολέον Γ', αμφιταλαντεύτηκε μεταξύ της εξισορρόπησης του αυstro-πρωσσικού διπόλου και

⁴⁰ Οι ρητορικές παγίδες, οι οποίες εμφορούνται από ένα είδος ρητορικού πειθαναγκασμού, αυξάνουν το δυνητικό κόστος μιας εξισορροπητικής συμπεριφοράς. Στο Robert Jervis, *The logic of images in International Relations*. New York: Columbia University Press, 1989, σ.σ.5-6.

⁴¹ Η χρήση του όρου παραπέμπει στην παραπλάνηση σε συνδυασμό με το διπλωματικό ταλέντο. Είναι μετάφραση του όρου "*multivocalism*" που έχει χρησιμοποιηθεί από κοινωνιολόγους για να ορίσουν τη «ρητορική ή τη γλώσσα που μπορεί να μεταφραστεί συνεκτικά από περισσότερες από μία πλευρές και μάλιστα ταυτόχρονα». Στο John Padgett & Christopher Ansell, (1993). Robust Action and the Rise of the Medici, 1400-1434. *American Journal of Sociology*, Vol. 98, No. 6, (May 1993), pp.1259-1319, σ.1263. Ανακτήθηκε την 3/8/24 από: <https://www.jstor.org/stable/2781822>

⁴² Ακόμα κι αν ο απώτερος στόχος του Μπίσμαρκ ήταν να το ανατρέψει. Πάντως, τον Ιανουάριο του 1864, όταν αυstro-πρωσσικές δυνάμεις εισέβαλαν στο Σλέσβιγκ, ο Μπίσμαρκ δήλωνε ότι η σύγκρουση αποτελούσε ένα «καθοριστικό επεισόδιο στον αγώνα των μοναρχικών δυνάμεων της Ευρώπης εναντίον της επανάστασης». Στο "op.cit" Τσακαλογιάννης, 2009, σ.293.

⁴³ Σύμφωνα με τη θρησκεία της αρχαίας Ρώμης ο Ιανός ήταν ο ύπατος θεός της δυαδικότητας, λόγος για τον οποίο συνήθως απεικονίζεται με δύο πρόσωπα. Η χρήση του ονόματος παραπέμπει μεταφορικά σε πρόσωπα ή φαινόμενα με δύο όψεις, εμφορούμενο από αρνητικό πρόσημο.

της δυνητικής γερμανικής επέκτασης, συνδέοντας τη δεύτερη με την υποχρέωση υποστήριξης της αρχής της εθνότητας. Τελικά, επέλεξε τη «σοφία της αδράνειας» (Kissinger, 1995, σ.129), η οποία κατ' ουσίαν εξυπηρετούσε αμφότερους τους παραπάνω στόχους του Μπίσμαρκ, μη εξαιρουμένου, βέβαια, και εκείνου της αποφυγής μιας πρόωρης σύγκρουσης με τη Γαλλία.

Ανάλογη αμφιθυμία επέδειξαν και οι Βρεταννοί, οι οποίοι αν και αρχικά τάχθηκαν με το μέρος της Δανίας, λαμβάνοντας υπόψη και τη στρατηγική θέση των δουκάτων στη θάλασσα της Βαλτικής, τελικά ανακοίνωσαν ότι οι σκοποί των Πρώσων διέθεταν νομιμοποίηση σε αντίθεση με την αποσταθεροποιητική ενέργεια των Δανών. Πάντως, σημαντικό ρόλο στην υπόψη μεταστροφή διαδραμάτισε η φιλογερμανικών αισθημάτων Βασίλισσα Βικτωρία, η οποία χρέωσε στον Λόρδο Πάλμερστον μια, αδικαιολόγητη για την ίδια, αντι-γερμανική και επιθετική ρητορική (Bell, 1936).

Η ανάμιξη της Αυστρίας στα γερμανικά ζητήματα είχε επιτευχθεί. Ο Μπίσμαρκ την είχε πείσει χωρίς να απολαμβάνει την απόλυτη εμπιστοσύνη της, δημιουργώντας την εστία της δυνητικής τους αντιπαράθεσης (Goddard, 2009). Σύντομα, οι ανησυχίες της Βιέννης θα ενσαρκώνονταν στη διπλωματική απομόνωση και τη στρατιωτική ήττα.

Ο αυστρο-πρωσσικός πόλεμος (1866)

Η Αυστρία για τον Μπίσμαρκ ήταν ο ανάρμοστος εταίρος που το γεωπολιτικό δυναμικό του εμπόδιζε την επέκταση της πρωσσικής δύναμης. Η επιδιωκόμενη άρση του εμποδίου απαίτησε την υιοθέτηση από μέρους του μιας συνδυαστικής στρατηγικής εξουθένωσης και εκμηδένισης,⁴⁴ έχοντας μεριμνήσει πρωθύστερα να οξύνει τις σχέσεις των δύο χωρών με την προσχεδιασμένη τεχνητή κρίση που προκάλεσε για τον έλεγχο των προσαρτηθέντων δουκάτων Σλέσβιγκ και Χόλσταϊν. Την 14η Αυγούστου 1865, έναν χρόνο μετά τον κοινό τους αγώνα εναντίον των Δανών, Πρωσσία και Αυστρία συνυπέγραψαν τη Σύμβαση του

⁴⁴ Η στρατηγική της εκμηδένισης (annihilation) αποσκοπεί στην καταστροφή των ενόπλων δυνάμεων του αντιπάλου μέσω αποφασιστικής μάχης, ενώ η στρατηγική της εξουθένωσης (exhaustion) εκτός από τη μάχη δίνει έμφαση και στον οικονομικό παράγοντα, προσπαθώντας να προκαλέσει οικονομικές βλάβες στον αντίπαλο (π.χ. μέσω καταστροφής καλλιεργειών ή ναυτικό αποκλεισμό). Στο Κωνσταντίνος Κολιόπουλος, *Η στρατηγική σκέψη από την αρχαιότητα έως σήμερα*. Αθήνα: Ποιότητα, (β' έκδ.), σ.σ.31, 44.

Γκασταίν, η οποία προέβλεπε την παύση της αυστρο-πρωσικής συγκυριαρχίας στα δύο δουκάτα, με την Πρωσσία να αναλαμβάνει τη διοίκηση του Σλέσβιγκ και την Αυστρία αυτή του Χόλσταϊν.⁴⁵ Το τελευταίο, ωστόσο, παρεμβάλλονταν γεωγραφικά του Σλέσβιγκ και της Πρωσσίας,⁴⁶ δυσχεραίνοντας τον έλεγχο για τους Αυστριακούς, τόσο λόγω της ικανής απόστασης από το έδαφός τους, όσο και λόγω της εγγύτητάς του από τις πρωσικές κτήσεις. Η Βιέννη, για να αμβλύνει την υπόψη δυσχέρεια - «στρατηγικό» προϊόν του Μπίσμαρκ- απαίτησε την ένωση των δύο επαρχιών υπό τη Γερμανική Συνομοσπονδία, γεγονός που μεθοδευμένα από τον Πρώσο Πρωθυπουργό όξυνε τις σχέσεις των δύο πρωθύστερων εταίρων, μετά την κατηγορηματική άρνησή του σε οποιαδήποτε μορφή συγκυριαρχίας.⁴⁷

Αρχικά, η επιδιωκόμενη εξουθένωση βασίστηκε στη διπλωματική και εμπορική-οικονομική απομόνωση της Αυστρίας μέσω του συστήματος Zollverein, που διευρύνθηκε με τη σύναψη εμπορικής συμφωνίας με τη Γαλλία (Παπαφλωράτος, 2023). Ο Μπίσμαρκ, εκτός από την έτι περαιτέρω σύσφιξη του απομονωτικού κλοιού, παρέσχε απτές αποδείξεις μιας κυνικής *Realpolitik* που υπαγόρευε την προσέγγιση ενός παραδοσιακού αντιπάλου εφόσον εξυπηρετούσε τα πρωσικά συμφέροντα.

Ταυτόχρονα, εκμεταλλεύονταν έναν μάλλον μυωπικό γαλλικό ρεαλισμό που εντόπιζε κέρδη σχετικής ισχύος στην επικείμενη αυστρο-πρωσική κατατριβή (Haffner, 1980). Η πεποίθηση του Ναπολέοντος Γ΄ ότι η ήττα της Πρωσσίας ήταν το πιθανότερο αποτέλεσμα ενθάρρυνε την ουδετερότητά του, αναμένοντας ότι θα του απέφερε εδαφικές παραχωρήσεις. Κατ' ουσίαν κατέφευγε σε μηχανορραφίες που προσιδίαζαν, ατελώς, στο προφίλ του Ρισελιέ, αδυνατώντας να αντιληφθεί ότι απέναντί του δρούσε ένας πρωσσικός «κλώνος» του Γάλλου Καρδινάλιου τουλάχιστον ισοβαρούς έκδοσης.

Εναργή απόδειξη αυτού αποτέλεσε η απόφαση του Μπίσμαρκ για βελτίωση της εξισορροπητικής απόδοσης της Πρωσσίας, συμμαχώντας με την Ιταλία που διεκδικούσε τα βόρεια εδάφη της από την Αυστρία, στο πλαίσιο του ιταλικού

⁴⁵ Στο “op.cit” Χριστοδουλίδης, 2004, σ.237.

⁴⁶ Χαρτογραφική αποτύπωση της γεωγραφικής θέσης των δύο δουκάτων παρατίθεται στον χάρτη 1 του Παραρτήματος «Γ» της διπλωματικής εργασίας.

⁴⁷ Στο “op.cit” Kissinger, 1995, σ.129.

ενοποιητικού σχεδίου. Η ορθολογική σκέψη του θα συνεισέφερε στην αγκίστρωση μέρους των αυστριακών στρατευμάτων και αυτόχρονα απίσχναση της συνολικής στρατιωτικής ισχύος των Αψβούργων.

Συναφώς, πριν τους οδηγήσει στο πεδίο της μάχης ο Μπίσμαρκ τήρησε αμυντική στάση⁴⁸ για την ενίσχυση της διεθνούς νομιμοποίησης της Πρωσίας, ακόμα κι αν αυτό στερούσε την επίτευξη του αιφνιδιασμού που επιδίωκε ο Μόλτκε. Πρότεινε την αναδιοργάνωση της Γερμανικής Συνομοσπονδίας χωρίς την Αυστρία,⁴⁹ αναμένοντας ουσιαστικά την απόρριψή της που συνοδεύτηκε από την εκτόνωση της σκληρής ισχύος της Βιέννης.

Ακολούθως, η εφαρμογή της στρατηγικής της εκμηδένισης ξεδίπλωσε την αναμφίλεκτη υπεροχή του πρωσσικού στρατού, που δικαιολογεί ίσως και τη σύντομη διάρκεια της αναμέτρησης, γνωστής και ως «πολέμου των επτά εβδομάδων» (Παπαφλωράτος, 2023). Τον Ιούλιο του 1866, η αποφασιστική μάχη στη Σάντοβα⁵⁰ έκρινε την τύχη του πολέμου και το μέλλον της Γερμανίας, αφού με την επικράτησή τους, οι Πρώσοι προσέγγιζαν έτι περαιτέρω τον κεφαλαιώδη στόχο της ενοποίησης και του πρωταγωνιστικού ρόλου στην Κεντρική Ευρώπη, εκτοπίζοντας τη Γαλλία από τη θέση υπεροχής.⁵¹

Αν και σε απόλυτους αριθμούς το πλεονέκτημα των πρωσσικών στρατευμάτων δεν ήταν αφοπλιστικά εμφανές (Gall, 1986), η ποιοτική ανωτερότητα (Carr, 1991),⁵² συνεπικουρούμενη από την ταχύτατη κινητοποίηση και συγκέντρωση

⁴⁸ Αξίζει να σημειωθεί ότι το γεγονός ότι η Πρωσία δεν ήθελε να θεωρηθεί επιτιθέμενη επέβαλε μια στάση αναμονής. Αυτό, ωστόσο, έδωσε χρόνο στους Αυστριακούς, στερώντας από τον Μόλτκε την περιοχή συγκεντρώσεως που επιθυμούσε μετά την έναρξη των επιθετικών επιχειρήσεων. Μολαταύτα, η υπόψη «απόκλιση» της διπλωματίας με τη στρατιωτική στρατηγική δεν επηρέασε το τελικό αποτέλεσμα του πολέμου. Sir Basil Liddell Hart, *Στρατηγική. Η τακτική της έμμεσης προσεγγίσεως* (μτφρ. Κωνσταντίνος Γεωργαντάς). Θεσσαλονίκη: Βάνιας, 1995, σ.238.

⁴⁹ Η πρόταση Μπίσμαρκ, για τον αποκλεισμό της Αυστρίας από μια αναδιοργανωμένη Γερμανική Συνομοσπονδία αποτελούσε μια παραλλαγή της αντίστοιχης πρότασης του 1848 που είχε κατατεθεί από την Ομόσπονδη Βουλή της Φρανκφούρτης για τη δημιουργία της «Μικρής Γερμανίας».

⁵⁰ Συναντάται και ως Κένινγκρατς, η οποία ήταν και η ονομασία την περίοδο που διεξήχθη η μάχη.

⁵¹ Μετά τη νίκη των Πρώσων στη Σάντοβα, ο Γάλλος στρατηγός Randon διαπίστωνε χαρακτηριστικά ότι «αυτός που ηττήθηκε στη Σάντοβα ήταν η Γαλλία». Στο "op.cit" Fisher, 1960, σ.1070.

⁵² Επί παραδείγματι, αναφέρεται ότι τα οπισθογεμή τυφέκια των Πρώσων (εν αντιθέσει με τα εμπροσθογεμή των Αυστριακών) έκαναν πρακτικά δυνατή τη βολή από θέση πρηνηδόν ή γονυπετώ, μειώνοντας αισθητά την πιθανότητα προσβολής από τα εχθρικά πυρά. Στο "op.cit Van Creveld, 2001, σ.31. Επιπλέον, με εντολή του Μόλτκε, ο αριθμός των ανδρών ανά μέτρο είχε περιοριστεί ώστε να παρουσιάζει στον εχθρό μικρότερο στόχο. Ειδικότερα, ο αριθμός των στρατιωτών ανά μίλι μειώθηκε

δυνάμεων μέσω των σιδηροδρόμων,⁵³ έθεσε τις βάσεις της κατίσχυσής τους.⁵⁴

Η Συνθήκη της Πράγας του 1866 επικύρωσε την προσάρτηση του συνόλου των γερμανικών κρατιδίων βορείως του ποταμού Μάιν (εκτός της Σαξονίας) και τη συγκρότηση της Συνομοσπονδίας της Βόρειας Γερμανίας, που αντικατέστησε τη Γερμανική Συνομοσπονδία ημιτελώς.⁵⁵ Αν και ο Μπίσμαρκ αποστρεφόταν τον κοινοβουλευτισμό, απέφυγε να προσδώσει συγκεντρωτικό χαρακτήρα στη διοίκηση της νέας οντότητας, προκειμένου να προσελκύσει τις αντιδραστικές νότιες επαρχίες.⁵⁶ Αυτές παρέμειναν ανεξάρτητες, με υποχρέωση, ωστόσο, την ένταξη των δυνάμεών τους στον πρωσσικό στρατό σε περίπτωση πολέμου (Kissinger, 1995).

Αντιθέτως, η ταπεινωμένη Αυστρία αποσύρθηκε οριστικώς από τη διεκδίκηση της γερμανικής κηδεμονίας και δημιούργησε μια δυαδική μοναρχία με την Ουγγαρία. Η ιδέα της συντηρητικής ενότητας του 1815 που είχε πλέον ανατραπεί, αποδείχτηκε ότι ήταν ικανή μόνο για τον κατευνασμό των αντιπαραθέσεων γεωπολιτικής ισχύος και όχι την εξάλειψή τους.

Αυτό το είχε αντιληφθεί ο Μπίσμαρκ που εκτός από διορατικός απεδείχθη και μετριοπαθής στις εδαφικές διευθετήσεις που αποφασίστηκαν στην Πράγα. Δεν αξίωσε αποζημιώσεις ή εδαφικά οφέλη από τους ηττημένους Αυστριακούς,

από 20.000 το 1815 στις 12.000 το 1866. Στο Sir Basil Liddell Hart, *Deterrent or Defence*. London: Praeger, 1960, σ.98.

⁵³ Το 1866, τα σώματα της πρωσσικής φρουράς αναπτύχθηκαν μέσα σε μια εβδομάδα, μετακινούμενα με 20 τρένα καθημερινά στα αυστριακά σύνορα. Στο "op.cit" Keegan. 1997, σ.σ. 516-517.

⁵⁴ Εκτενέστερη αναφορά στοιχείων που αποτυπώνουν το ποσοτικό και ποιοτικό status του στρατού των εμπόλεμων μερών, εμφίλοχωρεί στο Παράρτημα «Β» της διπλωματικής εργασίας.

⁵⁵ Η Συνομοσπονδία της Βόρειας Γερμανίας δεν περιελάμβανε το σύνολο των εδαφών που κατείχε η πάλαι ποτέ Γερμανική Συνομοσπονδία. Στο "op.cit" Παπαφλωράτος, 2023, σ.242.

⁵⁶ Το 1867 ψηφίστηκε το Σύνταγμα και στη νέα Συνομοσπονδία συγκροτήθηκε η αυτοκρατορική Βουλή (Reichstag), η οποία ανέλαβε τη νομοθετική εξουσία και εκλέχθηκε με καθολική ψηφοφορία. Η εκτελεστική εξουσία ανελήφθη από το ομοσπονδιακό συμβούλιο (Bundesrat), το οποίο αποτελούνταν από τους εκπροσώπους των κρατιδίων. Καγκελάριος ορίστηκε ο Πρωθυπουργός της Πρωσίας, τον οποίο διόρισε ο Βασιλιάς της. Η διοίκηση του στρατού άνηκε στην Πρωσία. Η κυβέρνηση, στην οποία τη θέση του αυτοκρατορικού Καγκελάριου κατείχε ο ίδιος ο Μπίσμαρκ, παρέμεινε υπόλογη μόνο απέναντι στον Αυτοκράτορα και όχι στο Reichstag. Αν και επισήμως το Reichstag διατηρούσε σημαντικές αρμοδιότητες δημοσιονομικού ελέγχου επί της εκτελεστικής εξουσίας, ο Μπίσμαρκ βρήκε τρόπους για τον περιορισμό τους. Στο James Joll, *Η Ευρώπη 1870-1970* (μτφρ. Ελπίδα Βόγλη, επιμ. Λουκιανός Χασιώτης. Θεσσαλονίκη: Βάνιας, 2006, σ.17. Επιπλέον, ο Μπίσμαρκ, στο πλαίσιο προσέλκυσης των νότιων επαρχιών, δημιούργησε ένα τελωνειακό κοινοβούλιο (Zollparliament) εκλεγμένο με καθολική ψηφοφορία, στο οποίο εν τέλει εντάχθηκαν. Στο "op.cit" Τσακαλογιάννης, 2009, σ.300.

καθόσον δεν επιθυμούσε να υψώσει τείχη υπονόμευσης της σχέσης τους, μετατρέποντάς τους σε έναν αδιάλλακτο εχθρό (Πλατιάς & Κολιόπουλος, 2021). Αυτός ήταν και ο λόγος που αρνήθηκε να ικανοποιήσει το αίτημα των στρατηγών του για θριαμβευτική παρέλαση στη Βιέννη.⁵⁷ Ωστόσο, δεν θα τηρούσε την ίδια στάση στο Παρίσι, πέντε χρόνια αργότερα.

Ο γαλλο-πρωσικός πόλεμος (1870-1871)

Η έκβαση του αυστρο-πρωσικού πολέμου παρότι νικηφόρα άφησε τον στόχο της γερμανικής ενοποίησης ημιτελή. Τα ανεξάρτητα κρατίδια του γερμανικού νότου στερούσαν την τελεσφόρησή του.⁵⁸ Ο Μπίσμαρκ διέκρινε στην ανάληψη ενός εθνικού αγώνα έναντι της παραδοσιακά επεκτατικής Γαλλίας τον συνεκτικό ιστό που θα συσπείρωνε το σύνολο των γερμανικών πληθυσμών προκειμένου να διευρυνθεί η γερμανική επικράτεια (Pflanze, 1971). Αδιαφιλονίκητος σύμμαχός του θα αναδεικνύονταν το τραυματισμένο θυμικό των Γερμανών που δεν αρνήθηκε την εξιλέωση για τις εκτεταμένες δηώσεις των εδαφών τους από τις στρατιές του Βοναπάρτη.

Μισό και πλέον αιώνα αργότερα, ο συνονόματος του τελευταίου, Ναπολέον Γ', παρακολουθούσε μοιρολατρικά την Πρωσσία να κλιμακώνει τις προσπάθειες επίτευξης της δικής του φιλοδοξίας, ήτοι την οριστική αναθεώρηση του status quo του 1815. Μπροστά στο φάσμα κατάρρευσης της ιστορικής γαλλικής υπεροχής και διαμόρφωσης ενός νέου συσχετισμού δυνάμεων, οι στρατηγικές του επιλογές περιορίζονταν στον κατευνασμό της Πρωσσίας ή την πολεμική αναμέτρηση με στόχο την ολική ανατροπή και την ενίσχυση του πληγωμένου γοήτρου του. Η ενδεχόμενη τρίτη επιλογή, αυτή της εξισορροπητικής σύμπραξης των Γάλλων με κάποια/ες από το τρίγωνο Ρωσσίας-Μεγ. Βρεταννίας-Αυστρίας, απενεργοποιήθηκε από το διπλωματικό δαιμόνιο του Μπίσμαρκ.

Ο τελευταίος, υιοθετώντας μια παρεμφερή στρατηγική με τον αυστρο-

⁵⁷ Είχε εκμυστηρευτεί στη γυναίκα του: «έχω τον άχαρο ρόλο να ρίχνω νερό στο κρασί (των θερμοκέφαλων εθνικιστών), τονίζοντάς τους ότι δεν είμαστε μόνοι μας στην Ευρώπη, αλλά συνυπάρχουμε με άλλες τρεις Μεγάλες Δυνάμεις, οι οποίες μας ζηλεύουν και μας μισούν». Στο Gordon A. Craig. *Germany 1866-1945*. New York: Oxford University Press, 1978, σ.4.

⁵⁸ Οι νότιες γερμανικές επαρχίες, όπως έχει αναφερθεί, παρά την επιφυλακτική τους στάση απέναντι στην Πρωσσία και τη Συνομοσπονδία της Βόρειας Γερμανίας είχαν συμφωνήσει σε συστράτευση με την Πρωσσία σε περίπτωση πολέμου. Από αυτές, η πλέον δύσπιστη ήταν η Βαυαρία, της οποίας ο Μπίσμαρκ μετά την ενοποίηση αναγνώρισε μεγαλύτερο βαθμό αυτονομίας.

πρωσικό πόλεμο επιδόθηκε σε ενδελεχή προπαρασκευή διπλωματικής απομόνωσης και υπονόμησης της Γαλλίας, προκειμένου να καταστήσει την πολεμική σύγκρουση που θα ακολουθούσε ως αναπόφευκτη λύση εκτόνωσης της κατάστασης στην πολιτικο-διπλωματική σκηνή.

Αρχικώς, για να εξαλείψει την πιθανότητα πολιτικής ζεύξης των δύο ακτών της Μάγχης εξέθεσε τον Ναπολέοντα Γ΄ ως μηχανορράφο και επίβουλο της ισορροπίας δυνάμεων, δημοσιεύοντας ένα ετεροχρονισμένο έγγραφο με το οποίο η Γαλλία διεκδικούσε το Βέλγιο.⁵⁹ Αναμενόμενα, προκλήθηκε ρήγμα μεταξύ Γαλλίας-Μεγ. Βρεταννίας, ενισχυόμενο και από τη χρόνια βρεταννική προκατάληψη που ήθελε τους Γάλλους μόνιμους ταραξίες της Ευρώπης (Παπαφλωράτος, 2023).

Την άποψη των Βρεταννών συμμερίζονταν και η Ρωσσία, έχοντας σχετικά νωπές τις μνήμες του ταπεινωτικού για αυτή Κριμαϊκού πολέμου, κατά τον οποίο, σε αντίθεση με τη Γαλλία, η Πρωσσία είχε αποστασιοποιηθεί. Επιπλέον, η σύσφιξη των σχέσεων Πρωσσίας-Ρωσσίας ευνοούνταν από τις εξαιρετες προσωπικές σχέσεις του Μπίσμαρκ με τον Τσάρο Αλέξανδρο Β΄, αλλά και από την πρωσική στάση στο πολωνικό ζήτημα του 1863. Το καλό διμερές κλίμα, με προτροπή του Μπίσμαρκ, κεφαλαιοποιήθηκε στη Συνθήκη του 1868,⁶⁰ με την κρίσιμη πρόβλεψη μετακίνησης ρωσικών στρατευμάτων στην αυστριακή μεθόριο σε περίπτωση γαλλο-πρωσικού πολέμου. Η ρωσσο-πρωσική σύμπραξη απομάκρυνε το απευκταίο σενάριο της απομόνωσης για τον Μπίσμαρκ που συνήθιζε να λέει ότι «*δύο εναντίον ενός είναι καλύτερος συνδυασμός από ό,τι τέσσερις εναντίον ενός*» (Craig, 1955, σ.181).

Από τους παραπάνω δυνητικούς συνδυασμούς η Αυστρία προτίμησε να απέχει. Η ουδετερότητά της υπαγορεύτηκε συνδυαστικά από την πρόσφατη

⁵⁹ Το 1866, ο Γάλλος πρέσβης στο Βερολίνο μετέφερε στον Μπίσμαρκ την επιθυμία του Ναπολέοντος Γ΄ για την προσάρτηση του Βελγίου. Ο Μπίσμαρκ τον ενθάρρυνε να υποβάλει και γραπτώς το αίτημά του. Το 1870, ο Μπίσμαρκ, που τηρούσε στο αρχείο του το γαλλικό μνημόνιο, το απέστειλε για δημοσίευση στους Times του Λονδίνου, παραλείποντας να αναφέρει την ημερομηνία σύνταξής του. Η Γαλλία παρότι ανακάλυψε τη μηχανορραφία του Μπίσμαρκ δεν προσπάθησε να την ανασκευάσει, αντιδρώντας αναιμικά σε μια βρεταννική πρόταση για την εγγύηση ουδετερότητας του Βελγίου σε περίπτωση πολέμου. Στο John Ashley Soames (JAS) Grenville, *Europe Reshaped: 1848-1878*, London: Fontana, 1976, σ.311.

⁶⁰ Η Συνθήκη Ρωσσίας-Πρωσσίας της 20^{ης} Μαΐου 1868, παρείχε στη Ρωσσία ελευθερία δράσης στη Βαλκανική, πεδίο αντικρουόμενων συμφερόντων της με την Αυστρία. Τον Ιούνιο του 1868, η συνάντηση του Αλέξανδρου Β΄ με τον Γουλιέλμο Α΄ στο Εμς (4 Ιουνίου 1868) έδωσε την ευκαιρία στον Μπίσμαρκ να αποσπάσει από τον Τσάρο την υπόσχεση επέμβασης της Ρωσσίας κατά της Αυστρίας, εφόσον κρινόταν αναγκαίο. Στο "op.cit" Χριστοδουλίδης, 2004, σ.250.

στρατιωτική ήττα και την ενδεχόμενη υποστήριξη της Πρωσίας από τη Ρωσία που θα περιέπλεκε την κατάσταση στη Βαλκανική. Επιπλέον, πιθανή εμπλοκή της θα συναντούσε την αντίδραση της Ουγγαρίας που δεν θα διακινδύνευε την ευνοϊκή για αυτή ρύθμιση (Ausgleich) του 1867.⁶¹

Ο Μπίσμαρκ για να ολοκληρώσει την άρτια διπλωματική προετοιμασία του έπρεπε να προστατεύσει τη διεθνή εικόνα της Πρωσίας που για μία ακόμη φορά θα απεκδύονταν το προφίλ του επιτιθέμενου. Προέβη σε έναν από τους εξυπνότερους ελιγμούς του, παρέχοντας σκοπίμως στη Γαλλία *casus belli* για να επιτεθεί στη δική του χώρα, μεθοδεύοντας, με ένα «κίβδηλο» τηλεγράφημα, το ζήτημα της διαδοχής του ισπανικού θρόνου (Darmstaedter, 1965). Ο Ναπολέων Γ', «θύμα» της διπλωματικής ακροβασίας του Μπίσμαρκ θα χρίζονταν διεθνώς «θύτης», κηρύττοντας τον πόλεμο στην Πρωσία.⁶²

Οι πολεμικές επιχειρήσεις που ακολούθησαν μετά τη γαλλική διακήρυξη της 19^{ης} Ιουλίου 1870 αποτύπωσαν εκ νέου την πρωσική υπεροχή. Η οικονομική ευρωστία της Πρωσίας, εξαιτίας της ανάπτυξης της βαριάς βιομηχανίας της, ενίσχυσε τον στρατιωτικό βραχίονα της Υψηλής Στρατηγικής του Μπίσμαρκ.

Οι στρατιές του Μόλτκε χρειάστηκαν τέσσερις εβδομάδες πριν την ολοκληρωτική νίκη τους στο Σεντάν, τον Σεπτέμβριο του 1870. Ο Van Creveld

⁶¹ Μετά την ήττα στον αυстро-πρωσικό πόλεμο, το αψβουργικό κράτος βρισκόταν σε φάση συνταγματικής αναδιάρθρωσης που οδήγησε στην ένωση της Αυστριακής Αυτοκρατορίας και του Βασιλείου της Ουγγαρίας (χώρες του στέμματος του Αγίου Στεφάνου) που συναποτέλεσαν τη Δυναστική Μοναρχία. Η ένωση ήταν αποτέλεσμα του αυστο-ουγγρικού «συμβιβασμού» (Ausgleich) που τέθηκε σε ισχύ τον Μάρτιο του 1867. Στο Ιωάννης Σ. Κολιόπουλος, *Νεώτερη ευρωπαϊκή ιστορία 1789-1945. Από τη Γαλλική Επανάσταση μέχρι τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο*. Θεσσαλονίκη: Βάνιας, 2001, σ.215.

⁶² Ο Μπίσμαρκ εργαζόταν παρασκηνιακά και είχε πείσει τους Ισπανούς να προτείνουν έναν Πρώσο πρίγκηπα για τον κενό ισπανικό θρόνο, γνωρίζοντας ότι αυτό θα εξόργιζε τη Γαλλία υπό την απειλή του εγκλωβισμού της, εφόσον η πρωσική δυναστεία εγκαθίστατο και στην Ισπανία. Η προσπάθειά του δεν τελεσφόρησε και οι Γάλλοι απαίτησαν την υπόσχεση από τον Κάιζερ Γουλιέλμο Α' ότι το ζήτημα δεν θα ανακινούνταν ξανά. Ο Κάιζερ αρνήθηκε να δεσμευθεί, αλλά ταυτόχρονα δεν απέκλεισε μελλοντικές διαπραγματεύσεις. Ο Μπίσμαρκ, ανησυχώντας ότι αυτό θα οδηγούσε ενδεχομένως σε ειρηνική εκτόνωση της κρίσης, επενέβη επιδέξια στο περίφημο «τηλεγράφημα της Εμς» από τον Κάιζερ προς τον Ναπολέοντα Γ', ώστε να μη δείχνει μόνο την άρνησή του, αλλά να ακυρώνει με αυστηρότητα και οποιαδήποτε άλλη συζήτηση επί του θέματος. Το ύφος του «κίβδηλου» τηλεγραφήματος που δημοσιεύτηκε, θεωρήθηκε προσβλητικό για τη Γαλλία, η οποία κήρυξε τον πόλεμο στην Πρωσία, σε κλίμα εθνικής ανάτασης. Στο John Mearsheimer, *Γιατί οι πολιτικοί λένε ψέματα. Η αλήθεια και το ψέμα στη διεθνή πολιτική σκηνή* (μτφρ. Νίνα Μπούρη, επιμ. Μάριος Παρθένης-Γαρδικής). Αθήνα: Πατάκη (2η έκδ), 2012, σ.σ.70-71, και στο Stephen Badsey, *The Franco-Prussian War 1870-1871*. London: Osprey Publishing, 2014, σ.σ.26-30.

αναφέρει χαρακτηριστικά ότι η ταχύτητα με την οποία κινητοποιήθηκαν οι Πρώσοι άφησε τον υπόλοιπο κόσμο άναυδο και τρόπον τινά προκαθόρισε την έκβαση του πολέμου πριν ακόμα ακουστεί ο πρώτος πυροβολισμός (Van Creveld, 2007). Η επιμελητεία και διαχείριση του σιδηροδρομικού δικτύου της Γαλλίας ήταν κατώτερη (Showalter, 1975). Συνακόλουθα, η κινητοποίηση των λιγότερο εκπαιδευμένων⁶³ γαλλικών εφεδρειών υστέρησε, δίνοντας σημαντικό πλεονέκτημα στον αντίπαλο (Howard, 1990). Οι Γάλλοι κατατροπώθηκαν, πολλοί αιχμαλωτίστηκαν, μεταξύ των οποίων και ο Ναπολέων Γ΄ που είχε τεθεί επικεφαλής της στρατιάς που παραδόθηκε στους Πρώσους στο Σεντάν. Η νέα γαλλική κυβέρνηση υπό καθεστώς αβασίλευτης δημοκρατίας και με τον στρατό σε αποσύνθεση, κατάφερε απλώς την παράταση της πολιορκίας του Παρισιού έως τον Ιανουάριο του 1871.

Η συντριπτική ήττα της Γαλλίας συνοδεύτηκε από καταβολή πολεμικής αποζημίωσης και την «όχι και τόσο διακριτική» για τον Kissinger στέψη του Βασιλιά Γουλιέλμου Α΄ της Πρωσίας, Αυτοκράτορα της ενοποιημένης Γερμανίας στην Αίθουσα των Κατόπτρων στις Βερσαλλίες, την 18^η Ιανουαρίου 1871 (Kissinger, 2014, σ.114).

Ωστόσο, ακόμα και από αυτή την άκρως συμβολική προσβολή της γαλλικής εθνικής υπερηφάνειας, περισσότερο επώδυνη ήταν η πρόβλεψη προσάρτησης των επαρχιών της Αλσατίας και της Λωραίνης από τους Γερμανούς, στη Συνθήκη Ειρήνης της Φρανκφούρτης, το 1871. Ο Μπίσμαρκ στον κολοφώνα της δόξας του διήλθε μια «στιγμιαία κρίση» αμετροέπειας ή απώλειας της πάγιας σταθμιστικής του προσέγγισης, που καταγράφηκε ως ένα από τα ελάχιστα σφάλματα της πολιτικής του διαδρομής. Από την άλλη, μια περισσότερο «ρεαλιστική» οπτική θα μπορούσε να την εκλάβει ως ένα διακριτό στιγμιότυπο μιας «διαρκούς κρίσης» «ενσυνείδητου κυνισμού» (Carr, 2011, σ.115) ή εξυπηρέτησης εθνικού συμφέροντος, υπαγορευόμενης από τον πλούτο των δύο επαρχιών σε σιδηρομεταλλεύματα. Ανεξαρτήτως ετυμολογίας, η πικρία των Γάλλων θα μετουσιώνονταν σε άσβεστο μίσος και διακαή επιθυμία για τη *revanche*. Η *Realpolitik* είχε ρίξει έναν από τους σπόρους της «ιδανικής αυτοχειρίας». Ευτυχώς για τον Μπίσμαρκ, δεν θα ήταν

⁶³ Το 1870 μόνο ένας στους 74 Γάλλους και ένας στους 34 Γερμανούς ήταν εκπαιδευμένος και διαθέσιμος για πόλεμο. Στο "op.cit" Van Creveld, 2001, σ.176.

παρών να δρέψει τους «δηλητηριώδεις» καρπούς της.

Η γερμανική ενοποίηση. Αποτιμώντας το «εφικτό»

Η οξυδέρκεια του Ντισραέλι εντόπισε στον γαλλο-πρωσσικό πόλεμο στοιχεία κοσμογονίας, συγκρίνοντάς τον σε αποτελέσματα ακόμα και με τη Γαλλική Επανάσταση.⁶⁴ Η επιτυχής κλιμάκωση της έντασης σε σχέση με τις δύο προηγούμενες πολεμικές αναμετρήσεις είχε αναδείξει μια νέα Μεγάλη Δύναμη, την ισχυρότερη της ηπειρωτικής Ευρώπης και μάλιστα στον γεωγραφικό της πυρήνα. (Kennedy, 1988).

Το μόρφωμα του «μεγαλοπρεπούς χάους» (Boyle, 1992, σ.9) των 350 κρατιδίων⁶⁵ των δύο προηγούμενων αιώνων ή των 39 πολιτικών οντοτήτων το 1815, αποτελούσε μακρινή ανάμνηση. Η Πρωσσία όχι μόνο είχε αφομοιώσει τα κατακυρωθέντα από το Συνέδριο της Βιέννης εδάφη, αλλά τα είχε επεκτείνει υπό την κηδεμονία της, διασαλεύοντας την ισορροπία δυνάμεων που εις μάτην το σύστημα Μέτερνιχ είχε επιδιώξει να προφυλάξει.

Η Γερμανία αναβίωνε στιγμές του ενδόξου Μεγάλου Φρειδερίκου, που για τον Γκαίτε είχε σώσει την τιμή της (Schulze, 1991). Η σκυτάλη πλέον είχε περάσει στην κυρίαρχη πολιτική προσωπικότητα του Όττο φον Μπίσμαρκ, πρώτου Καγκελάριου την ενοποιημένης μορφής της. Ο ίδιος, με τη γνωστή του μετριοπάθεια, διατείνονταν ότι βρέθηκε απλώς στη «ροή του ποταμού» (Pflanze, 1971, σ.17) ή ότι η «Θεία Πρόνοια ήταν αυτή που είχε επιλέξει το γερμανικό έθνος για κάτι υπέροχο και μεγάλο» (Pflanze, 1971, σ.470), αφήνοντας να εννοηθεί μια υφέρπουσα πολιτισμική ανωτερότητα με προδικασμένα απότοκα.

Πάντως, η ουσία ήταν ότι υπό τη δική του καθοδήγηση η εθνικά συγκροτημένη Γερμανία είχε αλλάξει άρδην τους γεωπολιτικούς συσχετισμούς της

⁶⁴ Βρεταννός πολιτικός (Benjamin Disraeli), ο οποίος πριν γίνει Πρωθυπουργός δεν δίστασε να συγκρίνει τον γαλλο-πρωσσικό πόλεμο 1870-1871 με τη Γαλλική Επανάσταση, από πλευράς βαρύτητας αποτελέσματος, δηλώνοντας: «Αυτός ο πόλεμος είναι...μεγαλύτερο πολιτικό γεγονός από τη Γαλλική Επανάσταση... Δεν υπάρχει ούτε μια διπλωματική παράδοση που να μην έχει σαρωθεί. Έχετε έναν καινούριο κόσμο...Η ισορροπία δυνάμεων έχει καταστραφεί ολοσχερώς». Στο Norman Rich, *The age of nationalism and reform, 1850-1890*. New York: W.W Norton & Company, 1977, σ.228.

⁶⁵ Ο Τριακονταετής πόλεμος (1618-1648), ο οποίος ξέσπασε μεταξύ καθολικών και προτεσταντών διαμέλισε την Αγία Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία του γερμανικού έθνους σε 350 κρατίδια υπό την προστασία της Γαλλίας, αλλά και της Σουηδίας που είχε εμπλακεί ενεργά στις φονικές συγκρούσεις. Στο Μάκης Ανδρονόπουλος, *Το γερμανικό σύνδρομο. Η Ελλάδα και η Ευρώπη απέναντι στη γερμανική ιδιαιτερότητα*. Αθήνα: Ταξιδευτής, σ.37.

Ευρώπης. Τη συμπαγή⁶⁶ δομή της εγγυόταν οι βασικές συνιστώσες της αυταρχικής μοναρχίας της δυναστείας των Hohenzollern, της πρωσσικής στρατιωτικής ισχύος και παράδοσης, και του γερμανικού εθνικισμού (Pflanze, 1971).

Ο τελευταίος, παρότι χρησιμοποιήθηκε ως πολιτικό επιχείρημα ή ιδεολογικό σχήμα, δεν αποτέλεσε τον βασικό μοχλό διαμόρφωσης του νεοπαγούς Ράιχ. Κατά μία άποψη, υπήρξε συνέπεια και όχι αιτία του νέου γερμανικού εθνικού κράτους, «ανθίζοντας» όταν πλέον οι γερμανικοί πληθυσμοί απολάμβαναν ήδη το ανήκειν σε μία πολιτική οντότητα (Breuilly, 2001), η οποία ήταν πρωτίστως αποτέλεσμα της κατίσχυσης των πρωσσικών όπλων. Η νομιμότητα της Γερμανίας αντλούνταν λιγότερο από την αρχή της εθνικής αυτοδιάθεσης και πολύ περισσότερο, αν όχι αποκλειστικά από την ισχύ της, όπως αυτή αποτυπώθηκε στη ραγδαία βελτίωση καίριων συντελεστών της.⁶⁷

Οι επιδόσεις που αυτοί αντικατοπτρίζουν και η σύντομη διάρκεια των τριών νικηφόρων πολέμων που αποτέλεσαν τη βασική στρατηγική επιλογή του Μπίσμαρκ, απλώς ενισχύουν την αποδοτικότητα, ως κριτήριο αξιολόγησης της Υψηλής Στρατηγικής του, καθόσον πλαισιώνουν την αυταπόδεικτη επίτευξη του κεφαλαιώδους σκοπού της γερμανικής ενοποίησης. Το όφελος υπερίσχυσε του κόστους στη γνωστή σχέση που αντανάκλα τη στρατηγική αποτελεσματικότητα ενός ομοίως στρατηγικού εγχειρήματος.

Η αναπόφευκτη χρήση ένοπλης βίας, ωστόσο, συνδυάστηκε με ορθή διάγνωση του διεθνούς περιβάλλοντος προκειμένου να παραμείνει ανεπηρέαστη η αναλογία στρατιωτικής ισχύος μεταξύ Πρωσσίας και αντιπάλων από συλλογικές παρεμβάσεις εναντίον της.

Η καταλληλότητα της Υψηλής Στρατηγικής στο εξωτερικό ήταν ένα

⁶⁶ Όσον αφορά το «συμπαγές» της δομής της νέας οντότητας υφίσταντο ορισμένοι επιμέρους ενδοιασμοί για το «αντιδραστικό» βασίλειο της Βαυαρίας, κυρίως ως προς την εσωτερική πολιτική σκηνή, καθόσον σε ζητήματα εξωτερικής πολιτικής και άμυνας είχε επιτευχθεί συναίνεση. Η άμβλυνση των εσωτερικών αντιδράσεων των Βαυαρών επήλθε με μία θεσμική αλλαγή σχετικά με το ποσοστό ψήφων στο Ομόσπονδο Συμβούλιο (Bundsrat). Από τις 67 συνολικές ψήφους του, η Βαυαρία με μόλις 6 ψήφους είχε μάλλον περιορισμένες δυνατότητες να αποτελέσει τροχοπέδη στην υιοθέτηση συνταγματικών τροπολογιών. Οι τελευταίες, κατόπιν των θεσμικών αλλαγών, μπορούσαν να ανασταλούν εάν υπήρχαν τουλάχιστον 14 ψήφοι κατά της εκάστοτε πρότασης. Στο Robert Gildea, *Barricades and Borders: Europe 1800-1914*. Oxford: Oxford University Press, 1996, σ.199.

⁶⁷ Εκτενέστερη αναφορά σε βασικούς συντελεστές ισχύος, όπως πληθυσμό, στρατιωτική ισχύ και οικονομικούς δείκτες εμφοιλοχωρεί στο Παράρτημα «Β» της διπλωματικής εργασίας.

συνδυαστικό προϊόν επιδέξιων χειρισμών του Μπίσμαρκ, από τους οποίους δεν εξέλιπαν οι αποχρώσεις ενδείξεις ραδιουργίας. Άλλωστε, μόνο κολάσιμες δεν λογίζονται για έναν φανατικό υπέρμαχο της *Realpolitik*. Στόχευαν στη διαμόρφωση μιας ανέφελης διεθνούς εικόνας, ακόμα κι αν ήταν επίπλαστη. Η εφαρμογή του μεγαλεπήβολου ενοποιητικού σχεδίου περιχαρακώθηκε από τη διασφάλιση μιας αν όχι φίλα προσκείμενης, τουλάχιστον ουδέτερης στάσης των υπόλοιπων διεθνών δρώντων. Οι συνθήκες προς τούτο ήταν ευνοϊκές: η Μεγ. Βρεταννία απολάμβανε την «ένδοξη απομόνωσή» της,⁶⁸ οι συντηρητικές ανατολικές μοναρχίες τελούσαν «εν διαστάσει», ενώ η Γαλλία είχε καταδικαστεί σε μια σχεδόν αυτοαπομόνωση, πληρώνοντας το τίμημα των επεκτατικών μνημών που αφύπνισε ο ηγέτης της.

Από την άλλη, οι όποιες αντιδράσεις στο εσωτερικό αφορούσαν περισσότερο τις «ανορθόδοξες» μεθόδους του Μπίσμαρκ και όχι τον στόχο της ενοποίησης αυτόν καθ' αυτόν, ο οποίος τύγγανε σχεδόν καθολικής αποδοχής, με εξαίρεση κάποιες επαρχίες του νότου. Μολαταύτα, τελικά και αυτές ενέδωσαν στην πολιτική Μπίσμαρκ, η οποία σπανίως είχε την υποστήριξη κάποιας σημαντικής ομάδας ψηφοφόρων. Κατά τον Kissinger ήταν περισσότερο δημοκρατική για τους συντηρητικούς, απολυταρχική για τους φιλελεύθερους και αδικαιολόγητα προσανατολισμένη προς την ισχύ για τους νομιμόφρονες (Kissinger, 1995).

Η πληθωρική και συγκεντρωτική προσωπικότητα του Μπίσμαρκ δεν άφησε περιθώρια εκτροπής της εσωτερικής συνοχής της Υψηλής Στρατηγικής και αλληλοϋπονόμευσης των μέσων υλοποίησής της (κυρίως στρατιωτικών και διπλωματικών). Αν και δεν ετέθη θέμα αμφισβήτησης του επαγγελματικού βεληνεκούς του Μόλτκε, ο Μπίσμαρκ θεωρούσε, όπως ο Κλεμανσώ, ότι «ο πόλεμος ήταν πολύ σοβαρή υπόθεση για να την εμπιστευθεί στους στρατιωτικούς».

Αναφορικά με τον συσχετισμό μέσων και στόχων της Υψηλής Στρατηγικής που εφάρμοσε, εκτιμάται ως η πλέον αρμονική, καθόσον η στρατιωτικο-οικονομική ισχύς της Πρωσίας ήταν επαρκής για την επίτευξη του στρατηγικού σκοπού, σε συνδυασμό, βέβαια, με την επιδέξια διπλωματική της διάσταση. Ενδεχόμενη αντιμετώπιση ενός αντι-πρωσσικού συνασπισμού στο πεδίο της μάχης, πιθανώς να είχε μη επιθυμητά αποτελέσματα για τον Μπίσμαρκ.

⁶⁸ Επί έναν αιώνα (1814-1904) η Μεγ. Βρεταννία επέλεξε την πολιτική της «ενδόξου απομονώσεως» (splendid isolation). Στο “op.cit” Παπαφλωράτος, 2023, σ.189.

Ανάλογα θα ήταν τα αποτελέσματα και χωρίς τις καθοριστικές του παρεμβάσεις, οι οποίες πιστοποίησαν την ανυθεκτικότητα των στρατηγικών των επιλογών, υπό την έννοια της απορρόφησης αρνητικών συγκυριών χωρίς απαγορευτικό κόστος. Από παράδειγμα αποτέλεσε η μνημειώδης χάλκευση του βασιλικού τηλεγραφήματος στο ζήτημα διαδοχής του ισπανικού θρόνου, η οποία, ωστόσο, στήριζε το διακύβευμα ενός καταλυτικού για τη συνέχεια πολέμου.

Αυτόν που δεν μπορούσε να αποκλειστεί στον νέο γεωπολιτικό ευρωπαϊκό καμβά. Ήταν περίπου προφανές ότι οι γεωπολιτικοί κλυδωνισμοί από τη δημιουργία του δεύτερου Ράιχ θα επηρέαζαν «εκ συμπαθείας» τους ισχυρούς δρώντες της περιόδου, μετά το 1871. Από την επαύριον του σχηματισμού της, η ενοποιημένη Γερμανία θα καλούνταν να αντιμετωπίσει σειρά κινδύνων και απειλών της ασφάλειας και της συνοχής της.

Η νέα κατάσταση επίτασσε την αναπροσαρμογή της Υψηλής Στρατηγικής για τη διατήρηση του «εφικτού», μετά την ενσάρκωσή του. Παρά τις όποιες αντιξοότητες, ο Μπίσμαρκ θα έβρισκε τον τρόπο να τις διασκεδάσει ξανά. Η ευελιξία και η διορατικότητα, άλλωστε, συνέθεταν τη δεύτερη φύση του.

Κεφάλαιο τέταρτο: Ο Όττο Φον Μπίσμαρκ Καγκελάριος της Γερμανίας.

Η στρατηγική της ενόπλου ειρήνης (1871-1890)

*«Σε έναν συνδυασμό πέντε παικτών, φρόνιμο να είσαι πάντοτε με το μέρος των τριών»⁶⁹
Όττο Φον Μπίσμαρκ*

Υψηλή Στρατηγική μετά τη γερμανική ενοποίηση. Διατηρώντας το «εφικτό»

Όσο κεφαλαιώδης ήταν ο στόχος της γερμανικής ενοποίησης άλλη τόση στρατηγική βαρύτητα αναλογούσε και στη διατήρησή της, μετά το 1871. Ο Γερμανός Καγκελάριος δεν φημίζονταν για την πολιτική του αβελτηρία. Είχε αντιληφθεί ορθώς ότι απέναντι στη «γερμανική ανάδυση», που πλαισίωνε συμπαγώς η δημογραφική, οικονομική και βιομηχανική αλκή της Γερμανίας, ελλόχευε ο διαρκής κίνδυνος συσπείρωσης των υπόλοιπων δρώντων κατ' αναλογία με τις συμμαχίες εναντίον του Λουδοβίκου ΙΔ' και του Μεγ. Ναπολέοντος, τον 18^ο και 19^ο αιώνα, αντίστοιχα (Kissinger, 2014).

⁶⁹ Στο "op.cit" Kissinger, 1995, σ.158.

Κατά συνέπεια, η νέα στρατηγική όδυσή του υπαγόρευε την άσκηση μιας συνετής και σταθεροποιητικής εξωτερικής πολιτικής για την παγίωση και ενσωμάτωση των εδαφικών προσαρτήσεων στο νέο status quo και την προάσπιση του τελευταίου εν παντί τρόπω (Kissinger, 1995). Απεμπόλησε οποιαδήποτε αναθεωρητική σκέψη που θα μπορούσε να οδηγήσει σε υπερεξάπλωση (Μακρής, 2017), με τον πόλεμο, τη δραστικότητα του οποίου επικαλέστηκε την προηγηθείσα περίοδο, να καθίσταται πλέον η λιγότερο ελκυστική επιλογή του. Αυτό δεν οφειλόταν στην αίφνης μετατροπή του Μπίσμαρκ σε μια «φιλειρηνική διπλωματική μεγαλοφυΐα» (Medlicott, 1965, σ.180), χωρίς, ωστόσο, να χρίζεται αυτόχρονα αιμοσταγής και πολεμοκάπηλος. Η στρατιωτική εμπλοκή θα αποφασίζονταν μόνο ως αντιστάθμισμα ενδεχόμενης ανεπάρκειας των άλλων μέσων επίτευξης των πολιτικών του σκοπών. Επιδίωξε τη διαφύλαξη της ειρήνης όχι για λόγους αρχής, αλλά διότι ενδεχόμενοι πολεμικοί κραδασμοί, ανεξαρτήτως πηγής προέλευσης, θα απειλούσαν το «γερμανικό οικοδόμημα» με οποιαδήποτε πρόβλεψη να θεωρείται επισφαλής.

Αυτό, ωστόσο, επ' ουδενί δεν παρέπεμπε στην αδρανοποίηση του στρατού, ο οποίος εν μέσω οικονομικής άνθισης συνέχισε να αναβαθμίζεται, θωρακίζοντας την εσωτερική εξισορρόπηση της Γερμανίας. Αυτό που απαιτήθηκε ήταν μια μετάπτωση από τις σύντομες, επιθετικές επιχειρήσεις που είχαν συνδεθεί με την εδαφική επέκταση, σε μια πιο αμυντικογενή κουλτούρα ασφαλείας, προκειμένου να προφυλαχθούν τα εκτεθειμένα σε ανατολή και δύση γεωγραφικά σύνορα.

Η μη χρήση ένοπλης βίας συνιστά την ειδοποιό διαφορά της Υψηλής Στρατηγικής του Μπίσμαρκ κατά τη «δεύτερη θητεία» του μετά τη γερμανική ενοποίηση. Το «στρατηγικό» προβάδισμα είχε μεταβιβαστεί στους διπλωματικούς ελιγμούς του για την απερίσπαστη εφαρμογή του «διαίρει και βασίλευε». Μολαταύτα, ο στρατός ήταν αρκούντως ισχυρός, ώστε να επιβεβαιώνει τη μνημειώδη επισήμανση του Clausewitz: «*οι επαπειλούμενες συμπλοκές που ουδέποτε διεξάγονται πρέπει να θεωρούνται πραγματικές αν επιφέρουν το επιθυμητό*» (Clausewitz, 1993, σ.110).

Τα στρατηγικά διλήμματα που είχαν τεθεί σχετικά με τον τρόπο αντίδρασης των άλλων δυνάμεων, στην περίπτωση της Γαλλίας ήταν ξεκάθαρα. Ο εδαφικός ακρωτηριασμός της Αλσατίας και της Λωραίνης τροφοδοτούσε τη γαλλική

εχθρότητα, χρίζοντάς τη μόνιμη απειλή για τα γερμανικά συμφέροντα (Bernstein & Milza, 1997). Ο Μπίσμαρκ υιοθέτησε εναντίον της μια στρατηγική απομόνωσης και εκφοβισμού, με τη δεύτερη να υποχωρεί, μετά από τις πειστικές, ανασταλτικής φύσεως προειδοποιήσεις του Λονδίνου και της Αγίας Πετρούπολης, το 1875 (Kennedy, 1988).⁷⁰ Αυτή η «παράκαμψη» από τη βασική σταθεροποιητική του γραμμή οφείλονταν ενδεχομένως στο ότι κατά την πρώτη περίοδο της καγκελαρίας του προσέγγιζε την ευρωπαϊκή σκακιέρα με μια διάθεση ελέγχου των ορίων «εφελκυσμού και θλίψης» της και ανίχνευσης των κενών «τετραγώνων» της.

Η υπόψη διερεύνηση του διεθνούς περιβάλλοντος, επιβεβαίωσε ότι η γερμανο-ρωσική σχέση συνιστούσε το κλειδί του αλγορίθμου ειρήνης στην Ευρώπη, με δεδομένη την εχθρική Γαλλία και την «ενδόξως απομονωμένη» Μεγ. Βρετανία. Η Ρωσσία ανέκαθεν θεωρούσε την ασφάλεια συνώνυμο της επέκτασης⁷¹ και ο Μπίσμαρκ είχε κάθε λόγο να ανησυχεί για τα ανατολικά γερμανικά σύνορα. Έκτοτε, η στενή γερμανο-ρωσική επαφή συνέστησε τον ακρογωνιαίο λίθο της στρατηγικής του. Πλέον των άλλων, η Ρωσσία αποτελούσε και δυνητικό στόχο προσέγγισης των Γάλλων στην προσπάθειά τους να συμπληρώσουν τη στρατιωτική τους υστέρηση και να υποβάλουν τη Γερμανία σε έναν διμέτωπο αγώνα. Η ευνοϊκή συνθήκη, ωστόσο, για τον Μπίσμαρκ αναφορικά με τις γερμανο-ρωσικές σχέσεις, εκπορεύονταν από τον κοινό τόπο του χρονίζοντος ρωσικού ενδιαφέροντος στα Βαλκάνια με τη γεωπολιτική «αδιαφορία» του Μπίσμαρκ για την περιοχή.⁷²

Αντιθέτως, για την Αυστροουγγαρία η Βαλκανική μαγνήτιζε τις επεκτατικές βλέψεις της. Η προώθησή της προς ανατολάς (*Drang nach Osten*) (Παπαφλωράτος, 2023) επιβλήθηκε ως αντιστάθμισμα της πρωθύστερης εδαφικής της αναδίπλωσης σε Ιταλία και Γερμανία. Παρά την απουσία γερμανικών συμφερόντων στην περιοχή,

⁷⁰ Την περίοδο 1871-1875, η στρατηγική εκφοβισμού που άσκησε κατά της Γαλλίας, επεκτάθηκε μέχρι και σε μεθοδευμένες φήμες (από τη γαλλική διπλωματία) περί ανάληψης στρατιωτικών επιχειρήσεων και εκτόξευση παρεμποδιστικού πλήγματος της Γερμανίας εναντίον της. Αξίζει να σημειωθεί ότι η Βασίλισσα Βικτωρία απηύθυνε έκκληση στον Γερμανό Αυτοκράτορα να δείξει μεγαθυμία απέναντι στη Γαλλία. Στο "op.cit" Taylor, 1954, σ.224.

⁷¹ Ο Φρήντριχ φον Γκεντς, που διετέλεσε σύμβουλος του Μέτερνιχ, είχε δηλώσει ότι: «κανένα από τα εμπόδια που περιορίζουν τα σχέδια των άλλων ηγεμόνων ...δεν υπάρχει για τον Αυτοκράτορα της Ρωσσίας. Ό,τι βλέπει στο όνειρό του, μπορεί να το πραγματοποιήσει το επόμενο πρωί». Στο Mack Walker, *Metternich's Europe*. New York: Walker and Co, 1968, σ.80.

⁷² Το 1876, ο Μπίσμαρκ είχε δηλώσει ότι «τα Βαλκάνια δεν αξίζουν ούτε καν τα κόκαλα ενός Πομερανού γρεναδιέρου». Στο "op.cit" Τσακαλογιάννης, 2009, σ.325.

η δυνητική αυστρο-ρωσική αντιπαράθεση στο βαλκανικό θέατρο επιχειρήσεων με υψηλή πιθανότητα διάχυσης, προσέθεσε μία ακόμη μεταβλητή στις στρατηγικές εξισώσεις του Μπίσμαρκ.

Από τις τελευταίες ποτέ δεν εξέλιπε η «δόλια Αλβιών»,⁷³ την οποία, παρά την παραδοσιακή της ανησυχία για την εξίσου «ανήσυχη» γαλλική φύση, ο Μπίσμαρκ απέφευγε να ερεθίσει. Η σχετική αποστασιοποίησή της από τα ευρωπαϊκά δρώμενα και ο αποικιοκρατικός προσανατολισμός της δεν εξαιρούσαν ενδεχόμενη επέμβαση από το φάσμα των δυνητικών ενεργειών της, εφόσον τα ζωτικά της συμφέροντα απειλούνταν, ακόμα κι αν δεν ήταν η ίδια ο άμεσος αποδέκτης της απειλής.

Πάντως, οι δύο χώρες διέθεταν αρκετά σημεία σύγκλισης ή διαφορετικά, σημεία που η βρετανική αποδοχή «συναντούσε» τον θεσμό της ενωμένης Γερμανίας. Η τελευταία είχε μετέλθει μια διαδικασία εθνικής σταθεροποίησης που δεν εμφορούνταν από επεκτατικές τάσεις, δηκτικές για τη βρετανική επιθυμία περί ισορροπίας δυνάμεων. Ο Μπίσμαρκ απέιχε από την κούρσα της αποικιοκρατίας -μόλις το 1884 η Γερμανία θα εισέρχονταν στον αποικιοκρατικό στίβο- και στερούνταν ανατολικών βλέψεων (Medlicott, 1963), ενώ στα ζητήματα χαμηλής πολιτικής, εμφανιζόταν ως θιασώτης του ελεύθερου εμπορίου, συμπλέοντας με τη βρετανική προώθηση του *laissez-faire*. Επιπλέον, κοινό τόπο αποτελούσε και η αρνητική στάση απέναντι στον καθολικισμό, που για τον Μπίσμαρκ απορρόφησε ικανό πολιτικό κεφάλαιο, προσλαμβάνοντας τη μορφή σύγκρουσης (Kulturkampf) με το προτεσταντικό πρωσσικό πρότυπο.⁷⁴ Επίσης, οι

⁷³ Χαρακτηρισμός που αποδόθηκε στη Μεγ. Βρεταννία εξαιτίας της πάγιας στρατηγικής της «μεταφοράς των βαρών» που υιοθετούσε, αλλά και της επιμελούς αδιαφορίας για τις ευρωπαϊκές αντιπαλότητες, στο πλαίσιο της πολιτικής της «ενδόξου απομονώσεως» που ακολούθησε από το 1814 ως το 1904. Στο “op.cit” Παπαφλωράτος, 2023, σ.189.

⁷⁴ Ο όρος “Kulturkampf” χρησιμοποιήθηκε κατά γενικό τρόπο ως προσδιοριστικός της σύγκρουσης του Μπίσμαρκ και της ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας την περίοδο 1871-1887. Η σύγκρουση απορρόφησε σημαντικό πολιτικό κεφάλαιο για τον Μπίσμαρκ, αν αναλογιστεί κανείς ότι συμάχησε με τους φιλελεύθερους για να φέρει τον καθολικισμό υπό κρατικό έλεγχο. Αιτία της σύγκρουσης ήταν οι εγκύκλιοι που εξέδωσε το Βατικανό την περίοδο 1869-1870. Η σημαντικότερη εξ αυτών προέβλεπε ότι οι επίσημες δηλώσεις του Πάπα, αναφορικά με ζητήματα πίστεως και ηθικής ήταν αλάνθαστες και όλοι οι καθολικοί όφειλαν να συμμορφώνονται με αυτές. Ο Μπίσμαρκ θεώρησε ότι με τις εγκυκλίους αυτές η Εκκλησία διεκδικούσε θέση υπεροχής έναντι του κράτους στην υπακοή των πολιτών. Η “Kulturkampf” είχε μεγαλύτερες επιπτώσεις στην Πρωσσία από ό,τι στην υπόλοιπη Γερμανία, καθώς ένας πρωσσικός νόμος του 1873 επέβαλε την πλήρη υπαγωγή της Εκκλησίας στο

δεσμοί αίματος της γερμανικής και βρετανικής αριστοκρατίας θεωρούνταν αυτονότητα αρραγείς, τουλάχιστον έως το ξέσπασμα του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου (Τσακαλογιάννης, 2009).

Η συνδυαστική προσπάθεια άμβλυνσης των παραπάνω ανησυχιών ή αντίθετα τόνωσης των παρουσιαζόμενων πλεονεκτημάτων απαιτούσε μια ιλιγγιώδη σειρά συμμαχιών και ένα πολυδαίδαλο σύστημα εξισορροπήσεων, για τα οποία, η σχοινοτενής διπλωματία του Μπίσμαρκ φάνταζε ως το μοναδικό ειρηνικό μέσο διαχείρισης. Αυτή η στιβαρή μοναδικότητα, ωστόσο, θα ακύρωνε κάθε απόπειρα αφομοιωτικής της προσέγγισης, μετά την πολιτική παύση του.

Σχοινοτενής διπλωματία σε ένα δαιδαλώδες σύστημα εξισορροπήσεων⁷⁵

Ο Machiavelli συμβούλευε τους νεαρούς πρίγκηπες των Μεδίκων, ότι «*ήταν πιο ασφαλές να τους φοβούνται παρά να τους αγαπούν*» (Machiavelli, 2008, σ.124). Αν και βαθιά επηρεασμένος από τις διδαχές του Ιταλού ρεαλιστή, ο Μπίσμαρκ θα προσάρμοζε τη στρατηγική του μεταξύ του φόβου και της «αγάπης». Η δεύτερη, ωστόσο, θα παρέκκλινε αισθητά από την εννοιολογική της σημασία. Θα εκφράζονταν μέσα από ένα περίτεχνο, πολυπαραγοντικό δίκτυο συμμαχιών με βασικό στόχο να εμποδίζει τη συσπείρωση των δυνητικών αντιπάλων της Γερμανίας και την ίδια στιγμή να περιορίζει τη δράση των εταίρων της (Kissinger, 1995).

Αναπόφευκτα, ο περιορισμός αυτός θα έπληττε την ελευθερία και των δικών του ελιγμών που θα υπέκυπταν σε αυτό το βασικό μειονέκτημα των συμμαχικών δράσεων.⁷⁶ Η πολιτική του οξυδέρκεια το είχε εντοπίσει όταν αναφερόταν στον

κράτος. Το 1878, μετά από μια περίοδο καταστολής των αντιδράσεων από τους εκκλησιαστικούς κόλπους και την εκλογή του νέου Πάπα, εκκίνησε μια περίοδος διαπραγματεύσεων που σταδιακά οδήγησαν στην αποκατάσταση των περισσότερων δικαιωμάτων της ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας. Στο "op.cit" Χριστοδουλίδης, 2004, σ.290.

⁷⁵ Από το 1871 έως το 1890, περίοδος κατά την οποία ο Μπίσμαρκ διετέλεσε Καγκελάριος της Γερμανικής Αυτοκρατορίας, η Γερμανία συμμετείχε σε ένα σύστημα συμμαχιών που στη βιβλιογραφία συναντάται και ως «Σύστημα συμμαχιών Μπίσμαρκ», καθώς ήταν αποτέλεσμα εμπνεύσεώς του. Εκτός από τις αναλυόμενες στην παρούσα εργασία (ως οι σημαντικότερες κατά τον συγγραφέα) είχε συναφθεί και η συμμαχία Βουκουρεστίου-Βερολίνου-Βιέννης το 1873. Επιπλέον, το 1878-1879, ο Μπίσμαρκ επιδόθηκε και σε άλλες διαπραγματεύσεις, ενθαρρύνοντας την Αυστρία και την Ιταλία (σύμμαχοι της Γερμανίας) όπως υπογράφουν τις αποκαλούμενες Μεσογειακές Συμφωνίες με τη Μεγ. Βρετανία για τη διατήρηση του status quo στη Μεσόγειο. Βασικός στόχος των Μεσογειακών Συμφωνιών ήταν η προστασία της Ιταλίας και η ενίσχυση της γαλλικής απομόνωσης. Στο "op.cit" Kissinger, 1995, σ.181.

⁷⁶ Ο Παπασωτηρίου εντοπίζει το μειονέκτημα της στρατηγικής των συμμαχιών στο ότι περιορίζει την

cauchemar des coalitions (εφιάλτη των συνασπισμών) (Kissinger, 2014). Από την άλλη, ωστόσο, φάνταζε ένας εφιάλτης ασυγκρίτως ηπιότερος από εκείνον της δυνητικής περικύκλωσης της Γερμανίας από επίβουλους της μετεωρικής της ανόδου. Βασική του επιδίωξη μετά την ενοποίηση θα αποτελούσε αυτό που χαρακτηριστικά δήλωνε: «σε έναν συνδυασμό πέντε παικτών, φρόνιμο να είσαι πάντοτε με το μέρος των τριών» (Kissinger, 1995, σ.158).

Το εγχείρημα ήταν εξόχως απαιτητικό. Η παρελθοντική εύνοια των ιδεολογικών δεσμών του 1815 είχε καταρρεύσει, αποδομώντας και τα τελευταία ερείσματα άμβλυνσης των εγγενών γεωπολιτικών αντιπαραθέσεων στην Ευρώπη. Η ισχύς είχε εκτοπίσει την ενότητα συντηρητικών συμφερόντων. Μολαταύτα, ο Μπίσμαρκ καίτοι βασικός υπεύθυνος κατάρρευσης της αρχής νομιμότητας της Βιέννης, θα εκκινούσε το διπλωματικό του κρεσέντο με μια επαναστατικής φύσεως αναβίωσή της. Θα είχε τη μορφή της πάλαι ποτέ «Ιεράς Συμμαχίας» των Τριών Αυτοκρατόρων.

Ο Σύνδεσμος των Τριών Αυτοκρατόρων (1873)

Ο Γερμανός Καγκελάριος προέβαλε την κοινή ιδεολογική αντίληψη των τριών Αυτοκρατόρων, (Αυστροουγγαρίας, Γερμανίας, Ρωσίας) ως το συνεκτικό στοιχείο του ομώνυμου συνδέσμου που συστάθηκε με δική του πρωτοβουλία, το 1873 (Παπαφλωράτος, 2023). Εντούτοις, πίσω από τα κατ' επίφαση ιδεολογικά του κίνητρα, ο στόχος του Dreikaiserbund ήταν διττός και γνήσιο απότοκο της *Realpolitik* που υπηρετούσε.

Ο Μπίσμαρκ, πρωτίστως, επιδίωκε την απομόνωση της Γαλλίας και την αποτροπή αντι-γερμανικών συνασπισμών. Από την άλλη, προωθούσε την απόσβεση των εντάσεων που πήγαζαν από τα αντικρουόμενα συμφέροντα των δύο έτερων συμβαλλόμενων μερών στα Βαλκάνια, την παραδοσιακή μήτρα απειλών της ευρωπαϊκής ειρήνης (Kennedy, 1988). Ταυτόχρονα, μεθόδευε την προώθηση της

ελευθερία δράσης των συμμετεχόντων κρατών. Χρησιμοποιεί την έξοδο της Γαλλίας επί de Gaulle από το στρατιωτικό σκέλος του NATO ως παράδειγμα κράτους που επιχείρησε να μειώσει τους περιορισμούς στην ελευθερία δράσης του ως μέλους μιας συμμαχίας. Στο Χαράλαμπος Παπασωτηρίου, *Βυζαντινή υψηλή στρατηγική: 6ος-11ος αιώνας*, Αθήνα: Ποιότητα, (7η έκδ.), 2011, σ.25. Επίσης, οι Πλατιάς και Κολιόπουλος σε πρόσφατο βιβλίο τους αναγνωρίζουν ως ένα βασικό κανόνα στρατηγικής ότι «οι συμμαχίες μπορεί να σε σώσουν – μπορεί και να σε παγιδεύσουν». Στο Αθανάσιος Πλατιάς & Κωνσταντίνος Κολιόπουλος, *50 κανόνες Στρατηγικής στις Ελληνοτουρκικές σχέσεις και απαντήσεις σε 20 κρίσιμες ερωτήσεις*. Αθήνα: Δίαυλος, 2023, σ.41.

ιδέας της αυστρο-γερμανικής συνεννόησης και την άμβλυνση της πικρίας της Αυστρίας από τη Σάντοβα το 1866, και τροφοδοτούσε την κομβική για αυτόν σχέση με τη Ρωσία.

Το 1875, μετά από μια ανώδυνη όπως εξελίχθηκε γαλλο-γερμανική κρίση,⁷⁷ η αισιοδοξία του Μπίσμαρκ για τη μακροβιότητα του συνδέσμου θα κλονίζονταν από τη βαλκανική κρίση του ιδίου έτους. Η τελευταία, υποκινούμενη από μια υποτροπή του Ανατολικού Ζητήματος που σοβούσε από καιρό, κατέληξε μετά από αλυσιδωτές αντιδράσεις σε έναν ρωσο-τουρκικό πόλεμο (1877-1878), στη Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου (1878) και τελικά στην καταλυτική Συνθήκη του Βερολίνου (1878).⁷⁸

Η επιλογή του Βερολίνου παρέπεμπε σημειολογικά στην αναγνώριση της πρωταγωνιστικής θέσης της Γερμανίας, αλλά και ιδίου του Μπίσμαρκ. Μετά τις αρχικές του αντιρρήσεις, που διαμορφώθηκαν από την εκτίμησή του ότι μέσω των διαβουλεύσεων θα αναδύονταν οι διαφορές των μελών του Dreikaiserbund,⁷⁹

⁷⁷ Τον Μάρτιο του 1875, η γαλλική Εθνοσυνέλευση ψήφισε νόμο που αφορούσε την αναδιοργάνωση του γαλλικού στρατού. Ο γερμανικός τύπος κατήγγειλε την παραπάνω απόφαση ως απειλητική για μια ενδεχόμενη σύγκρουση. Η καταγγελία καλλιεργήθηκε από τη γαλλική διπλωματία, η οποία διέρρευσε φήμες περί σχεδίων προληπτικού πολέμου της Γερμανίας εναντίον της. Τελικά με την παρέμβαση Μεγ. Βρεταννίας και Ρωσίας η κρίση εκτονώθηκε. Ο Μπίσμαρκ δεν έτρεφε επιθετικές προθέσεις απέναντι στην ταπεινωμένη Γαλλία, διακινδυνεύοντας το ξέσπασμα ενός πολέμου με ενδεχόμενη διάχυση. Σύμφωνα με τον Kennan, η κρίση ήταν πολύ μικρότερη από τη δημοσιότητα που της δόθηκε. Στο George Kennan. *Decline of Bismarck's European order. Franco-russian relations 1875-1890*. Princeton: Princeton University Press, 1979, σ.11.

⁷⁸ Πλέον των σκοπών της παρούσας εργασίας, που εξετάζουν τα γεγονότα της περιόδου από πλευράς ψηλάφησης της Υψηλής Στρατηγικής του Μπίσμαρκ μέσω ενεργειών, διπλωματικών χειρισμών και εμπλοκής του σε κρίσιμα γεγονότα, η Συνθήκη του Βερολίνου τον Ιούλιο του 1878, αποτέλεσε ορόσημο του 19^{ου} αιώνα. Σύμφωνα με τον Σταυριανό, για τους Βαλκάνιους πληθυσμούς σηματοδότησε την ενεργοποίηση των εθνικών φιλοδοξιών τους με πρώτο, άμεσο απότοκο τον σερβο-βουλγαρικό πόλεμο του 1885, για να ακολουθήσει η βοσνιακή κρίση του 1908, οι δύο βαλκανικοί πόλεμοι του 1912-1913 και εν τέλει η δολοφονία του Αρχιδούκα Φραγκίσκου Φερδινάνδου, το 1914. Επιπλέον, αποτέλεσε έναν διπλωματικό θρίαμβο των Βρεταννών, οι οποίοι με το πέρας των διαβουλεύσεων πέτυχαν την ενοικίαση της Κύπρου και τη διάλυση του Dreikaiserbund, κατόπιν της ρωσικής δυσθυμίας που προκάλεσαν οι εδαφικές διευθετήσεις, αλλά κυρίως η αναθεώρηση της ευνοϊκότητας για την Αγία Πετρούπολη Συνθήκης του Αγίου Στεφάνου. Η τελευταία, με τη σχεδόν εξαφάνιση της Ευρωπαϊκής Τουρκίας και τη δημιουργία της Μεγάλης (φιλορωσικής) Βουλγαρίας διαμόρφωσε υπέρ το δέον ευνοϊκές συνθήκες για τη Ρωσία στα ζητήματα της θαλάσσιας εξόδου στο Αιγαίο και τη Μεσόγειο. Στο Lefteris S. Stavrianos, *The Balkans since 1453*, London: Hurst Publishers Ltd, (4η εκτύπ.), 2008, σ.σ.409, 412.

⁷⁹ Ο Μπίσμαρκ είχε εκμυστηρευτεί ότι μετά από αυτό όλοι θα ήταν άσχημα διατεθειμένοι εναντίον της Γερμανίας, επειδή κανείς δεν θα λάμβανε την υποστήριξη που ανέμενε από αυτή. Στο Alan

τελικώς ενέδωσε και φιλοξένησε το συνέδριο, έχοντας τον ρόλο ενός εντίμου διαμεσολαβητή. Η κοινή του αποδοχή, εκτός από το αδιαφιλονίκητο κύρος του, οφειλόταν και στη σαφή απουσία γερμανικών συμφερόντων στα Βαλκάνια (Παπαφλωράτος, 2014) για τα οποία μάλιστα εκφράζονταν με περιφρόνηση.⁸⁰

Τη σπουδαιότητα της Συνθήκης του Βερολίνου σηματοδότησαν η αποσαφήνιση των σφαιρών επιρροής των Μεγάλων Δυνάμεων, αλλά και η πειστική επανεμφάνιση της Μεγ. Βρεταννίας στην ευρωπαϊκή κονίστρα.⁸¹ Συνεπής στην επιδίωξη περιχαράκωσης της ακεραιότητας της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, της οποίας η αποσύνθεση ήταν συνώνυμη με τη ρωσική έξοδο στα Στενά και τη Μεσόγειο, η κομβική βρεταννική παρέμβαση πυροδοτήθηκε από τη Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου που εξυπηρετούσε κατάφωρα για το Λονδίνο τα ρωσικά συμφέροντα (Stavrianos, 2008). Σύμμαχό της στη λυσιτελή όπως εξελίχθηκε αναθεώρηση της υπόψη Συνθήκης αποτέλεσε η Αυστρία που αντιδρούσε σε οποιαδήποτε μεταβολή του status quo στα Βαλκάνια, δυνάμενη να κυοφορήσει τους αλτρωτικούς πόθους των πληθυσμών τους.

Τελικά, οι σχοινοτενείς διπλωματικοί διαξιφισμοί δεν οδήγησαν σε επιβλαβείς παρεκτροπές. Ωστόσο, ο Μπίσμαρκ δεν θα εξέρχονταν αλώβητος από αυτούς. Ο φραγμός του επεκτατισμού της Ρωσσίας προκάλεσε τη δυσθυμία της και συνακόλουθα την υπονόμηση της συνοχής του Dreikaiserbund, θέτοντας νέους διπλωματικούς γρίφους στον Γερμανό Καγκελάριο. Αν και ο σύνδεσμος θα ανασυστήνονταν τρία χρόνια αργότερα, ο δαιμόνιος Μπίσμαρκ δεν θα αδρανούσε. Απόδειξη, αποτέλεσε η σχεδόν άμεση αυстро-γερμανική σύμπραξη που επιδίωξε.

Η αυстро-γερμανική συμμαχία (1879) και ο δεύτερος Σύνδεσμος των Τριών Αυτοκρατόρων (1881)

Η διάλυση του Συνδέσμου των Τριών Αυτοκρατόρων με την απομάκρυνση της Ρωσσίας απενεργοποίησε για τον Μπίσμαρκ έναν ζωογόνο παράγοντα της

Palmer, *The chancelleries of Europe*. London: George Allen and Unwin, 1983, σ.155.

⁸⁰ Αναφερόμενος στους Βαλκάνιους δήλωνε: «θα πρέπει κάποιος να δώσει σε αυτούς τους κλεφτοκοτάδες να καταλάβουν μια και καλή, ότι οι ευρωπαϊκές κυβερνήσεις δεν έχουν καμιά υποχρέωση να ανέχονται τους πόθους και τις αντιδικίες τους». Στο "op.cit" Kennan, 1979, σ.141.

⁸¹ Κατά τη διάρκεια των εργασιών του συνεδρίου, όταν ο Μπίσμαρκ ρωτήθηκε για το ποιο ήταν το κέντρο βάρους σε αυτό, έδειξε τον Ντισραέλι λέγοντας χαρακτηριστικά: "*Der alte Jude, das ist der Mann*" («Ο γερο-Εβραίος, αυτός είναι ο άνθρωπός σας»). Στο Robert Blake. *Disraeli*. New York: St. Martin's Press, 1966, σ.574.

Υψηλής του Στρατηγικής. Την ίδια στιγμή, ωστόσο, ενεργοποίησε την άμεση αντίδρασή του ώστε να παραμείνει συνεπής σε δύο θεμελιώδεις στρατηγικούς στόχους του: την αποφυγή περικύκλωσης της Γερμανίας και την εκ νέου τόνωση του «φιλογερμανικού» παλμού της Ρωσσίας.

Αμφότεροι θα επιτυγχάνονταν εμμέσως με τη σύναψη μιας μυστικής συμμαχίας με την Αυστροουγγαρία το 1879 (Kissinger, 1995), αποκομίζοντας πολλαπλά οφέλη, όπως: α. Εξασφάλιση της αυστριακής συνδρομής ή ευμενούς ουδετερότητας σε περίπτωση επίθεσης από τη Ρωσσία ή άλλη χώρα, β. Δημιουργία ενός είδους «αμυντικού δόγματος» με την Αυστροουγγαρία, που απεδείχθη ανθεκτικό στον χρόνο, γ. Εξασφάλιση βέτο για την αυστριακή πολιτική στα Βαλκάνια, προς αποφυγή ενδεχόμενης πρόκλησης της Ρωσσίας, δ. Ανάσχεση του ρωσσικού επεκτατισμού, γεγονός που χαιρετίζονταν από τους Βρετανούς, ε. Απόσπαση της Αυστρίας από πιθανή συμμαχία με τη Μεγ. Βρεταννία ή τη Γαλλία. Από τα παραπάνω, τα οποία συνέδραμαν στη νέα στρατηγική του έμπνευση, το σημαντικότερο αφορούσε τη Ρωσσία. Προκαλούσε την ανησυχία της, καθώς όφειλε να ανακόψει τον επεκτατικό της ρυθμό μπροστά στον κίνδυνο της ανασύστασης ενός κριμαϊκού συνασπισμού ή ενδεχόμενης σύγκρουσης εναντίον μιας αυστρο-γερμανικής σύμπραξης, η οποία θα μπορούσε να ελκύσει και το γαλλο-βρεταννικό δίπολο.

Το μήνυμα του Μπίσμαρκ στη Ρωσσία ήταν απλό και πειστικό, οδηγώντας σε αμοιβαίες υποχωρήσεις και συμβιβασμούς (Taylor, 1954). Το 1881, οι τελευταίοι μετουσιώθηκαν στην αναβίωση του Συνδέσμου των Τριών Αυτοκρατόρων του 1873, που για τον Μπίσμαρκ μεταφράζονταν σε προστασία της Γερμανίας από την περίπτωση ενός διμέτρω πολέμου και συντήρηση της γαλλικής απομόνωσης. Οι πεφωτισμένες μοναρχίες της Ευρώπης υπέγραψαν μυστικό προσχέδιο συνθήκης, το οποίο κατένειμε τα εδάφη της ευρωπαϊκής Τουρκίας μεταξύ Αυστροουγγαρίας και Ρωσσίας. Σύμφωνα με τις διατάξεις του, εάν κάποια από τις τρεις αυτοκρατορίες δεχόταν επίθεση από έτερη χώρα, τα άλλα δύο συμβαλλόμενα μέρη όφειλαν να τηρήσουν ευμενή ουδετερότητα. Επιπλέον, η Αυστροουγγαρία κατοχύρωνε το δικαίωμα να προσαρτήσει τη Βοσνία-Ερζεγοβίνη, όταν η κυβέρνηση της Βιέννης το

έκρινε αναγκαίο.⁸²

Η Αυστροουγγαρία, ωστόσο, παρά την ανασύσταση του συνδέσμου και χωρίς να έχει καταγγελθεί η αυстро-γερμανική συμμαχία του 1879, απαιτούσε πρόσθετες δεσμεύσεις από το Βερολίνο για την ανάγκη αντιμετώπισης ενός αυстро-ρωσσικού ρήγματος, εξαιτίας των Βαλκανίων. Ήταν η στιγμή για μια κίνηση ανανέωσης του γεωπολιτικού παιχνιδιού.

Η τριπλή συμμαχία (1882)

Ο Μπίσμαρκ δεν είχε σε μεγάλη υπόληψη την Ιταλία. Εκφραζόταν για αυτή μάλλον υποτιμητικά όταν δήλωνε ότι «έχει μεγάλη όρεξη, αλλά σάπια δόντια» (Gooch, 1989, σ.χι), υπονοώντας σαφώς την «παρασιτική» της υπόσταση. Ωστόσο, τη δεδομένη στιγμή εξυπηρετούσε τις σκοπιμότητές του που υποσκέλιζαν οποιαδήποτε ηθική επιταγή.

Το «μπισμαρκικό» δίκτυο είχε απλωθεί στην Ιταλία ήδη κατά την ιταλο-γαλλική διένεξη με αφορμή την αποικία της Τυνησίας.⁸³ Ο Μπίσμαρκ είχε λάβει καταφανή θέση υπέρ των Γάλλων, σε μια προσπάθεια αποπροσανατολισμού τους από την Αλσατία και τη Λωραίνη. Μετά την αναμενόμενη υποχώρησή της, η Ιταλία αντιλήφθηκε ότι δεν θα μπορούσε να πετύχει την επιδιωκόμενη γεωπολιτική της αναβάθμιση χωρίς έναν ισχυρό σύμμαχο.

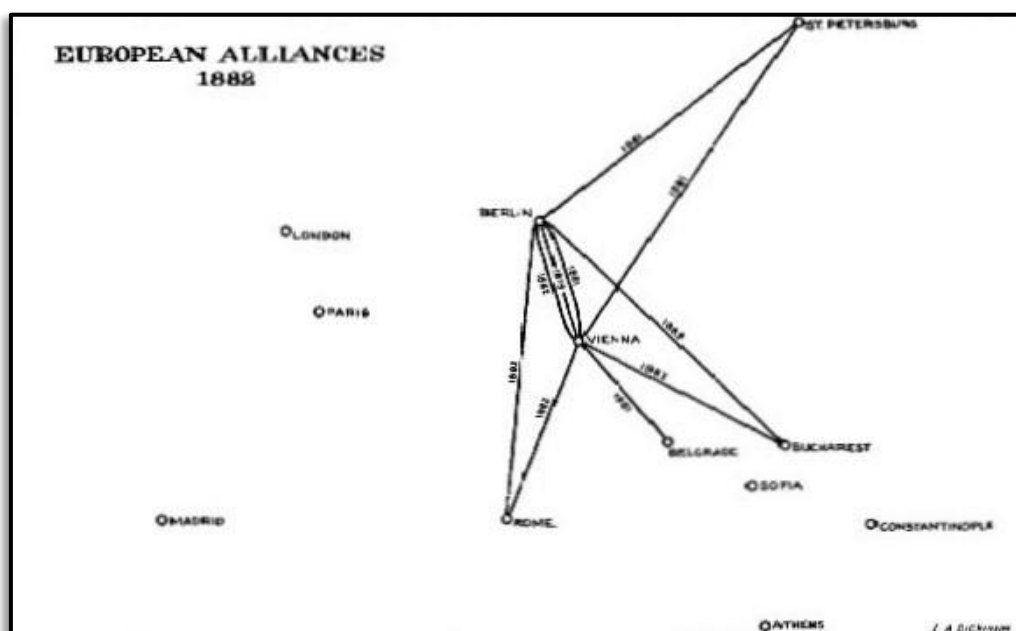
Κατά συνέπεια, το 1882, προέκυψε μάλλον εύκολα η εγκόλπωσή της στην αυстро-γερμανική συμμαχία του 1879, μετατρέποντας την τελευταία σε μια τριπλή συμμαχία. Ο Μπίσμαρκ, με τη σύστασή της τοποθετούσε έναν σύμμαχο στα νώτα της Αυστροουγγαρίας, καταπραΰνοντας τις ανησυχίες της για ανεπαρκή ασφάλεια, αφού η Ιταλία δεσμεύονταν με ουδετερότητα σε περίπτωση ενός αυстро-ρωσσικού πολέμου. Παράλληλα, Γερμανία και Ιταλία δεσμεύονταν με αμοιβαία συνδρομή απέναντι σε μια ενδεχόμενη γαλλική επίθεση (Kissinger, 1995).

Η τριπλή συμμαχία του 1882 ολοκλήρωσε τη διαμόρφωση ενός πλέγματος

⁸² Το μυστικό προσχέδιο συνθήκης μεταξύ των μελών των πεφωτισμένων μοναρχιών της Ευρώπης υπεγράφη στο Βερολίνο την 18^η Ιουνίου 1881. Μεταξύ και άλλων διατάξεών του, η σημαντικότερη ήταν η αναγνώριση του δικαιώματος ρωσσικής επέμβασης για τη ρύθμιση των υποθέσεων της Βουλγαρίας. Στο Ιωάννης Παπαφλωράτος, *Η ιστορία του ελληνικού στρατού, 1833-1949* (2ος τόμος). Αθήνα: Σάκκουλας, 2014, σ.95.

⁸³ Περισσότερες λεπτομέρειες για την αποικιακή πολιτική του Μπίσμαρκ εμφοχωρούν στο Υποκεφάλαιο της εργασίας, σχετικά με την αποικιακή δράση της Γερμανίας.

συμμαχιών, απόλυτα αντιπροσωπευτικού της πολυπλοκότητας και του κυνισμού της διπλωματικής «σταυροφορίας» του Μπίσμαρκ (εικόνα 1). Η επόμενη σημαντική συμφωνία θα υπογράφονταν πέντε χρόνια αργότερα, δοκιμάζοντας ξανά τα όρια της πολιτικής ευστροφίας και αντοχής του.

Εικόνα 1: Σύστημα συμμαχιών Μπίσμαρκ (1882). Η Γερμανία συμμετέχει ταυτόχρονα στην αυстро-γερμανική συμμαχία του 1879, και σε τρία άλλα συμμαχικά τρίγωνα εμπνεύσεως Μπίσμαρκ: α. Σύνδεσμο των Τριών Αυτοκρατόρων που ανανεώθηκε το 1881 (με Ρωσία και Αυστροουγγαρία), β. Τριπλή Συμμαχία του 1882 (με Αυστροουγγαρία και Ιταλία) και γ. Συμμαχία Βουκουρεστίου-Βερολίνου-Βιέννης (1883). Αναδημοσίευση από το βιβλίο *European alliances and alignments 1871-1890* του William Langer (New York: Alfred A Knopf, 1956, σ.247). Ανακτήθηκε την 27/10/24 από <https://indianhistorybooks2.files.wordpress.com/2014/05/99999990134106-european-alliances-and-alignments-1871-1890.pdf>

Η συνθήκη αντασφάλισης (1887)

Η βουλγαρική κρίση του 1885 διάβρωσε τα ερείσματα του παραπάνω πλέγματος συμμαχιών, αποτυπώνοντας εναργώς ότι οι αυстро-ρωσικοί δεσμοί έπνεαν τα λοίσθια. Αναμενόμενα, αυξάνονταν και ο βαθμός δυσκολίας για τον Μπίσμαρκ στην άσκηση της δαιδαλώδους εξισορροπητικής πολιτικής του.

Δύο χρόνια μετά, η άρνηση του Τσάρου Αλέξανδρου Γ΄ να ανανεώσει τη συμμετοχή του στον Σύνδεσμο των Τριών Αυτοκρατόρων δεν ήταν κεραυνός εν αιθρία για τον Γερμανό Καγκελάριο που γινόταν τακτικά κοινωνός της ρευστότητας

του διεθνούς περιβάλλοντος.

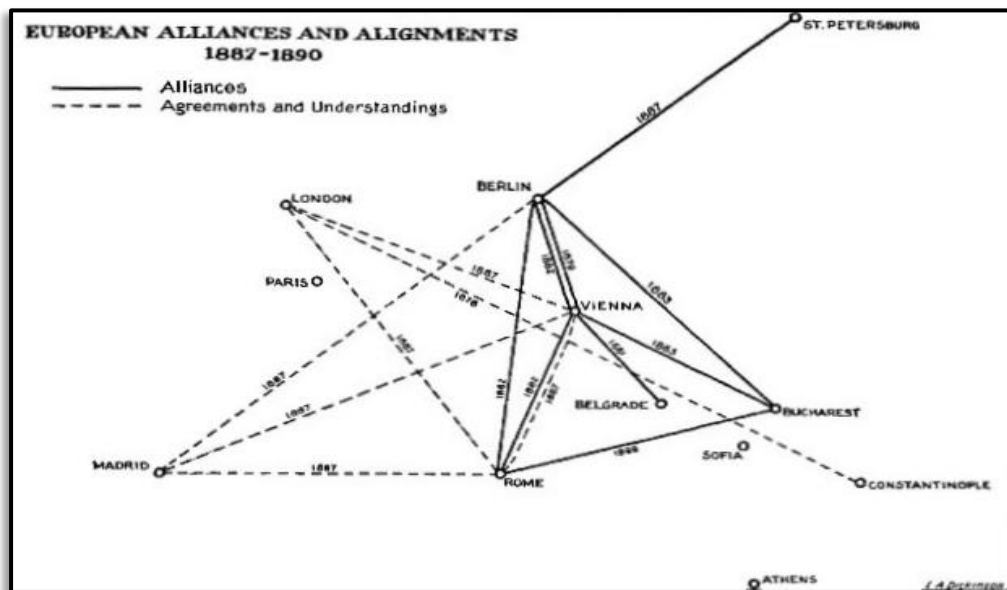
Η αντιμετώπιση της νέας πρόκλησης εδράστηκε σε δύο ακλόνητες προϋποθέσεις της Υψηλής Στρατηγικής του: τη συγκράτηση της ειρήνης και τη διατήρηση άθικτων των γερμανο-ρωσικών σχέσεων, απορρίπτοντας ουσιαστικά τις προτάσεις στρατιωτικών ηγετών του για εξαπόλυση προληπτικού πλήγματος εναντίον της Ρωσσίας, μετά την οικειοθελή απομάκρυνσή της από τον Σύνδεσμο των Τριών Αυτοκρατόρων.⁸⁴ Επιπλέον, τα εξαιρετικά ευαίσθητα διεθνή του αισθητήρια υπαγόρευαν ότι η βρεταννο-ρωσική διένεξη στην Κεντρική Ασία επέβαλε στον Τσάρο την αναζήτηση εγγυήσεων στην ηπειρωτική Ευρώπη (Stone, 2015).

Το 1887, η μυστική συνθήκη της αντασφάλισης που συνήψε με τη Ρωσσία εξασφάλιζε τις δύο χώρες από έναν διμέτωπο πόλεμο. Ο Μπίσμαρκ είχε πετύχει τη σύζευξη της αυστρο-γερμανικής συμμαχίας με την αποτροπή ενός γαλλο-ρωσικού συνασπισμού. Γερμανία και Ρωσσία δεσμεύονταν στην τήρηση ευμενούς ουδετερότητας αν κάποια από τις δύο ερχόταν σε ρήξη με άλλη Μεγάλη Δύναμη, αλλά με την πρόβλεψη ότι η υπόψη δέσμευση δεν θα ίσχυε σε περίπτωση ανάληψης επιθετικού πολέμου της Ρωσσίας κατά της Αυστρίας ή της Γερμανίας κατά της Γαλλίας. Κατ' ουσίαν ο Μπίσμαρκ διαβεβαίωνε τον Τσάρο ότι θα υπερασπιζόταν την ακεραιότητα της Αυστροουγγαρίας, χωρίς, ωστόσο, να συνδράμει στην επέκτασή της εις βάρος της Ρωσσίας (Kissinger, 1995).

Η υπόψη συνθήκη ίσχυσε ουσιαστικά μέχρι τον Μάρτιο του 1890, όταν η ανταγωνιστική σχέση του Γερμανού Αυτοκράτορα Γουλιέλμου Β' με τον Μπίσμαρκ εξελίχθηκε σε ρήξη και παραίτησή του από τα καθήκοντα του Καγκελάριου.

Το νέο σύστημα αλληλένδετων συμμαχιών του Μπίσμαρκ (εικόνα 2) είχε διατηρήσει την ειρήνη στην Ευρώπη και κατά τη δεύτερη δεκαετία της Καγκελαρίας του. Ωστόσο, η δυσκολία διατήρησής του υπερέβαινε τις δυνατότητες των διαδόχων του και αναμενόμενα καταδικάστηκε σε σταδιακή παρακμή.

⁸⁴ «Η ειρήνη με τη Ρωσσία δεν πρόκειται να διαταραχθεί από την πλευρά μας. Και δεν πιστεύω ότι η Ρωσσία θα μας επιτεθεί, Όπως δεν πιστεύω ότι οι Ρώσοι ψάχνουν να βρουν συμμάχους για να μπορέσουν να μας επιτεθούν από κοινού με άλλους». Απόσπασμα από ομιλία του Μπίσμαρκ στο Ράιχσταγκ. Στο op.cit" Kennan, 1979, σ.40.

Εικόνα 2: Σύστημα συμμαχιών, συμφωνιών και αλληλοκατανοήσεων κατά την περίοδο 1887-1890. Η Γερμανία συνεχίζει να συμμετέχει στην αυστρο-γερμανική συμμαχία, στην Τριπλή Συμμαχία, στη Συμμαχία Βουκουρεστίου-Βερολίνου-Βιέννης, ενώ συνάπτει τη Συνθήκη Αντασφάλισης με τη Ρωσσία, το 1887. Αναδημοσίευση από το βιβλίο *European alliances and alignments 1871-1890* του William Langer (New York: Alfred A Knopf, 1956, σ.453).

Αποικιακή δράση: από την αντίδραση στην αμφίθυμη στροφή

Κατά τη διάρκεια της πρώτης και πλέον δεκαετίας της Καγκελαρίας του, ο Μπίσμαρκ συνειδητά είχε αφήσει τη Γερμανία έξω από την κούρσα της αποικιοκρατίας, η οποία συν των χρόνων κέρδιζε ολοένα και περισσότερους υποστηρικτές μεταξύ των μεγάλων, αλλά και λιγότερο ισχυρών ευρωπαϊκών δυνάμεων. Μάλιστα, σε έντονο διάλογό του με έναν υπέρμαχο της γερμανικής αποικιακής εξάπλωσης στην Αφρική, ο Μπίσμαρκ χρησιμοποιώντας έναν χάρτη της Ευρώπης του είχε υποδείξει ότι: «εδώ είναι η Ρωσσία, εκεί είναι η Γαλλία κι εμείς είμαστε στη μέση. Αυτός είναι ο χάρτης μου της Αφρικής» (Craig, 1978, σ.117).

Ο πρωταρχικός στόχος της Υψηλής Στρατηγικής που είχε θέσει μετά την ενοποίηση ήταν η διατήρηση του status quo και του συστήματος ισορροπιών στην Ευρώπη. Η διορατικότητα, η μετριοπάθεια και η ορθολογική σκέψη του υπαγόρευαν ότι για τη Γερμανία, ως νεοπαγές κράτος, το κέντρο βάρους συνίστατο στη σταθεροποίηση της διαδικασίας της εθνικής της ολοκλήρωσης και την αποφυγή κινδύνων υπερεξάπλωσης. Οι τελευταίοι συνιστούν σύνθετο φαινόμενο σε Υψηλές Στρατηγικές που οι στόχοι τους υπερβαίνουν τα διαθέσιμα μέσα, οδηγώντας το στρατηγικό οικοδόμημα σε πιθανή κατάρρευση. Κατά συνέπεια, θα μπορούσε να

υποστηριχθεί με ασφάλεια ότι αναφορικά με το κριτήριο συσχετισμός μέσων – στόχων, η αξιολόγηση της Υψηλής Στρατηγικής του Μπίσμαρκ ήταν ιδανική.

Πράγματι, ο Γερμανός Καγκελάριος είχε διαμορφώσει μια αρκούντως στιβαρή επιχειρηματολογία που δικαιολογούσε απόλυτα τη στάση του αναφορικά με την αποφυγή εισόδου της Γερμανίας στον αποικιοκρατικό στίβο, ως ακολούθως:

■ Η Γερμανία δεν διέθετε εμπορικές επιχειρήσεις με δυνατότητες εκμετάλλευσης των αποικιών. Επιπλέον, δεν είχε την ανάγκη εξεύρεσης νέων οικονομικών πόρων. Σε μερικές περιπτώσεις μάλιστα αντιμετώπιζε ζητήματα υπερπαραγωγής με συνακόλουθη αδυναμία απορρόφησης προϊόντων.

■ Η κατάκτηση, συντήρηση και προστασία αποικιών ήταν ιδιαίτερα κοστοβόρα⁸⁵ και θα είχε ως αποτέλεσμα την επιβάρυνση του μέσου Γερμανού πολίτη για έναν στόχο, τον οποίο δεν είχε απόλυτη ανάγκη και ως εκ τούτου αντιμετώπιζε με μια χαρακτηριστική έλλειψη ενθουσιασμού.

■ Η Γερμανία, ως χερσαία δύναμη, δεν είχε αναπτύξει την απαιτούμενη ναυτική ισχύ (που προϋπέθετε μεγάλο οικονομικό κόστος) για να υποστηρίξει αξιόλογη αποικιοκρατική δράση.

■ Τέλος, που μάλλον συνιστούσε τον σημαντικότερο λόγο, η ανάμιξη της Γερμανίας θα προκαλούσε ενδεχομένως απευκταίες προστριβές με τους Βρετανούς, γνώριμους θιασώτες της έντονης αποικιοκρατικής δράσης. Κατά συνέπεια, το όφελος μάλλον υπολείπονταν του δυνητικού κόστους, αν η εξωτερική πολιτική της Γερμανίας δεν περιοριζόταν στην ηπειρωτική Ευρώπη (Τσακαλογιάννης, 2009).

Ο Μπίσμαρκ, ωστόσο, ακόμα κι αν δεν ασπάζονταν τη συμμετοχή στον διάχυτο αποικιακό ανταγωνισμό στην Ευρώπη, δεν έπαυε να επιδιώκει να επωφεληθεί από αυτόν, με γνώμονα το εθνικό συμφέρον της χώρας του. Αξιοποιώντας με επιδέξιο τρόπο τη βουλιμική εξάρτηση των άλλων δυνάμεων από την αποικιακή επέκταση, έσπερνε διχόνοιες, επιδιδόμενος σε ένα γνώριμο για εκείνον «διαίρει και βασίλευε». Επί παραδείγματι, το 1879 ενθάρρυνε τη Γαλλία

⁸⁵ Η δήλωση του Μπίσμαρκ ήταν χαρακτηριστική: *“Wir sind noch nicht reich genug, um uns den Luxus von Kolonien leisten zu können”* («Δεν είμαστε αρκετά πλούσιοι για να μπορέσουμε να αντέξουμε την πολυτέλεια του να έχουμε αποικίες»). Στο Meike Van der Linden. *The acquisition of Africa (1870-1914). The nature of International Law*. Boston: Leiden, 2017, σ.176.

στην άσκηση φιλόδοξης αποικιακής πολιτικής, ωθώντας τη στην εγκαθίδρυση γαλλικού προτεκτοράτου στην Τυνησία, στην προσπάθειά του να αποσπάσει τους Γάλλους από την ιδέα μιας νέας πολεμικής αναμέτρησης για την ανάκτηση της Αλσατίας και της Λωραίνης (Taylor, 1954). Ταυτόχρονα, δημιουργούσε έριδες μεταξύ Γαλλίας και Ιταλίας, γνωρίζοντας ότι η Τυνησία αποτελούσε και ιταλικό αποικιακό πόθο. Αργότερα, ακόμα μεγαλύτερη ευκαιρία εφαρμογής μακιαβελικών πρακτικών εντόπισε στις γαλλο-βρετανικές διενέξεις για αποικίες, οι οποίες κορυφώθηκαν με το «τρόπαιο» της Αιγύπτου, το 1882. Για μία ακόμη φορά θα συντάσσονταν με τη γαλλική πλευρά, προσβλέποντας στον αποπροσανατολισμό της από τα χαμένα εδάφη μετά τον γαλλο-πρωσικό πόλεμο.

Μολαταύτα, το 1884 σηματοδότησε το πέρας της αδρανούς γερμανικής αποικιακής πολιτικής. Η Γερμανία θα εισέρχονταν τελευταία στην κούρσα των αποικιακών ανταγωνισμών παρά τον σκεπτικισμό του Μπίσμαρκ, ο οποίος ενέδωσε στις πιέσεις κυρίως οικονομικών συμφερόντων. Ο διπλωμάτης και υποστηρικτής της αποικιοκρατίας, Von Kusselow, ανήκε στην ομάδα εκείνων που ενθάρρυναν και τελικά έπεισαν τον Μπίσμαρκ να στρέψει το γεωπολιτικό ενδιαφέρον της χώρας προς τις αποικίες. Το βασικό επιχείρημα αυτής της πρότασης μεταστροφής, που κέντρισε την ευαισθησία του Μπίσμαρκ, ήταν αυτό της ενδεχόμενης χαλάρωσης της γαλλικής απομόνωσης. Οι αγγλο-γαλλικές συμφωνίες που αφορούσαν τις σφαίρες επιρροής στη Δυτική Αφρική, σταδιακά θα εξουθένωναν και θα παραγκώνιζαν τις γερμανικές εμπορικές δραστηριότητες στις αγορές της περιοχής. Συνακόλουθα, το πλήγμα θα ήταν διττό. Από τη μια οικονομικά επιζήμιο και από την άλλη θα προέρχονταν από τη χρόνια αντίπαλο Γαλλία (Smith, 1978).

Επιπλέον, η ραγδαία ευόδωση της αποικιοκρατικής πολιτικής, της Μεγ. Βρεταννίας, της Γαλλίας, αλλά και άλλων ευρωπαϊκών δυνάμεων μικρότερου διαμετρήματος (Ολλανδία, Βέλγιο, Πορτογαλία, Ιταλία) μεταφράζονταν σε ανάλογη μείωση της πιθανότητας εξεύρεσης κατάλληλων εδαφών, εφόσον η Γερμανία αποφάσιζε να δηλώσει την αποικιακή παρουσία της στο μέλλον (Van der Linden, 2017).

Κατά συνέπεια, παρά τους αρχικούς δισταγμούς και με γνώμονα τις ευκαιρίες που θα προσέφερε η αποικιακή πολιτική στην ευρωπαϊκή διπλωματία, ιδρύθηκαν αποικίες στην Ανατολική και τη Νοτιοδυτική Αφρική, στο Καμερούν, στο

Τόγκο, αλλά και στη Νέα Γουινέα στον Ειρηνικό Ωκεανό (Χριστοδουλίδης, 2004).

Παράλληλα, ο Μπίσμαρκ, διαβλέποντας παράθυρα ευκαιρίας σε κάθε έκφανση της πολιτικής, εκμεταλλεύτηκε αυτό, το έστω και καθυστερημένο άνοιγμα, και στην εσωτερική πολιτική σκηνή. Επέφερε πλήγμα στην αριστερή και στη φιλελεύθερη πτέρυγά της που αντιδρούσαν στην αποικιοκρατική εξάπλωση, ενώ την ίδια στιγμή καρπώνονταν το θετικό κλίμα του συντηρητικού βραχίονα, αλλά και λοιπών πολιτικών σχημάτων που τάσσονταν υπέρ της αποικιοκρατίας και του εθνικού γοήτρου που αυτή αναβάθμιζε.

Ο Μπίσμαρκ κατά το μεγαλύτερο μέρος της θητείας του είχε αντισταθεί στο δέλεαρ της υπερεπέκτασης. Αν και επί των ημερών του εγκαινιάστηκε ο απεγκλωβισμός από τα στενά ευρωπαϊκά όρια, η εκκίνηση ήταν διστακτική και αμφίθυμη. Μετά το πολιτικό τέλος του, οι αποικιοκρατικές προσπάθειες εντάθηκαν στο πλαίσιο της Weltpolitik (παγκόσμια πολιτική) που έγινε συνώνυμη της επέκτασης. Ενσάρκωνε για τους Γερμανούς μια σύμφυτη φυσική εξελικτική ροή ή μια «αναζήτηση για επέκταση που ήταν τόσο ανεξέλεγκτη όπως οι νόμοι της φύσης» (Massie, 1991, σ.135), όπως το είχε θέσει ο Ναύαρχος Tirpitz, αρχιτέκτονας της δημιουργίας του γερμανικού πολεμικού ναυτικού, λίγα χρόνια αργότερα. Θα ήταν οι ίδιοι νόμοι της φύσης, ωστόσο, που θα έθεταν τέρμα στην ξέφρενη πορεία της, και μάλιστα με τον πιο επώδυνο τρόπο.

Κριτική – αποτίμηση Υψηλής Στρατηγικής Μπίσμαρκ μετά τη γερμανική ενοποίηση

Το γεγονός ότι το σύνολο των στρατηγικών στοχεύσεων του Μπίσμαρκ τελεσφόρησε, καθιστά την Υψηλή Στρατηγική του επιτυχή. Το μεταπολεμικό status quo είχε διατηρηθεί, ο πόλεμος είχε εκλείψει και τα ανταγωνιστικά ορμέμφυτα των Μεγάλων Δυνάμεων είχαν τιθασευτεί από τους περίτεχνους όσο και ρηξικέλευθους διπλωματικούς ελιγμούς του. Η προφανής επιτυχία πλαισιώθηκε αναλόγως και από την αποδοτικότητα της. Η χαμηλού κόστους διπλωματική διάσταση κάλυψε αποκλειστικά την εκτέλεση του στρατηγικού σχεδιασμού και σε συνδυασμό με τα αναμφίλεκτα οφέλη που απέδωσε, διαμόρφωσε μια βέλτιστη σχέση κόστους-οφέλους.

Το μεγαλύτερο ίσως μερίδιο της επιτυχίας της Υψηλής Στρατηγικής του

Μπίσμαρκ αναλογούσε στον βαθμό που προσidiaζε στο διεθνές περιβάλλον ή διαφορετικά στην καταλληλότητα των είτε αλληλοσυμπληρούμενων είτε αλληλοσυγκρουόμενων συμμαχιών που εμπνεύστηκε. Αυτές, εξασφάλιζαν τη Γερμανία από παράθυρα τρωτότητας, όπως η περικύκλωση, την Αυστροουγγαρία και τη Ρωσσία από εκατέρωθεν επιθέσεις και τρόπον τινά ωθούσαν τη Μεγ. Βρεταννία να ανασχέσει τον ρωσικό επεκτατισμό. Επιπλέον, απομόνωναν τη Γαλλία, της οποίας τις αποικιακές φιλοδοξίες ενθάρρυνε ο Μπίσμαρκ για να στρέψει τη γεωπολιτική προσοχή της μακριά από το κέντρο της ηπειρωτικής Ευρώπης.

Η εσωτερική συνοχή της στρατηγικής του δεν απειλήθηκε από αλληλοεξουδετέρωση των διαστάσεών της. Άλλωστε, η πανίσχυρη στρατιωτική διάσταση δεν απαιτήθηκε να «επέμβει» όπως στη δεκαετία προ της ενοποίησης, τη στιγμή που οι οικονομικοί δείκτες σημείωναν αξιοσημείωτη άνοδο, ιδιαίτερα τη δεκαετία του 1880.⁸⁶

Εξαιρετικές επιδόσεις αναλογούν και στο κριτήριο του συσχετισμού μέσων-στόχων της στρατηγικής Μπίσμαρκ, η οποία επηρεάστηκε από τη μετριοπάθεια του πολιτικού προφίλ του. Στερούμενη υπερφίαλων στόχων και κατέχοντας τα διαθέσιμα μέσα για την υλοποίηση των τεθέντων, απείχε από την πρόκληση φαινομένων στρατηγικής υπερεξάπλωσης και της αποδιάθρωσης που η τελευταία υπαγορεύει. Ακόμα και το άνοιγμα στον άγνωστο μέχρι τότε αποικιοκρατικό στίβο έγινε διστακτικά και μόνο όταν ο Γερμανός Καγκελάριος διέκρινε κάποιο οικονομικό και διπλωματικό όφελος χωρίς απαγορευτικό κόστος.

Η απουσία του τελευταίου ήταν επίσης το χαρακτηριστικό του συνόλου των λυσιτελών επεμβάσεων του Μπίσμαρκ, όταν απαιτήθηκε να αντιμετωπίσει δοκιμασίες της ανθεκτικότητας της στρατηγικής του. Αξίζει να σημειωθεί ότι οι επεμβάσεις του (π.χ. απόφαση για αυstro-γερμανική συμμαχία, ή η συνθήκη αντασφάλισης) δεν προέκυπταν ως αποτέλεσμα δικής του σχεδιαστικής αβελτηρίας, αλλά της συμπεριφοράς των άλλων δρώντων.

Έχει διατυπωθεί η άποψη ότι ούτε ο Μπίσμαρκ ούτε κάποια μεγαλύτερη μεγαλοφυΐα της γερμανικής εξωτερικής πολιτικής θα μπορούσε να είχε εμποδίσει

⁸⁶ Περισσότερες λεπτομέρειες τόσο για τη στρατιωτική ισχύ όσο και για τους οικονομικούς δείκτες εμφιλοχωρούν στο Παράρτημα «Β» της διπλωματικής εργασίας.

τη γαλλο-ρωσική συμμαχία το 1894, η οποία προέκυψε ως προϊόν φόβου και απαίτηση αντιστάθμισης της αυξανόμενης γερμανικής ισχύος (Geiss, 1979, Waller, 1997).

Καίτοι δεν μπορεί να αποκλειστεί, το εν λόγω επιχείρημα περί ενδεχόμενης αναποτελεσματικότητας του Μπίσμαρκ είναι υποθετικό, βασίζεται στην πρόβλεψη και ως εκ τούτου εκτιμάται ως επιστημονικά έωλο, ιδιαίτερα αν συνεκτιμηθεί το πολιτικό άστρο του που μεσουράνησε για τρεις δεκαετίες στον ευρωπαϊκό διπλωματικό στίβο. Ενδεχομένως, η καλύτερη κριτική της Υψηλής Στρατηγικής του προκύπτει αβίαστα από το μεγαλειώδες και δυσαναπλήρωτο, όπως αποδείχτηκε, κενό που άφησε πίσω του. Ο Λόρδος Salisbury χαρακτήρισε το πολιτικό τέλος του ως «*συμφορά της οποίας τα αποτελέσματα θα γίνουν αισθητά σε κάθε κομμάτι της Ευρώπης*» (Langer, 1960, σ.3).

Πράγματι, ο αντίκτυπος της απουσίας του ήταν ηχηρός. Λίγα χρόνια αργότερα η Ευρώπη θα διχοτομούνταν και θα προετοιμάζονταν για την πρώτη βαθιά ρήξη. Ο συνεκτικός παράγων Μπίσμαρκ εξέλιπε. Η τραγωδία του, όπως εύστοχα υποδεικνύει ο Kissinger, ήταν ότι οι δυνατότητές του υποσκέλιζαν την ικανότητα της κοινωνίας να τις αφομοιώσει (Kissinger, 1995).

Συμπεράσματα

*«Η πολιτική είναι η τέχνη του εφικτού»⁸⁷
Όττο φον Μπίσμαρκ*

Ο Μπίσμαρκ οδήγησε τα γερμανόφωνα εδάφη της Κεντρικής Ευρώπης στη συνάντηση με το πεπρωμένο, το οποίο πολλοί εύχονταν, λίγοι είχαν την ευχέρεια να οραματιστούν, αλλά κανείς άλλος δεν μπορούσε να το φέρει εις πέρας. Η προσωπική του πολιτική εξέλιξη συμβάδισε με εκείνη της χώρας του. Αν και στα εμβρυικά πολιτικά βήματά του αντέδρασε στην επαναστατική αύρα του 1848, αργότερα, με «επαναστατικές» μεθόδους διόδευσε από την επίτευξη του σκοπού της πρωσικής κυριαρχίας στην αύξηση της γερμανικής, «ενοποιημένης» ισχύος.

Παράλληλα με την υλοποίηση του σχεδιασμού της γερμανικής ενοποίησης το ευρωπαϊκό καλειδοσκόπιο σημείωνε τη σταδιακή απίσχναση της συντηρητικής

⁸⁷ Στο Jane Bennett, *The Art of the Possible. Political Theory*, SAGE, Vol 31, No 3, pp. 461-470, (June 2003), σ.461. Ανακτήθηκε την 21/11/24 από: <https://www.jstor.org/stable/3595684>

ενότητας και της προσεκτικά συσσωρευμένης ιδεολογικής κληρονομιάς της. Η νομιμότητα του 1815 θα εκτοπίζονταν από το κέντρο βάρους της νέας τάξης πραγμάτων. Τη θέση της θα έπαιρνε η ισχύς, το εργαλείο με το οποίο η *Realpolitik* του Μπίσμαρκ ερμήνευε την ισορροπία ως έναν προθάλαμο της σύγκρουσης για την κυριαρχία, παρά ως ένα status αμοιβαίων προσαρμογών. Τα δεσμά των αξιακών ιδεών των πεφωτισμένων μοναρχιών αδυνατούσαν πλέον να συγκρατήσουν την ορμή των γεωπολιτικών συμφερόντων.

Τα τελευταία, συναρμολογούμενα με την εθνικιστική ώθηση, επέβαλαν την ένωση των διάσπαρτων γερμανικών κρατιδίων σε μία ενιαία, συμπαγή πολιτική οντότητα με βάση την υπεροχή της πρωσσικής δύναμης. Τα πρωσσικά φορτία σκληρής ισχύος σφράγισαν τις στρατηγικές στοχεύσεις του Μπίσμαρκ για την επίτευξη της εθνικής ολοκλήρωσης. Ο στρατιωτικός βραχίονας της Υψηλής Στρατηγικής του, αν και πλαισιώθηκε από τις διπλωματικές-νομιμοποιητικές δεξιότητες και ραδιουργίες του, επικράτησε με μνημειώδη άνεση και ταχύτητα των αντιπάλων, πιστοποιώντας την ποιοτική ανωτερότητα της πρωσσικής πολεμικής μηχανής.

Ο Μπίσμαρκ, διαθέτοντας αυτό το σπάνιο πολιτικό *coup d'état*⁸⁸ επέδειξε την ικανότητα να ανθίσταται στη διέγερση της νίκης και να θέτει περιορισμένους αντικειμενικούς σκοπούς στη χρήση ένοπλης βίας, σε βαθμό μάλιστα ενδεχόμενης αμφισβήτησης του «αίματος και σιδήρου» που προέκρινε για τη διευθέτηση των κρίσιμων ζητημάτων της εποχής. Η ιστορική καταγραφή καταδεικνύει ότι ο Μπίσμαρκ επέφερε μια κοσμογονική διασάλευση της ισορροπίας δυνάμεων με τέτοια φειδώ «αίματος» και οδύνης όσο λίγοι πολιτικοί ταγοί στη σύγχρονη ιστορία.

Αυτό αποτυπώθηκε με ενάργεια στη στρατηγική αναπροσαρμογή μετά την τελεσφόρηση της γερμανικής ενοποίησης, όταν οι πανίσχυρες στρατιές του Μόλτκε μετέπεσαν σε καθεστώς «πολεμικής αδράνειας», μεταλαμπαδεύοντας το προβάδισμα της στρατηγικής σύλληψης στην τέχνη της διπλωματίας. Το περίπλοκο σύστημα συμμαχιών που εμπνεύστηκε ο Γερμανός Καγκελάριος ανέστειλε τη

⁸⁸ Ο Clausewitz χρησιμοποιεί αυτόν τον γαλλικό όρο για να χαρακτηρίσει τη στρατιωτική μεγαλοφυΐα με την οξύτατη «όραση» που τη διευκολύνει για μία αναλόγως καίρια και ακριβή ικανότητα κατανόησης του περιβάλλοντος χώρου. Στο Carl von Clausewitz, *On War*. (Edited and translated by Michael Howard and Peter Paret). New York, London, Toronto: Everyman's Library (Alfred A. Knopf), 1993, σ.117.

μετουσίωση των υπερπουσών ευρωπαϊκών γεωπολιτικών διαφορών σε πόλεμο και την απειλή αποδόμησης του status quo, στη διατήρηση του οποίου εντοπίστηκε ο νέος αξονικός στρατηγικός στόχος του. Οι ψηφίδες του διπλωματικού μωσαϊκού που φιλοτέχνησε εγκλώβιζαν τις ευρωπαϊκές δυνάμεις, αποτρέποντας την αυτονόμησή τους ή τη διαμόρφωση εξισορροπητικών αντι-γερμανικών συσπειρώσεων, στο πλαίσιο ενός ιδανικά εκτελεσμένου και χαμηλού κόστους «διαίρει και βασίλευε».

Σε αντίθεση με τα τεκμήρια μυωπικής προσέγγισης των εγχώριων και μη πολιτικών αντιπάλων του διακρίθηκε για αυτό το δυσεύρετο χάρισμα να αντιλαμβάνεται τον τρόπο που διακλαδίζονται και αλληλεπιδρούν τα συμφέροντα τρίτων, προκειμένου να τηρούνται άθικτα εκείνα της χώρας του.

Το πολιτικό του διαμέτρημα, αν και έχαιρε καθολικής εκτίμησης κατά τη μακροβιότατη πολιτική του διαδρομή, έλαμψε ακόμα περισσότερο από το δυσαναπλήρωτο κενό του, που θα μπορούσε να καταγραφεί ως η σημαντικότερη από τις ελάχιστες πολιτικές «αβελτηρίες» του. Η διάδοχη πολιτική κατάσταση μετέφρασε εσφαλμένα τη *Realpolitik* που ο ίδιος καθιέρωσε, σε βουλιμική εξάρτηση από τη στρατιωτική ισχύ και ανεξέλεγκτους εξοπλισμούς, οδηγώντας την υφήλιο στις ερεβώδεις ατραπούς δύο παγκόσμιων πολέμων.

Εκτίμηση του συγγραφέα, ωστόσο, αποτελεί το ότι ακόμα κι αν είχε θεσμοθετήσει την πολιτική του, παρέχοντας ένα «μνημόνιο» Υψηλής Στρατηγικής προς υιοθέτηση, η πιθανότητα λυσιτελών αποτελεσμάτων θα ήταν ισχνή. Η πολιτική διαθήκη του, σε κάθε περίπτωση, θα μεταβίβαζε στους διαδόχους του ένα μη αφομοιώσιμο μεγαλείο.

Η πληθώρα παραδειγμάτων ενόπλων συρράξεων στον ρου της ιστορίας, αλλά και τρεχόντων, όπως αυτό του Ρωσο-ουκρανικού πολέμου ή της πολυπαραγοντικής σύγκρουσης που έχει επιδοθεί το Ισραήλ στον Λίβανο και τη Λωρίδα της Γάζας έχουν αμφισβητήσει emphaticά τη φιλελεύθερη τάξη πραγμάτων. Ανεξάρτητα από τις επιθυμίες του καθενός, ο κόσμος διακατέχεται ετεροβαρώς από έναν «αθεράπευτο» πολιτικό ρεαλισμό, στον οποίο το εθνικό συμφέρον, η ασφάλεια και η επιδίωξη της ισχύος απολαμβάνουν περίοπτη θέση.

Σε έναν τέτοιο κόσμο, η διπλωματία δεν μπορεί να λειτουργήσει υπερβατικά, αντιμετωπίζοντας προκλήσεις πολυδιάστατων πηγών προέλευσης. Το ότι ο Μπίσμαρκ διατήρησε την ειρήνη με διπλωματική μαεστρία για τις δύο δεκαετίες της

Καγκελαρίας του είναι άξιο θαυμασμού και παγκόσμιας αποδοχής. Η εκτίμηση ότι η Υψηλή Στρατηγική που εφάρμοσε θα κρίνονταν ανεπαρκής στη συνέχεια, επειδή ενδεχομένως η Ευρώπη δεν ήταν πλέον διατεθειμένη για κάτι ανάλογο, εντάσσεται στον ανεδαφικό αστερισμό της πρόβλεψης και θα μείνει αναπάντητη ες αεί.

Το μόνο σίγουρο και καταγεγραμμένο ιστορικά είναι ότι ο Μπίσμαρκ παρέδωσε μια κυρίαρχη χώρα με ισχυρά θεμέλια που διήλθε δια πυρός και σιδήρου μέσα από δύο παγκόσμιες ήττες, κατοχές και διαιρέσεις, καταφέροντας, εν τέλει, να διατηρήσει τη «δική της θέση στον ήλιο».⁸⁹ Αυτής, που σχεδόν αντιφατικά κοσμεί η σκιά του «Σιδηρούντος Καγκελάρου».

⁸⁹ Φράση που αποδίδεται στον Μπέρχαρντ φον Μπύλντφ, υπουργό Εξωτερικών της Γερμανίας όταν τη διατύπωσε ενώπιον της γερμανικής Βουλής, την 6^η Δεκεμβρίου 1897. Στο “op.cit” Παπαφλωράτος, 2023, σ.245.

Πηγές - Βιβλιογραφία

Πηγές

Ιστοσελίδες

Emprosnet (2017, Νοέμβριος 25). Ιστορίες από το παρελθόν: η ένωση της Γερμανίας. *emprosnet*. Ανακτήθηκε την 24/10/24 από: <https://www.emprosnet.gr/article/istories-apo-to-parelthon-i-enosi-tis-germanias>

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Ανδρονόπουλος, Μ. (2013). *Το γερμανικό σύνδρομο. Η Ελλάδα και η Ευρώπη απέναντι στη γερμανική ιδιαιτερότητα*. Αθήνα: Ταξιδευτής, (σ.37).
- Βεντούρα, Λ. (2002). Συνηγορία υπέρ της σύγχρονης ιστορίας ή «ιστορίας του παρόντος». *Μνήμων* (τομ. 24), *Εόρτιος Τριακονταετίας*, (σ.381).
- ΓΕΕΘΑ. (χ.χ). *Αποφθέγματα*. Αθήνα: Εκδόσεις Ενόπλων Δυνάμεων, (σ.12).
- Ήφαιστος, Π. (1999). *Ιστορία, θεωρία και πολιτική φιλοσοφία των διεθνών σχέσεων*. Αθήνα: Ποιότητα, (σ.σ.33-57).
- Θερμός, Η. (2013). *Η γερμανική ηγεμονία. Ψευδαισθήσεις και πραγματικότητα*. Αθήνα: Καστανιώτης, (σ.σ.14, 31).
- Θουκυδίδης. (2008). *Θουκυδίδου Ιστορία του Πελοποννησιακού Πολέμου* (μτφρ. Άγγελος Σ. Βλάχος). Αθήνα: Εστία, (Α' 21-23, Α' 82-84).
- Κολιόπουλος, Ι. (2001). *Νεώτερη ευρωπαϊκή ιστορία 1789-1945. Από τη Γαλλική Επανάσταση μέχρι τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο*. Θεσσαλονίκη: Βάνιας, (σ.215).
- Κολιόπουλος, Ι. (2010). *Ιστορία της Ευρώπης. Οι νεότεροι χρόνοι (14ος–18ος αι.)*. Θεσσαλονίκη: University Studio Press, (σ.σ.28-29).
- Κολιόπουλος, Κ. (2008). *Η στρατηγική σκέψη από την αρχαιότητα έως σήμερα*. Αθήνα: Ποιότητα, (β' έκδ.), (σ.σ.31, 44).
- Κολιόπουλος, Κ. (2011). *Η υψηλή στρατηγική της αρχαίας Σπάρτης (750-192 π.Χ.)*. Αθήνα: Ποιότητα, (6^η έκδ.), (σ.σ.18, 32, 39).
- Κουσκουβέλης, Η. (2010). *Εισαγωγή στις Διεθνείς Σχέσεις*. Αθήνα: Ποιότητα, (σ.σ. 59, 125, 146, 148-186, 208-223).
- Κουσκουβέλης, Η. (2015). *Θεωρία απόφασης στον Θουκυδίδη*. Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Πανεπιστημίου Μακεδονίας, (σ.30).

- Λέκκας, Π. (2006). *Η εθνικιστική ιδεολογία. Πέντε υποθέσεις εργασίας στην ιστορική κοινωνιολογία*. Αθήνα: Κατάρτι, (γ' έκδ.), (σ.σ.77-78, 90, 98).
- Λούβη, Ε. & Ξιφαράς, Δ. (χ.χ). *Νεότερη και Σύγχρονη Ιστορία Γ' Γυμνασίου*. Αθήνα: ΟΕΔΒ, (σ.47).
- Μακρής, Σ. (2017). *Πολιτική επιστήμη. Κοινωνικός μετασχηματισμός και θεωρίες της δημοκρατίας. Κλασσικές, νεότερες και σύγχρονες αφηγήσεις. Εισαγωγικές προσεγγίσεις*. Αθήνα: Σιδέρης, (2^η έκδ.), (σ.831).
- Μαυρόπουλος, Π. (2012). *Εισαγωγή στη θεωρία του πολέμου και της στρατηγικής*. Αθήνα: Αυτοέκδοση, (σ.σ.19, 113).
- Μπότσιου, Κ. (2020). Διεθνείς Σχέσεις και Ιστορία των Διεθνών Σχέσεων: Θεωρία και Μεθοδολογία. Στο Α. Γκόφας, Λ. Ευαγγελόπουλος, & Μ. Κοππά (επιμ.) Ένας αιώνας Διεθνών Σχέσεων, 1919-2019, (σ.σ.127-135). Αθήνα: Πεδίο, (σ.131).
- Παπαδημητρίου, Λ. (2008, Νοέμβριος, 24). Ο δύσβατος δρόμος για τη γέννηση της ενωμένης Γερμανίας. *Το Βήμα*. Ανακτήθηκε την 23/10/2024 από <https://www.tovima.gr/2008/11/24/archive/o-dysbatos-dromos-gia-ti-gennisi-tis-enwmenis-germanias/>
- Παπασωτηρίου, Χ. (1996). *Ο αγώνας για την ελληνική ανεξαρτησία: Πολιτική και στρατηγική των Ελλήνων και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, 1821-1832*. Αθήνα: Σιδέρης, (σ.12).
- Παπασωτηρίου, Χ. (2011). *Βυζαντινή υψηλή στρατηγική: 6ος-11ος αιώνας*. Αθήνα: Ποιότητα, (7^η έκδ.), (σ.σ.15, 17-22, 25, 33-34).
- Παπαφλωράτος, Ι. (2014). *Η ιστορία του ελληνικού στρατού, 1833-1949* (2ος τόμος). Αθήνα: Σάκκουλας, (σ.σ.86, 95).
- Παπαφλωράτος, Ι. (2022). *Συνοπτική ιστορία των σχέσεων μεταξύ Ρωσσίας και Ουκρανίας. Μια σύγχρονη κρίση με ρίζες από το παρελθόν*. Αθήνα: Λειμών, (Γ' επηυξημένη έκδ.), (σ.29).
- Παπαφλωράτος, Ι. (2023). *Η εξωτερική πολιτική και η Υψηλή Στρατηγική των μεγάλων δυνάμεων και των βαλκανικών κρατών συμπεριλαμβανομένων Ελλάδος - Τουρκίας*. Αθήνα: Λειμών, (Δ' επηυξημένη έκδ.), (σ.σ.189, 213, 239, 240, 241, 242, 244, 245).
- Πλατιάς, Α. (2010). *Διεθνείς Σχέσεις και Στρατηγική στον Θουκυδίδη*. Αθήνα: Εστία, (6^η έκδ.), (σ.σ.15-22, 25, 26, 48, 82).

- Πλατιάς, Α. (2022). Η λογική της Υψηλής Στρατηγικής. Στο Α. Πλατιάς & Χ. Χατζηεμμανουήλ (επιμ.), *Ελληνική Υψηλή Στρατηγική. Διάλογοι με την ηγεσία της χώρας*, (σ.σ.23-39). Αθήνα: Ευρασία, (σ.σ.26-29, 32).
- Πλατιάς, Α. & Κολιόπουλος, Κ. (2021). *Η Τέχνη της Στρατηγικής. 50 κανόνες για τον πόλεμο, την πολιτική, τις επιχειρήσεις και την καθημερινή ζωή*. Αθήνα: Δίαυλος, (σ.186).
- Πλατιάς, Α. & Κολιόπουλος, Κ. (2023). *50 κανόνες Στρατηγικής στις Ελληνοτουρκικές σχέσεις και απαντήσεις σε 20 κρίσιμες ερωτήσεις*. Αθήνα: Δίαυλος, (σ.41).
- Πλάτων. (2002). *Πολιτεία* (μτφρ. Νικόλαος Μ. Σκουτερόπουλος). Αθήνα: Πόλις, (σ.σ.252 – 414c).
- Τσακαλογιάννης, Π. (2009). *Σύγχρονη ευρωπαϊκή ιστορία. Από τη Βαστίλλη στον 21ο αιώνα* (Α' τόμος). Αθήνα: Εστία, (σ.σ.89, 92, 222, 257, 280, 284, 293, 300, 325, 326-328, 353).
- Τσιριγώτης, Δ. (2010). *Η Ελληνική Στρατηγική στη Μικρά Ασία 1919 - 1922*. Αθήνα: Ποιότητα, (2^η έκδ.), (σ.92).
- Χριστοδουλίδης, Θ. (2004). *Διπλωματική ιστορία τριών αιώνων. Από τη Βιέννη στις Βερσαλλίες (1815-1919)* (2ος τόμος). Αθήνα: Σιδέρης, (4^η έκδ.). (σ.σ.21, 39, 151-162, 176-177, 177-178, 187, 232, 237, 250, 290, 307).
- Beaufre, A. (2015). *Εισαγωγή στη Στρατηγική* (μτφρ. Παναγιώτης Μαυρόπουλος). Αθήνα: ΓΕΕΘΑ. (Το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το 1963), (σ.15).
- Bernstein, S. & Milza, P. (1997). *Ιστορία της Ευρώπης. Η ευρωπαϊκή συμφωνία και η Ευρώπη των εθνών 1815-1919*. (2ος τόμος) (μτφρ. Αναστάσιος Δημητρακόπουλος, επιμ. Κώστας Λιβιεράτος). Αθήνα: Αλεξάνδρεια, (σ.σ.33, 67).
- Carr, H., E. (2011). *Η εικοσαετής κρίση 1919-1939. Εισαγωγή στη μελέτη των Διεθνών Σχέσεων* (μτφρ. Ηρακλεία Στροίκου, επιμ. Κωνσταντίνος Αρβανιτόπουλος). Αθήνα: Ποιότητα (γ' έκδ.). (Το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το 1939), (σ.σ.115, 147, 165).
- Gat, A. (2015). *Η ανάπτυξη της στρατιωτικής σκέψης κατά τον 19^ο αιώνα*. (μτφρ. Πολυχρόνης Ναλμπάντης). Αθήνα: ΓΕΕΘΑ, (σ.27).

- Gellner, E. (1996). *Η Κοινωνία των πολιτών και οι αντίπαλοί της. Συνθήκες ελευθερίας* (μτφρ. Ηρακλεία Στροϊκού, επιμ. Ηλίας Κουσκουβέλης). Αθήνα: Παπαζήση, (σ.σ.169, 180-185).
- Gilpin, R. (2007). *Πόλεμος και αλλαγή στη διεθνή πολιτική* (μτφρ. Κωνσταντίνος Κολιόπουλος, επιμ. Παναγιώτης Ήφαιστος). Αθήνα: Ποιότητα (γ' έκδ), (σ.352).
- Heywood, A. (2011). *Εισαγωγή στην Πολιτική* (μτφρ. Γιώργος Καράμπελας, επιμ. Δήμητρα Τουλάτου). Αθήνα: Πόλις, (σ.σ.33-45).
- Holborn, H. (2004). Η Πρωσο-γερμανική σχολή: Ο Μόλτκε και ο σημαίνων ρόλος του γενικού επιτελείου. Στο P. Paret, *Οι δημιουργοί της σύγχρονης στρατηγικής από τον Μακιαβέλι στη σύγχρονη εποχή* (μτφρ. Ευάγγελος Κατσάνης, επιμ. Θάνος Ντόκος), (σ.σ.337-389). Αθήνα: Τουρίκη, (σ.342).
- Jackson, R., & Sørensen, G. (2006). *Θεωρία και μεθοδολογία των Διεθνών Σχέσεων. Η σύγχρονη συζήτηση* (μτφρ. Χαράλαμπος Κωνσταντινίδης, επιμ. Παναγιώτης Τσάκωνας). Αθήνα: Gutenberg. (Το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το 2003), (σ.σ.111, 112).
- Joll, J. (2006). *Η Ευρώπη 1870-1970* (μτφρ. Ελπίδα Βόγλη, επιμ. Λουκιανός Χασιώτης). Θεσσαλονίκη: Βάνιας, (σ.17).
- Keegan, J. (1997). *Η ιστορία του πολέμου* (μτφρ. Λάμπης Χαραλαμπίδης, επιμ. Νίκος Κοτζιάς). Αθήνα: Λιβάνη. (Το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το 1993), (σ.σ.79, 516-517).
- Kissinger, H. (1995). *Διπλωματία* (μτφρ. Γιούρι Κοβαλένκο, επιμ. Αριάδνη Αλαβάνου). Αθήνα: Λιβάνη. (Το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το 1994), (σ.σ.66-68, 92, 118, 119, 128, 129, 133, 139, 150, 152, 154, 155, 158, 168, 179, 181, 186-187).
- Kissinger, H. (2014). *Παγκόσμια τάξη* (μτφρ. Χρήστος Καψάλης, επιμ. Δέσποινα Γιανναρούδη). Αθήνα: Λιβάνη. (σ.σ.94, 98, 108, 109, 111, 114, 115).
- Liddell Hart, Sir B. (1995). *Στρατηγική. Η τακτική της έμμεσης προσεγγίσεως* (μτφρ. Κωνσταντίνος Γεωργαντάς). Θεσσαλονίκη: Βάνιας, (σ.238).
- Ludwig, E. (1980). *Βίσμαρκ* (μτφρ. Γιάννης Μπεράτης). Αθήνα: Γκοβόστη, (σ.5).
- Machiavelli, N. (2008). *Ο ηγεμόνας. Η τέχνη της εξουσίας* (μτφρ. Ελένη Γκαγκάτσιου). Αθήνα: Παπασωτηρίου, (σ.124).

- Mearsheimer, J., J. (2011). *Η τραγωδία της πολιτικής των μεγάλων δυνάμεων* (μτφρ. Κωνσταντίνος Κολιόπουλος, επιμ. Παναγιώτης Ήφαιστος - Ηλίας Κουσκουβέλης). Αθήνα: Ποιότητα (6^η έκδ). (Το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το 2006), (σ.σ.27, 46, 83, 127, 138, 145, 148, 151, 152, 153, 158, 255-256, 380, 381, 382, 444, 577, 579, 580, 581, 582, 584).
- Mearsheimer, J., J. (2012). *Γιατί οι πολιτικοί λένε ψέματα. Η αλήθεια και το ψέμα στη διεθνή πολιτική σκηνή* (μτφρ. Νίνα Μπούρη, επιμ. Μάριος Παρθένης-Γαρδίκης). Αθήνα: Πατάκη (2^η έκδ). (Το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το 2011), (σ.σ.70-71).
- Nye, J., S., Jr. (2005). *Ήπια ισχύς. Το μέσο επιτυχίας στην παγκόσμια πολιτική* (μτφρ. Ερρίκος Μπαρτζινόπουλος). Αθήνα: Παπαζήση. (Το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το 2004), (σ.σ.27, 28, 31-32, 34-35).
- Sun Zu (2003). *Η τέχνη του πολέμου* (μτφρ. Κωνσταντίνος Γεωργαντάς). Θεσσαλονίκη: Βάνιας (ε' ανατύπ.), (σ.30).
- Van Creveld. M. (2001). *Η διοίκηση στον πόλεμο* (μτφρ. Δημήτριος Γεδεών, επιμ. Μάριος Μπλέτας & Σοφία Τσιατσιάνη). Αθήνα: Τουρίκη, (σ.σ.13, 31, 176).
- Van Creveld. M. (2007). *Η μεταμόρφωση του πολέμου* (μτφρ. & επιμ. Μάριος Μπλέτας). Αθήνα: Τουρίκη. (Το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το 1991), (σ.151).
- Waltz, K. (2011). *Θεωρία διεθνούς πολιτικής* (μτφρ. Κωνσταντίνος Κολιόπουλος). Αθήνα: Ποιότητα. (Το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το 1979), (σ.σ.15, 19).

Ξενόγλωσση

- Badsey, S. (2014). *The Franco-Prussian War 1870-1871*. London: Osprey Publishing, (σ.σ.26-30).
- Bell, H. (1936). *Lord Palmerston*, Vol. 2. London: Longmans, Green, (σ.σ.376-377).
- Bennett, J. (1957). The Art of the Possible. *Political Theory*, SAGE, Vol 31, No 3, pp.461-470, (June 2003), (σ.461). Ανακτήθηκε την 21/11/24 από: <https://www.jstor.org/stable/3595684>
- Blake, R. (1966). *Disraeli*. New York: St. Martin's Press, (σ.574).
- Bottomore, T. (1979). *Political Sociology*. London: Hutchinson & Co, (σ.99).
- Boyle, N. (1992). *Goethe, the poet and the age*, Vol I. Oxford: Oxford Univeristy Press, (σ.9).

- Böhme, H. (1966). *Deutschlands Weg zur Grossmacht. Studien zum Verhältnis von Wirtschaft und Staat während der Reichsgrundungszeit 1848-1881*, Köln: Kieperheuer & Witsch, (σ.84).
- Breuilly, J. (1995). *Nationalism and the state*. Manchester: Manchester University Press, (σ.σ.2, 9).
- Breuilly, J. (2001). *The formation of the first German nation-state 1800-1871*. London: Palgrave Macmillan Houndmills, (σ.113).
- Caroe, O. (1967). *Soviet Empire: Turks in Central Asia and Stalinism*. London: Palgrave Macmillan Houndmills, (σ.74).
- Carr, W. (1991). *The origins of the wars of German unification*. London: Longman, (σ.σ.129, 137-138).
- Clark, C. (2008). *Iron kingdom. The rise and downfall of Prussia 1600-1947*. London: Penguin, (σ.255).
- Clausewitz, C., V. (1993). *On War*. (Edited and translated by Michael Howard and Peter Paret). New York, London, Toronto: Everyman's Library (Alfred A. Knopf), (σ.σ.99, 101, 110, 117).
- Craig, A., G. (1955). *The politics of the Prussian army 1640-1945*. New York: Oxford University Press, (σ.181).
- Craig, A., G. (1978). *Germany 1866-1945*. New York: Oxford University Press, (σ.σ.4, 117).
- Dahl, R. (1957). The concept of power. *Behavioral Science*, Vol 2, pp. 201-215, (July 1957), (σ.σ.202-203). Ανακτήθηκε την 21/11/24 από: https://welcometorel.files.wordpress.com/2008/08/conceptpower_r-dahl.pdf
- Darmstaedter, F. (1965). *Bismarck and the creation of the second Reich*. New York: Russell & Russell, (σ.σ.351-363).
- Delbrück, H. (1990). *History of the Art of War, Volume IV. The dawn of modern warfare*. (trans. by Walter J. Renfro, Jr.). Lincoln and London: University of Nebraska Press, (σ.293).
- Easton, D. (1953). *The political system*. New York: Knopf, (σ.129).
- Fisher, H., A., L. (1960). *A history of Europe*. (Vol II). London: Fontana, (σ.σ.1042-43, 1070).

- Gall, L. (1986). *Bismarck: The White Revolutionary. vol. I. 1815-1871* (transl. J. A. Underwood). London: Unwin Hyman, (σ.σ.283-284).
- Geiss, I. (1979). *German Foreign Policy, 1871-1914*. London: Routledge and Kegan Paul, (σ.52).
- Gellner, E. (1983). *Nations and Nationalism*. Oxford UK & Cambridge USA: Blackwell, (σ.1).
- Gildea, R. (1996). *Barricades and Borders: Europe 1800-1914*. Oxford: Oxford University Press, (σ.199).
- Goddard, S. (2009). When right makes might: How Prussia overturned the European balance of power. Στο *MIT Press*, Vol 33, No 3 (Winter 2008/2009), pp.110-142, (σ.σ.110, 113-114, 130). Ανακτήθηκε την 18/11/24 από <https://www.jstor.org/stable/40207143>
- Goddard, S. (2018). *When right makes might. Rising powers and world order*. Ithaca and London: Cornell University Press, (σ.109).
- Gooch, J. (1989). *Army, state, and society in Italy 1870-1915*. New York: St Martin's, (σ.xi).
- Gray, C., S. (1990). *War, Peace, and Victory. Strategy and Statecraft for the next century*. New York: Simon and Schuster, (σ.334).
- Grenville, A., S., J. (1976). *Europe Reshaped: 1848-1878*. London: Fontana, (σ.311).
- Haffner, S. (1980). *The rise and fall of Prussia* (transl. Ewald Osers). London: Weidenfeld and Nicolson, (σ.124).
- Herz, J. (1950). Idealist internationalism and the security dilemma. *World Politics II*, No 2, pp.157-180, (σ.157). Ανακτήθηκε την 20/9/24 από: <https://www.jstor.org/stable/2009187>
- Hobbes, T. (1946). *Leviathan*. Oxford: Blackwell, (σ.82).
- Holt, L., H. (1918). *The history of Europe from 1862 to 1914: From the accession of Bismarck to the outbreak of the Great War*. New York: Mcmillan Company, (σ.75).
- Howard, M. (1990). *The Franco-Prussian War: The German invasion of France. 1870-1871*. New York: Dorset, (σ.σ.1, 43-44).
- Jervis, P. (1989). *The logic of images in International Relations*. New York: Columbia University Press, (σ.σ.5-6).

- Kennan, G. (1979). *Decline of Bismarck's european order. Franco-russian relations 1875-1890*. Princeton: Princeton Universtiy Press, (σ.σ.11, 40, 141).
- Kennedy P. (1988). *The rise and fall of the Great Powers. Economic change and military conflict from 1500 to 2000*. London: Unwin Hyman Limited, (σ.σ.188, 189). Ανακτήθηκε την 24/9/24 από: <https://cheirif.files.wordpress.com/2015/08/paul-kennedy-the-rise-and-fall-of-the-great-powers-19891.pdf>
- Kohn, H. (1944). *The idea of nationalism: a study of its origin and background*. New York: Macmillan, (σ.21).
- Langer, W. (1956). *European alliances and alignments 1871-1890*. New York: Alfred A Knopf, (σ.σ.247, 453). Ανακτήθηκε την 27/10/24 από <https://indianhistorybooks2.files.wordpress.com/2014/05/99999990134106-european-alliances-and-alignments-1871-1890.pdf>
- Langer, W. (1960). *The diplomacy of imperialism*. New York: Alfred A Knopf (2^η έκδ.), (σ.3).
- Lawson, G. (2018). International Relations as a historical social science. Στο Andreas Gofas, Inanna Hamati-Ataya & Nicholas Onuf (επιμ.) *The SAGE handbook of the history, philosophy and sociology of International Relations* (pp.75-89). London: SAGE (σ.75). Ανακτήθηκε την 25/8/24 από: [https://eprints.lse.ac.uk/90182/1/Lawson International%20relations 2018.pdf](https://eprints.lse.ac.uk/90182/1/Lawson%20International%20relations%202018.pdf)
- Liddell Hart, Sir B. (1960). *Deterrent or Defence*. London: Praeger, (σ.98).
- Lincoln, W., B. (1981). *The Romanovs: Autocrats of all the Russias*. New York: Anchor Books, (σ.σ.404-405).
- Mack Smith, D. (1985). *Cavour*. London: Methuen, (σ.σ.135, 140).
- Mann, G. (1974). *The history of Germany since 1789*. Penguin Books, Ltd, (σ.315).
- Mann, T. (1965), *Die Drei Gewaltigen, Reden und Aufsätze*, vol.1 (Oldenburg, 1965), pp.62-63. Στο Gordon A. Craig, *The Reich Stuff, The New York Review of Books*, 38:3 (31 January 1991), (σ.26).
- Massie, R. (1991). *Dreadnought: Britain, Germany and the Coming of the Greek War*. London: Pimlico, (σ.135).

- Medlicott, W., N. (1963). *The congress of Berlin and after. A diplomatic history of the near eastern settlement, 1878-1880*. Hamden, CT: Archon Books, (σ.37).
- Medlicott, W., N. (1965). *Bismarck and Modern Germany*. New York: Harper and Row, (σ.180).
- Morgenthau, H. (1965). *Scientific man versus power politics*. Chicago: Phoenix Books, (σ.192).
- Morgenthau, H. (1985). *Politics among nations: the struggle for power and peace*. New York: Knopf, (σ.σ.4-17, 25-26).
- Mosse W, E. (1969). *The European Powers and the German Question, 1848-1871: with special reference to England and Russia*. New York: Octagon, (σ.372).
- Nye, J., S., Jr. (1993). *Understanding international conflicts: an introduction to theory and history*. New York: Harpercollins, (σ.1).
- Nye, J., S., Jr. (2011). *The future of power*. New York: Public Affairs, (σ.xiii).
- Padgett, J. & Ansell, C. (1993). Robust Action and the Rise of the Medici, 1400-1434. *American Journal of Sociology*, Vol. 98, No. 6, (May 1993), pp.1259-1319, (σ.1263). Ανακτήθηκε την 3/8/24 από: <https://www.jstor.org/stable/2781822>
- Palmer, A. (1983). *The chancelleries of Europe*. London: George Allen and Unwin, (σ.155).
- Pflanze, O. (1971). *Bismarck and the development of Germany (Volume I): The Period of Unification, 1815-1871*. Princeton: Princeton University Press, (σ.σ.17, 366, 470, 497).
- Pflanze, O. (1990). *Bismarck and the development of Germany (Volume II): The Period of Consolidation, 1871-1880*. Princeton: Princeton University Press, (σ.246).
- Platias, A. & Koliopoulos, C. (2006). *Thucydides on strategy. Athenian and Spartan grand strategies in the Peloponnesian War and their relevance today*. Athens: Eurasia Publications, (σ.σ.17-50, 53-55).
- Rathbun, B. (2018). *The Rarity of Realpolitik: What Bismarck's Rationality Reveals about International Politics*. *MIT Press Direct, International Security*, Vol 43, Issue 1 (summer 2018), pp.7-55, (σ.σ.40, 51). Ανακτήθηκε την 2/10/24 από:

<https://direct.mit.edu/isec/article/43/1/7/12204/The-Rarity-of-Realpolitik-What-Bismarck-s>

- Rich, N. (1977). *The age of nationalism and reform, 1850-1890*. New York: W.W Norton & Company, (σ.228).
- Schulze, H. (1991). *The course of german nationalism. From Frederick the Great to Bismarck, 1763-1867*. Cambridge: Cambridge University Press, (σ.σ30-31, 44-45, 78).
- Sergeev, E. (2013). *The Great Game, 1856-1907: Russo-British Relations in Central and East Asia*. Baltimore: Woodrow Wilson Center Press/John Hopkins University.
- Showalter, D. (1975). *Railroads and Rifles: Soldiers, Technology, and the Unification of Germany*. Hamden, Conn: Archon Books, (σ.67).
- Smith, W., H. (2022). Germany History Maps II. The essential list, 1870-1945. *storymaps.arcgis.com*. Ανακτήθηκε την 13/8/24 από: <https://storymaps.arcgis.com/stories/3274916b05a9445da6d677bbca8e6e88>
- Smith, W., H. (2023). Germany History Maps I. The essential list, 1500-1870. *storymaps.arcgis.com*. Ανακτήθηκε την 13/8/24 από: <https://storymaps.arcgis.com/stories/e9cb1f0b7c9342498eebbfdc7bf5cf75>
- Smith, D., W. (1978). *The German colonial empire*. North Carolina: University of North Carolina Press, (σ.22-29).
- Smoke, R. (1977). *War: Controlling Escalation*. Cambridge, MA: Harvard University Press, (σ.85, 128-129).
- Sorel, A. (1947). *Europe under the old regime* (trans. Francis H. Herrick). Los Angeles: Ward Richie Press, (σ.10).
- Stavrianos, S., L. (2008). *The Balkans since 1453*. London: Hurst Publishers Ltd, (4^η εκτύπ.). (Το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το 1958), (σ.σ.409, 412).
- Steefel, L. (1932). *The Schleswig-Holstein Question*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, (σ.105).
- Stone, J. (2015). Bismarck and the Great Game: Germany and Anglo-Russian Rivalry in Central Asia, 1871-1890. *Central European History*, Vol 48, No 2, (June

- 2015), pp.151-175, (σ.152). Ανακτήθηκε την 13/8/24 από:
<https://www.jstor.org/stable/43965144>
- Symmons-Symonolewicz, K. (1965). Nationalist movements: an attempt at a comparative typology. *Comparative Studies in Society and History*, Vol 7, No 2 (Jan. 1965), pp.221-230, (σ.227). Ανακτήθηκε την 13/8/24 από:
<https://www.jstor.org/stable/177762>
- Taylor, A., J., P. (1954). *The struggle for mastery in Europe 1848-1918*. Oxford: Oxford University Press, (σ.σ. 54, 61, 156, 163, 224, 259-260, 272-273).
- Taylor, A., J., P. (1981). *The Habsburg monarchy 1809-1918*. London: Penguin., (σ.40).
- Taylor, A., J., P. (2008). *The course of german history. A survey of the development of german history since 1815*. London: Routledge, (σ.σ.62-66).
- Tilly, C. (1975). Reflections on the history of European state-making. Στο *The formations of national states in Western Europe* (επιμ. Charles Tilly). Princeton, NJ: Princeton Univeristy Press, (σ.σ.6, 45).
- Tribe, K. (2007). *Strategies of economic order: german economic discourse 1750-1950*. Cambridge: Cambridge University Press, (σ.σ.36-37).
- Van der Linden, M. (2017). *The acquisition of Africa (1870-1914). The nature of International Law*. Boston: Leiden, (σ.σ.176, 178).
- Walker, C. & Ludwig, J. (2017). The meaning of sharp power: How authoritarian states project influence. *Foreign Affairs* (November 2017). Ανακτήθηκε την 2/8/24 από: <https://www.foreignaffairs.com/articles/china/2017-11-16/meaning-sharp-power>
- Walker, M. (1968). *Metternich's Europe*. New York: Walker and Co., (σ.80).
- Waller, B. (1997). *Bismarck*. Oxford: Blackwell, (σ.118).
- Waltz, K. (1988). The origins of war in neorealist theory. *The Journal of Interdisciplinary History*, Vol. 18, No. 4, The Origin and Prevention of Major Wars (Spring, 1988), pp.615-628, (σ.616). Ανακτήθηκε την 25/8/24 από:
<https://www.jstor.org/stable/204817>
- Wawro, G. (2003). *The Franco-Prussian war: The german conquest of France in 1870-1871*. Cambridge: Cambridge University Press, (σ.5).

Wilson, P. (2023). *Iron and blood. A military history of the german-speaking peoples since 1500*. Cambridge, Massachusets: The Belknap Press of Harvard University Press, (σ.xli). Ανακτήθηκε την 1/8/24 από: https://www.hup.harvard.edu/file/feeds/PDF/9780674987623_sample.pdf

Παράρτημα «Α»

Θεωρητικό πλαίσιο Υψηλής Στρατηγικής

Έννοια και ιδανικός σχεδιασμός Υψηλής Στρατηγικής

Ο Στρατηγός Beaufre όρισε τη στρατηγική ως την τέχνη της διαλεκτικής των βουλήσεων που χρησιμοποιούν την ισχύ, προς διευθέτηση της μεταξύ τους διαμάχης. Πριν από αυτόν είχαν προηγηθεί άλλοι διακεκριμένοι θεωρητικοί, όπως ο Carl von Clausewitz, ο Liddel Hart ή ο Raymond Aron, των οποίων ο αποδιδόμενος ορισμός λίγο απέκλινε από το ότι η στρατηγική είναι η τέχνη της χρησιμοποίησης των στρατιωτικών δυνάμεων για την πραγμάτωση σκοπών που έχουν προκαθοριστεί από την πολιτική (Beaufre, 2015).

Ωστόσο, ο πόλεμος δεν είναι αποκλειστικά στρατιωτικό φαινόμενο. Η κάμψη της θέλησης του αντιπάλου, εκτός από την ένοπλη βία, προϋποθέτει την υιοθέτηση και άλλων μεθόδων και μέσων, τα οποία ενεργοποιούνται και ενορχηστρώνονται από την Υψηλή Στρατηγική του δρώντα που τα εφαρμόζει. Για τη βελτιστοποίηση της παραγωγής ασφαλείας τους, τα κράτη οφείλουν να σχεδιάζουν την Υψηλή Στρατηγική, εμπλέκοντας την εκάστοτε κρατική ηγεσία σε μια εξόχως απαιτητική δοκιμασία. Ένας ιδανικός σχεδιασμός στρατηγικής σε πολιτικό επίπεδο, θα έπρεπε να βασίζεται σε τέσσερις πυλώνες (Πλατιάς, 2022):

α. Διάγνωση των απειλών (προς αντιμετώπιση) και των περιορισμών ή των ευκαιριών (προς εκμετάλλευση) του διεθνούς περιβάλλοντος και των γεωπολιτικών δεδομένων που απορρέουν από τον διεθνή καταμερισμό ισχύος.

β. Καθορισμό ιεραρχημένων και πρωτίστως εφικτών πολιτικών στόχων.

γ. Καθορισμό του βέλτιστου συνδυασμού για την προώθηση των υπόψη στόχων με δεδομένα, αφενός τα πεπερασμένα επίπεδα σε πόρους και αφετέρου τις δυσκολίες που επιβάλλει ένα ρευστό και αβέβαιο γεωπολιτικό περιβάλλον.

δ. Διαμόρφωση, με γνώμονα το συμφέρον, ευνοϊκών συνθηκών αποδοχής της Υψηλής Στρατηγικής στο εσωτερικό και το εξωτερικό.

Διαστάσεις Υψηλής Στρατηγικής

Οι μεταβλητές που στοιχειοθετούν έναν ορθολογικό σχεδιασμό της Υψηλής Στρατηγικής σε μια ένοπλη σύρραξη, διακρίνονται στη στρατιωτική στρατηγική, την

οικονομική και τη διπλωματική διάσταση, την εσωτερική πολιτική και τη διεθνή νομιμοποίηση (Παπασωτηρίου, 2011).

α. Στρατιωτική στρατηγική

Αποτελεί παραδοσιακά το δυναμικό συστατικό κάθε υψηλής στρατηγικής, καθόσον η χρήση ή η επαπειλούμενη χρήση ένοπλης βίας παραμένει ο συνηθέστερος τρόπος επίλυσης των διαφορών μεταξύ των εμπολέμων δυνάμεων. Αν και είναι η δαπανηρότερη των διαστάσεων της Υψηλής Στρατηγικής, η δραστικότητά της για την υπεράσπιση των εθνικών συμφερόντων και την προώθηση των πολιτικών στόχων δεν αφήνει περιθώρια αποποίησής της από κανέναν διεθνή δρώντα, καθώς θα έθετε εαυτόν ευάλωτο απέναντι στις ένοπλες επιθέσεις ή τους εκβιασμούς των αντιπάλων του.

Βασική παράμετρο της στρατιωτικής στρατηγικής αποτελούν οι ένοπλες δυνάμεις, οι οποίες μέσω της άσκησης ένοπλης βίας επιδιώκουν την επίτευξη τριών επιχειρησιακών στόχων: την εξουδετέρωση των ενόπλων δυνάμεων του αντιπάλου, την κατάκτηση και υπεράσπιση εδάφους και την αποδιάρθρωση έτερων πηγών ισχύος του (Παπασωτηρίου, 2011).

β. Οικονομική διάσταση

Ο Θουκυδίδης πρωτοπορεί στον εντοπισμό της βαρύτητας της οικονομίας στη διεξαγωγή των επιχειρήσεων, όταν ο βασιλιάς Αρχίδαμος, αν και Σπαρτιάτης πολεμιστής, δηλώνει ότι, *«ο πόλεμος γίνεται λιγότερο με τα όπλα και περισσότερο με χρήματα, τα οποία πρέπει να ξοδεύει κανείς για να είναι πιο αποτελεσματική η πολεμική προσπάθεια»* (Θουκυδίδης, Α' 82-84).

Στο πλαίσιο της Υψηλής Στρατηγικής, η οικονομική διάσταση έχει διττό ρόλο: υποστηρικτικό και αυτοδύναμο. Εκτός από την υλική υποστήριξη των οικείων ενόπλων δυνάμεων, επιδιώκει την υπονόμευση της δυνατότητας οικονομικής υποστήριξης αυτών του αντιπάλου (Παπασωτηρίου, 2011). Στοιχεία που συνθέτουν την οικονομία κατά τη διεξαγωγή των επιχειρήσεων, αποτελούν η προμήθεια ή κατασκευή εξοπλισμού και η εξασφάλιση των επιμελητειακών αναγκών των εμπολέμων. Κρίνεται σκόπιμο να αναφερθεί ότι η αποτελεσματικότητά της εξαρτάται από την ικανότητα της στρατιωτικής ισχύος να την υποστηρίζει. Σε κάθε περίπτωση και οι δύο αποτελούν τους πυλώνες της κρατικής ισχύος, καθώς όπως το έθεσε ο Carr, *«η ισχύς είναι αδιαίρετη και τα στρατιωτικά και τα οικονομικά όπλα*

είναι απλώς διαφορετικά όργανά της» (Carr, 2011, σ.165).

γ. Εσωτερική πολιτική

Ο Clausewitz με την παράδοση τριάδα του *λαός, στρατός, κυβέρνηση* ανέδειξε τον κομβικό ρόλο της διάδρασης της κοινής γνώμης και των πολιτικών ηγεσιών στην εξέλιξη και την έκβαση του πολέμου και κατ' επέκταση στη διαμόρφωση της Υψηλής Στρατηγικής (Clausewitz, 1993). Η εμπιστοσύνη των πολιτών στην ποιότητα διακυβέρνησης και την αποτελεσματικότητα του κρατικού μηχανισμού, διευκολύνει τη στοχευμένη κινητοποίηση των εσωτερικών δομών του κράτους προς έναν κοινό σκοπό, η αποδοχή του οποίου επιτρέπει στο εκάστοτε πολιτικό σύστημα να αντλεί πόρους από τον πληθυσμό του και να βελτιώνει την ετοιμότητα των ενόπλων δυνάμεων. Η υποστήριξη - συναίνεση της κοινής γνώμης στις υιοθετούμενες πολιτικές δομεί την απαραίτητη για την εφαρμογή της υψηλής στρατηγικής, εσωτερική νομιμοποίηση.

δ. Διεθνής νομιμοποίηση

Συνίσταται στην αποδοχή της Υψηλής Στρατηγικής από τους διεθνείς δρώντες, στο μέτρο που τα μέσα και οι σκοποί που την συνθέτουν, εναρμονίζονται με διεθνείς θεσμούς και αξίες (Παπασωτηρίου, 2011).

Σύμφωνα με την κρατούσα θεώρηση του πολιτικού ρεαλισμού στο πεδίο των Διεθνών Σχέσεων, η απουσία μιας εκτελεστικής αρχής με ρυθμιστικό χαρακτήρα, συντηρεί την αναρχία και συνακόλουθα την τάση προς σύγκρουση στο διεθνές περιβάλλον, όπου η αγαθή βούληση περιορίζεται μόνο σε δηλώσεις ηγεσιών και κείμενα επίσημων συμφωνιών. Ωστόσο, όταν η Υψηλή Στρατηγική ενός δρώντα είναι διεθνώς νομιμοποιημένη, συνυφαίνεται με το πνεύμα της εποχής, και επηρεάζει θετικά ή τουλάχιστον δεν ερεθίζει την ουδετερότητα της διεθνούς κοινής γνώμης, οι εκπεφρασμένες από τους έτερους δρώντες εχθρικές ή οπισθέλκουσες πολιτικές, συγκεντρώνουν μειωμένες πιθανότητες εμφάνισης.

ε. Διπλωματία

Θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως ένας μηχανισμός διαχείρισης της ισορροπίας ισχύος που ενεργοποιείται από τον επιφορτιζόμενο τη χάραξη της Υψηλής Στρατηγικής και λειτουργεί μέσω θεσμοθετημένων οργάνων που εστιάζουν στην εξασφάλιση του εθνικού συμφέροντος.

Η πιθανή αντίκρουση του εθνικού συμφέροντος με τις κατευθυντήριες

γραμμές των διεθνών αξιών, σηματοδοτεί την ειδοποιό διαφορά της διπλωματίας από τη διεθνή νομιμοποίηση. Ωστόσο, είναι λογικό μία εναρμονισμένη με τον διεθνή κανόνα Υψηλή Στρατηγική, να τυγχάνει περισσότερων ευκαιριών για διπλωματική υποστήριξη.

Η εγγενής δυσκολία της υπόψη διάστασης εδράζεται στην προσπάθεια των εμπολέμων να πείσουν τρίτα κράτη ότι τα εθνικά τους συμφέροντα συγκλίνουν, με στόχο την πολεμική τους σύμπραξη ή τουλάχιστον την έμμεση υποστήριξή τους (Παπασωτηρίου, 2011). Επιπρόσθετα, η διπλωματία, μέσω της διαπραγματεύσεως, επιφορτίζεται με την εξασφάλιση των πλέον ευνοϊκών ρυθμίσεων και την άμβλυνση των ύστατων κυρώσεων, στην περίπτωση δυσμενούς έκβασης του πολέμου.

Αξιολόγηση Υψηλής Στρατηγικής

Η αποτίμηση των επιδόσεων της Υψηλής Στρατηγικής και η διαδικασία εκτίμησης της αποτελεσματικότητάς της, επιτυγχάνεται μέσω των ακόλουθων κριτηρίων αξιολόγησης (Παπασωτηρίου, 2011):

α. Καταλληλότητα ή εσωτερική και εξωτερική προσαρμοστικότητα

Το υπόψη κριτήριο δύναται να συνδυαστεί με τον βαθμό επιτυχίας δύο εκ των διαστάσεων της Υψηλής Στρατηγικής που προαναφέρθηκαν, αυτών της εσωτερικής πολιτικής και της διεθνούς νομιμοποίησης. Διαμορφώνεται από την ικανότητα και την ευελιξία της εφαρμοζόμενης Υψηλής Στρατηγικής να αξιοποιεί τα παρουσιαζόμενα παράθυρα ευκαιρίας και να αποφεύγει τα αντίστοιχα της τρωτότητας, τόσο στο εσωτερικό, όσο και στο διεθνές περιβάλλον.

β. Εσωτερική συνοχή ή εσωτερική συνέργεια διαστάσεων και μέσων

Οι μεταβλητές που οριοθετούν το πολιτικό πλαίσιο σχεδίασης στον πόλεμο οφείλουν να έχουν όμοια ανυσματική φορά, ώστε, εφόσον η μηδενικότητα της τριβής αποτελεί ιδεατή και ουσιαστικά ανέφικτη κατάσταση, να επιδιώκουν πάντα τις μικρότερες δυνατές τιμές της. Η παραπάνω προσέγγιση που παραπέμπει σε θεμελιώδεις αρχές της φυσικής επιστήμης, αποτελεί καθοριστικό παράγοντα επιτυχίας της Υψηλής Στρατηγικής, καθώς η αλληλοϋποστήριξη των προσπάθειών των επιμέρους διαστάσεων της προωθεί τον πολιτικό της στόχο, ενώ αντίθετα η αλληλεξουδετέρωση πλήττει το επιδιωκόμενο αποτέλεσμα.

γ. Αποδοτικότητα ή στρατηγική δραστηριότητα

Μια Υψηλή Στρατηγική θεωρείται αποδοτική όταν εδράζεται στη ορθολογική σχέση κόστους-οφέλους, όταν δηλαδή οι πολιτικοί σκοποί που επιδιώκει, προωθούνται με την προσφορότερη επικουρία των στρατιωτικών, οικονομικών και πολιτικο-διπλωματικών μέσων εξισορρόπησης.

δ. Συσχετισμός μέσων - στόχων ή στρατηγική σύζευξη μέσων – στόχων

Ένας ορθολογικός σχεδιασμός Υψηλής Στρατηγικής επιτάσσει τον καθορισμό εφικτών στόχων, στο μέτρο που οι ικανότητες, τα μέσα και οι πόροι ενός δρώντα είναι εγνωσμένης αξίας, κατόπιν λελογισμένης εκτίμησης. Στην περίπτωση που τα υφιστάμενα μέσα υπολείπονται του ειδικού βάρους των σκοπών, ελλοχεύει ο κίνδυνος της υπερεξάπλωσης και της συνακόλουθης αποδιάρθρωσης, η οποία ιστορικά αποτελεί ίδιον των αδικαιολόγητα φιλόδοξων Υψηλών Στρατηγικών.

ε. Αντοχή σε σφάλματα ή βαθμός τρωτότητας

Αναφέρεται στο μέτρο που μια Υψηλή Στρατηγική απορροφά τις αρνητικές συνέπειες κακών συγκυριών και σφαλμάτων χωρίς απαγορευτικό κόστος. Κρίνεται σκόπιμο να αναφερθεί ότι οι απρόβλεπτες εξελίξεις, οι κακοτυχίες και η ρευστότητα, αποτελούν σύνηθες φαινόμενο στο πεδίο της τρέχουσας πολιτικής.

Συναφώς, σε εμπόλεμες περιόδους, οι ανεπιθύμητες καταστάσεις που αναδύονται, πρέπει να απορροφώνται και να μην προκαλούν συνέπειες που δεν επιδέχονται διόρθωσης. Μια Υψηλή Στρατηγική χαρακτηρίζεται από χαμηλό βαθμό τρωτότητας όταν ανθίσταται στους κραδασμούς των απρόβλεπτων συγκυριών και αποτρέπει τις τριβές που προκύπτουν από την εφαρμογή της, αλλά και από την εφαρμογή της αντίστοιχης του αντιπάλου (Τσιριγώτης, 2010).

Στρατηγικές των κρατών στο πεδίο της εξωτερικής πολιτικής

Η κλίμακα των στρατηγικών επιλογών για τους διεθνείς δρώντες κατά την άσκηση εξωτερικής πολιτικής συντίθεται από τις ακόλουθες τέσσερις κύριες κατηγορίες:

α. Πόλεμος

Αποτελεί την πιο γνωστή από τις δυνητικές επιλογές των κρατών κατά τη χάραξη της στρατηγικής τους. Εμφορεύεται από επιθετικό χαρακτήρα, που σκοπό έχει τη βελτίωση των συσχετισμών ισχύος του επιτιθέμενου δρώντα είτε μέσω της

άμεσης σύγκρουσης με τον αντίπαλο και της αποδυνάμωσης ή καθυπόταξής του είτε, εμμέσως, καταστρέφοντας τους συμμάχους του αντιπάλου. Το τεκμήριο της χρήσης ένοπλης βίας κατατάσσει τον πόλεμο στην πιο επικίνδυνη από τις άλλες στρατηγικές, καθώς το κόστος σε ανθρώπινο δυναμικό και υλικούς πόρους κυμαίνεται σε υψηλά επίπεδα, ιδιαίτερα σε περίπτωση αποτυχίας.

Η στρατηγική του πολέμου συχνά υιοθετείται επί ματαιίω, υφιστάμενη κριτική τόσο στο ανθρωπιστικό όσο και στο επίπεδο της επιστήμης των Διεθνών Σχέσεων. Η αιτιολόγηση του πρώτου επιπέδου αποδίδεται στις επιπτώσεις που πλήττουν αμφότερα τα εμπόλεμα μέρη. Αναφορικά με το δεύτερο, το μάταιο της επιλογής του πολέμου ως στρατηγικής υποστηρίζεται ως ακολούθως:

- Τα επιτιθέμενα κράτη μπορεί να καταλήξουν να αντιμετωπίσουν αντίπαλους συνασπισμούς και να ηττηθούν.

- Η πλάστιγγα μεταξύ επίθεσης και άμυνας κλίνει συνήθως προς τη δεύτερη.

- Η επέκταση μέσω του πολέμου δεν είναι σχεδόν ποτέ επικερδής για τον νικητή (Κουσκουβέλης, 2010).

β. Πειθαναγκασμός

Η επιλογή του πειθαναγκασμού εδράζει τη δυνητική αποδοτικότητά του στην εξασφάλιση οφελών χρησιμοποιώντας την απειλή βίας. Αποσκοπεί στον εξαναγκασμό του αντιπάλου να συμμορφωθεί με τη βούληση του ασκούντος τον πειθαναγκασμό. Το κριτήριο της επιτυχίας του συνυφαίνεται με την αποφυγή του πολέμου. Τα βασικά προαπαιτούμενα της στρατηγικής του πειθαναγκασμού είναι:

- Η ύπαρξη τέτοιας στρατιωτικής ισχύος, ώστε η άσκηση πίεσης στον αντίπαλο να συνάδει με την αυξημένη πιθανότητα επικράτησης, εάν χαθεί ο έλεγχος, παρέχοντας στον επιτιθέμενο τον έλεγχο της κλιμάκωσης, και

- Η ύπαρξη, αλλά και η προβολή ενός αποφασιστικού κινήτρου εκ μέρους εκείνου που απειλεί, για την ενίσχυση της αξιοπιστίας του (Κουσκουβέλης, 2010).

γ. Εξισορρόπηση

Η επιλογή της εξισορρόπησης εντάσσεται στη θεωρία της «ισορροπίας ισχύος». Θεωρείται μια μάλλον αμυντική στρατηγική και προσδιορίζεται ως η αύξηση της ισχύος ενός κράτους με σκοπό την αντιμετώπιση της ισχύος ή της

απειλής ενός ή περισσότερων αντιπάλων. Διακρίνεται σε εσωτερική και εξωτερική.

■ Εσωτερική εξισορρόπηση ή ενδυνάμωση

Συνίσταται στις προσπάθειες ενός δρώντα να αναβαθμίσει τις αμυντικές δυνατότητές του, εντατικοποιώντας την εκμετάλλευση των εγχώριων συντελεστών ισχύος. Η έννοιά της συνδέεται με το δόγμα της αυτοβοήθειας που υπαγορεύει την αυτόνομη εξασφάλισή του για την επιβίωση στη διεθνή κονίστρα (Κουσκουβέλης, 2010).

■ Εξωτερική εξισορρόπηση

Αφορά στη διαμόρφωση συμμαχιών με σκοπό την αναβάθμιση της ισχύος μέσα από τη συνεργασία και τη συγκέντρωση πόρων πολλών κρατών με κοινές αμυντικές ανάγκες. Πρωτίστως αυξάνει τη διαθέσιμη ισχύ, καθώς οι πόροι των συνασπιζόμενων κρατών συγκεντρώνονται και η δράση τους συντονίζεται μέσω συμμαχικών θεσμών. Επιπλέον, η προτίμηση του συνασπισμού με ισοδύναμα κράτη από την προσκόλληση σε κάποιο ισχυρότερο, επιτυγχάνει ευχερέστερη πρόσβαση στη διαχείριση της κοινής διαθέσιμης ισχύος (Κουσκουβέλης, 2010).

δ. «Διαίρει και βασίλευε»

Η επιλογή αυτή παρέχει τη δυνατότητα έμμεσης αντιμετώπισης του αντιπάλου και διακρίνεται σε μία επιθετική και δύο αμυντικές εκφάνσεις:

■ Επιθετική προσέγγιση

Σκοπός της είναι η αύξηση της σχετικής ισχύος του κράτους, το οποίο επιχειρεί να αποδυναμώσει τους αντιπάλους του υποδαυλίζοντας τις μεταξύ των αντιθέσεις. Συνιστά μια στρατηγική χαμηλού κόστους και υψηλής αβεβαιότητας. Σε περίπτωση επιτυχίας, το κράτος που την επιλέγει παραμένει στο περιθώριο, αποφεύγει τη στρατιωτική επιβάρυνση και η ισχύς του αυξάνεται. Σε αντίθετη περίπτωση, οι σχέσεις του κράτους που την επιλέγει με τους εχθρούς του επιβαρύνονται και ο ανταγωνισμός ενισχύεται (Κουσκουβέλης, 2010).

■ Αμυντική προσέγγιση (μεταφορά βαρών)

Η μεταφορά των βαρών (ή του κόστους σε τρίτους) αποτελεί μία από τις συχνές επιλογές των κρατών, ακόμα και στο πλαίσιο συμμαχιών. Το κράτος αντιλαμβάνεται ότι πρέπει να αποτρέψει την περαιτέρω ενίσχυση του αντιπάλου, αλλά αναζητά κάποιο άλλο κράτος «θύμα», το οποίο θα τον

αντιμετωπίσει είτε γιατί το ίδιο υστερεί σε ισχύ είτε για θέλει να προφυλάξει την ισχύ του από ενδεχόμενη υποβάθμιση.

Ο μηχανισμός υλοποίησής της λειτουργεί βάσει της διατήρησης καλών διπλωματικών επαφών με τον αντίπαλο προς αποφυγή ανάφλεξης, της αποστασιοποίησης από τη χώρα «θύμα» ώστε το κράτος που την επιλέγει να μην παρασυρθεί σε ενδεχόμενο πόλεμο, και της προσεκτικής επιλογής του «θύματος», το οποίο πρέπει να έχει πραγματικές δυνατότητες απειλής για τον αντίπαλο (Κουσκουβέλης, 2010).

Αν και παρουσιάζει τα ίδια πλεονεκτήματα με την επιθετική, η περίπτωση της αποτυχίας της μπορεί να αποβεί μοιραία. Αν το «θύμα» αποτύχει στην αναχαίτιση του αντιπάλου, ο τελευταίος καθίσταται ακόμα μεγαλύτερη απειλή αφού η ισχύς του δεν αποδυναμώνεται, αλλά αυξάνεται. Επιπλέον, δεν πρέπει να αποκλείεται και η περίπτωση το «θύμα» να αναπτύξει σε τέτοιο βαθμό την ισχύ του, ώστε να μεταλλαχθεί αυτό σε κρίσιμο αντίπαλο (Κουσκουβέλης, 2010).

■ Αποτροπή συμμαχίας

Η υπόψη έμμεση αμυντική στρατηγική αποσκοπεί στην αποτροπή της εξωτερικής ενδυνάμωσης του αντιπάλου, η οποία σε περίπτωση που πραγματοποιηθεί οδηγεί σε ανατροπή της ισορροπίας ισχύος. Κατά συνέπεια, το κράτος επιχειρεί να εμποδίσει τη σύναψη συμμαχιών εκ μέρους του αντιπάλου του.

Το κόστος της εφαρμογής αυτής της στρατηγικής εξαρτάται από τα χρησιμοποιούμενα μέσα. Αν τα τελευταία είναι διπλωματικά, η μόνη συνέπεια θα είναι το αποτέλεσμα της αποτροπής που αποσκοπούσε. Εάν χρησιμοποιηθούν έτερα μέσα, μπορεί να επιδεινωθεί η αντιπαλότητα μεταξύ των δύο μερών ή ένα βαρύτερο πλήγμα στο κύρος του κράτους που απέτυχε (Κουσκουβέλης, 2010).

Παράρτημα «Β»

Συντελεστές ισχύος των Μεγάλων Δυνάμεων κατά τον 19^ο αιώνα

Πλούτος και πληθυσμός

Η Γαλλία του Μεγ. Ναπολέοντος ήταν το ισχυρότερο κράτος στην Ευρώπη από το 1793 μέχρι το 1815. Την ίδια περίοδο η Πρωσσία ήταν μάλλον η ασθενέστερη από τις Μεγάλες Δυνάμεις. Το 1806, εξαιτίας της αποφασιστικής ήττας από τις στρατιές του Βοναπάρτη εξήλθε του συστήματος ευρωπαϊκής ισορροπίας ισχύος μέχρι το 1813, όταν επωφελήθηκε από την ήττα των Γάλλων στη Ρωσσία και συνετάχθη στον συνασπισμό που επικράτησε του Ναπολέοντος στο Βατερλό, τον Ιούνιο του 1815 (Mearsheimer, 2011).

Οι μεταβολές στον σχετικό πλούτο της Γαλλίας και της Πρωσσίας/Γερμανίας μετά το 1815, επηρέασαν άμεσα και τη μεταξύ τους στρατιωτική ισχύ. Όπως φαίνεται στον πίνακα 1, η Γαλλία ήταν πλουσιότερη από την Πρωσσία από το 1830 μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του 1860 και τη γερμανική ενοποίηση. Η Γερμανία ξεπέρασε τη Γαλλία σε παραγωγή χάλυβα, για πρώτη φορά το 1870 (Mearsheimer, 2011).

Σύμφωνα με τα στοιχεία του πίνακα 2, το μεγαλύτερο μερίδιο δυνητικής ισχύος στην Ευρώπη κατά τα μέσα του 19^{ου} αιώνα το ήλεγχε η Μεγ. Βρεταννία και όχι η Πρωσσία του Μπίσμαρκ. Το 1860, η Γαλλία ήλεγχε το 14% και η Πρωσσία μόλις το 10% του ευρωπαϊκού πλούτου. Μία δεκαετία αργότερα, το 1870, η Γερμανία ήλεγχε το 16% της ευρωπαϊκής δύναμης, ξεπερνώντας τη Γαλλία με 13% (Mearsheimer, 2011).

Συναφώς, η Γερμανία είχε σημαντικό προβάδισμα έναντι της Γαλλίας και της Ρωσσίας και την περίοδο 1880-1890 (πίνακας 2). Την ίδια περίοδο, ωστόσο, η Μεγ. Βρεταννία ήταν πλουσιότερη από τη Γερμανία. Επί παραδείγματι, η Γερμανία ήλεγχε το 20% του ευρωπαϊκού πλούτου το 1880, ενώ η Γαλλία το 13% και η Ρωσσία το 3%. Η Μεγ. Βρεταννία ήλεγχε το 59% του συνόλου, επιτυγχάνοντας μια αναλογία 3:1 έναντι της Γερμανίας. Το 1890, το ποσοστό τη Γερμανίας αυξήθηκε σε 25%, με τα μερίδια Γαλλίας και Ρωσσίας να είναι 13% και 5%, αντίστοιχα (Mearsheimer, 2011).

Αιτία αυτής της μεταβολής στον σχετικό πλούτο μετά το 1870, αποτέλεσε η ταχύτητα εκβιομηχάνισης της Γερμανίας εν συγκρίσει με τη Γαλλία στα τέλη του

19^{ου} αιώνα. Καθοριστικό ρόλο στην υπόψη σχέση, ωστόσο, διαδραμάτισε η σημαντική δημογραφική μεταβολή των δύο χωρών. Σύμφωνα με τα στοιχεία του πίνακα 1, η Γαλλία είχε ένα πληθυσμιακό πλεονέκτημα έναντι της Πρωσσίας της τάξης του 2,5:1, το 1830. Προϊόντος του χρόνου, η αναλογία αυτή ανετράπη, με τη Γερμανία να υπερέχει με αναλογία 1,2:1 το 1880. Η υπόψη δημογραφική διαφοροποίηση οφείλονταν στον υψηλότερο γερμανικό ρυθμό γεννήσεων κατά τον 19^ο αιώνα, καθώς επίσης και στο ότι η ενοποιημένη Γερμανία είχε αναμενόμενα πολύ μεγαλύτερο πληθυσμό από την Πρωσσία. Επί παραδείγματι, η Πρωσσία είχε 19,3 εκατομμύρια κατοίκους το 1865, ενώ η Γερμανία 34,6 εκατομμύρια κατοίκους 5 χρόνια αργότερα (Mearsheimer, 2011).

Πίνακας 1. Δείκτες πλούτου και πληθυσμού Μεγ. Βρεταννίας, Ρωσσίας, Γαλλίας και Πρωσσίας/Γερμανίας, 1830-1900 (Τα στοιχεία που αντιστοιχούν στη «Γερμανία» αφορούν την Πρωσσία το 1830 και 1860 και τη Γερμανία μετέπειτα).⁹⁰

ΧΩΡΑ	ΕΤΟΣ			
	1830	1860	1880	1900
ΑΕΠ (δισ δολάρια)				
Μεγ. Βρεταννία	8,2	16,1	23,6	36,3
Ρωσσία	10,6	14,4	23,3	32
Γαλλία	8,6	13,3	17,4	23,5
Γερμανία	7,2	12,8	20,0	35,8
Σχετικό μερίδιο επί του ευρωπαϊκού πλούτου (%)				
Μεγ. Βρεταννία	53	68	59	37
Ρωσσία	15	4	3	10
Γαλλία	21	14	13	11
Γερμανία	5	10	20	34
Κατανάλωση Ενέργειας (εκατομμύρια μετρικοί τόνοι ισοδύναμου άνθρακα)				
Μεγ. Βρεταννία	-	73,8	125,3	171,4
Ρωσσία	-	1,0	5,4	30,4
Γαλλία	-	13,2	29,1	48,0
Γερμανία	-	15,0	47,1	113,0

⁹⁰ Τα στοιχεία του πίνακα αντλήθηκαν από το “op.cit” Mearsheimer, 2011, σ.σ.145, 148.

ΧΩΡΑ	ΕΤΟΣ			
	1830	1860	1880	1900
Παραγωγή σιδήρου/χάλυβα (χιλιάδες τόνοι)				
Μεγ. Βρεταννία	690	3.880	7.870	4.979
Ρωσσία	190	350	450	2.201
Γαλλία	270	900	1.730	1.565
Γερμανία	60	400	2.470	6.461
Σχετικό μερίδιο επί της παγκόσμιας μεταποιητικής παραγωγής (%)				
Μεγ. Βρεταννία	9,5	19,9	22,9	18,5
Ρωσσία	5,6	7,0	7,6	8,8
Γαλλία	5,2	7,9	7,8	6,8
Γερμανία	3,5	4,9	8,5	13,2
Συνολικό βιομηχανικό δυναμικό				
Μεγ. Βρεταννία	17,5	45,0	73,3	100,0
Ρωσσία	10,3	15,8	24,5	47,5
Γαλλία	9,5	17,9	25,1	36,8
Γερμανία	6,5	11,1	27,4	71,2
Πληθυσμός (εκατομμύρια)				
Μεγ. Βρεταννία	23,8	28,8	34,6	41,2
Ρωσσία	57,6	76	100,0	135,7
Γαλλία	32,4	37,4	37,5	38,9
Γερμανία	12,9	18,0	45,1	56,0

Πίνακας 2. Σχετικά μερίδια επί του ευρωπαϊκού πλούτου, 1816-1890.⁹¹

ΧΩΡΑ	ΕΤΟΣ								
	1816	1820	1830	1840	1850	1860	1870	1880	1890
Μεγ. Βρεταννία	43%	48%	53%	64%	70%	68%	64%	59%	50%
Ρωσσία	19%	18%	15%	9%	7%	4%	2%	3%	5%
Γαλλία	21%	18%	21%	16%	12%	14%	13%	13%	13%
Πρωσσία/Γερμανία	8%	7%	5%	5%	4%	10%	16%	20%	25%
Αυστρο-Ουγγαρία	9%	9%	7%	6%	7%	4%	5%	4%	6%
Ιταλία	-%	-%	-%	-%	-%	-%	0%	1%	1%

⁹¹ “op.cit” Mearsheimer, 2011, σ.158.

Πίνακας 3. Σχετικά μερίδια επί του παγκόσμιου πλούτου, 1830-1890.⁹²

ΧΩΡΑ	ΕΤΟΣ						
	1830	1840	1850	1860	1870	1880	1890
Μεγ. Βρεταννία	47%	57%	59%	59%	53%	45%	32%
Ρωσσία	13%	8%	6%	3%	2%	2%	3%
Γαλλία	18%	14%	10%	12%	11%	10%	8%
Πρωσσία/Γερμανία	4%	4%	3%	9%	13%	16%	16%
Αυστρο-Ουγγαρία	6%	6%	6%	4%	4%	3%	4%
Ιταλία	-%	-%	-%	0%	0%	0%	1%
Ηνωμένες Πολιτείες	12%	12%	15%	13%	16%	23%	35%
Ιαπωνία	-%	-%	-%	0%	0%	0%	0%

Στρατιωτική ισχύς

Αναφορικά με τη στρατιωτική ισορροπία κατά τη δεκαετία του 1860, Γαλλία και Πρωσσία διέθεταν τους ισχυρότερους στρατούς. Με βάση τα στοιχεία του πίνακα 4, η Γαλλία προπορεύονταν μεταξύ 1860 και 1866, λόγος για τον οποίο Μεγ. Βρεταννία και Ρωσσία αντιμετώπιζαν ευμενώς την προσπάθεια του Μπίσμαρκ να δημιουργήσει μια ενοποιημένη Γερμανία. Ο στρατός της Πρωσσίας συγκαταλέγονταν μεταξύ των ασθενέστερων ευρωπαϊκών στρατών στην αρχή της δεκαετίας, αλλά κατά το 1867 είχε γίνει ο ισχυρότερος και το 1870 συνέχιζε να έχει την πρωτοκαθεδρία (κατόπιν κινητοποίησης) (Howard, 1990).

Η Αυστρία διέθετε ισχυρό στρατό κατά το πρώτο ήμισυ της δεκαετίας του 1860, ωστόσο άρχισε να φθίνει κατά το 1866. Η Ρωσσία διατηρούσε έναν πολύ μεγάλο, αλλά μάλλον αναποτελεσματικό στρατό, ο οποίος είχε μεν μικρή ικανότητα προβολής ισχύος, αλλά ήταν ικανός να υπερασπιστεί τη Ρωσσία από μια μεγάλη επίθεση μιας άλλης Μεγάλης Δύναμης. Η Μεγ. Βρεταννία διατηρούσε έναν μικρό και αναποτελεσματικό στρατό, ο οποίος δεν συνεισέφερε καθοριστικά στην ισορροπία ισχύος (Mearsheimer, 2011).

Σύμφωνα με τον A.J.P Taylor, τη δεκαετία του 1860, Ρωσσία και Μεγ. Βρεταννία δεν συμμετείχαν ουσιαστικά στην ευρωπαϊκή ισορροπία ισχύος, με τον αγώνα για την κυριαρχία στην Ευρώπη να περιορίζεται στη δυτική πλευρά της

⁹² “op.cit” Mearsheimer, 2011, σ.444.

(Taylor, 1954). Κατά συνέπεια, η κατανομή ισχύος διανεμήθηκε μεταξύ Αυστρίας, Γαλλίας και Πρωσίας.

Το 1866, ο αυστριακός στρατός τηρούσε τις προδιαγραφές να αντιταχθεί στον πρωσικό. Είχε ένα πλεονέκτημα 1,25:1 έναντι του πρωσικού, το οποίο διατηρήθηκε και μετά την κινητοποίηση των εφεδρειών του, πριν από την κρίσιμη μάχη στη Σάντοβα, την 3^η Ιουλίου 1866. Ωστόσο, ο πρωσικός στρατός ήταν ποιοτικά ανώτερος από τον αυστριακό (Carr, 1991). Η ανωτερότητά του, πλην των οπισθογεμών τυφεκίων εντοπίζονταν στο εξαιρετικό επιτελικό του σύστημα, αλλά πήγαινε και εμμέσως από την πολυεθνική σύσταση του αυστριακού στρατού που επηρέαζε τη μαχητική του ισχύ. Από την άλλη, ο αυστριακός στρατός υπερτερούσε σε πυροβολικό και ιππικό. Συνδυαστικά, ο πρωσικός στρατός διέθετε ένα πλεονέκτημα έναντι του αυστριακού, το οποίο, ωστόσο, δεν θα χαρακτηριζόταν ως καταλυτικό για τη μεταξύ τους ισορροπία ισχύος (Smoke, 1977).

Η Γαλλία εξακολουθούσε να διαθέτει τον ισχυρότερο στρατό της Ευρώπης, το 1866. Χαρακτηριστικά, ο μόνιμος στρατός της υπερτερούσε αριθμητικά ακόμα και από τον πλήρως κινητοποιημένο (με εφεδρείες) πρωσικό στρατό. Επιπλέον, την υπόψη περίοδο, η ποιοτική τους διαφορά ήταν αμελητέα.

Η ισορροπία ισχύος μεταβλήθηκε υπέρ του πρωσικού στρατού την περίοδο μετά το 1866 και διατηρήθηκε μέχρι τη μεταξύ τους σύγκρουση κατά τα έτη 1870 και 1871. Εκείνη την περίοδο, καίτοι ο μόνιμος στρατός της Γαλλίας εξακολουθούσε να υπερτερεί αριθμητικά του πρωσικού, ο δεύτερος ήταν σε θέση να κινητοποιήσει τους διπλάσιους στρατιώτες σε σχέση με τον πρώτο. Ακριβώς αυτή η ασυμμετρία στη βραχυπρόθεσμη ικανότητα κινητοποίησης κατέστησε τον πρωσικό στρατό σημαντικά ισχυρότερο από τον γαλλικό στη μεταξύ τους αναμέτρηση. Η εσφαλμένη εκτίμηση της Γαλλίας ότι θα μπορούσε να κινητοποιήσει τις εφεδρείες της εξίσου ταχέως και αποτελεσματικά με τον πρωσικό στρατό καθόρισε εν πολλοίς την ήττα της (Smoke, 1977).

Η ενωμένη Γερμανία μετά το 1871 είχε τον ισχυρότερο στρατό στην Ευρώπη, όπως προκύπτει και από τα στοιχεία του πίνακα 5. Παρά το γεγονός ότι η Γαλλία μπορούσε να παρατάξει μεγαλύτερο στρατό κατά τη δεκαετία του 1880 και το 1890, το αριθμητικό αυτό πλεονέκτημα δεν αντικατόπτριζε απόλυτα την πραγματικότητα. Σε αντίθεση με τη Γερμανία, η Γαλλία είχε πολύ μεγαλύτερη δεξαμενή

ανεκπαίδευτων εφέδρων, οι οποίοι δεν θα συνέδραμαν ουσιαστικά στην έκβαση ενός ενδεχόμενου πολέμου μεταξύ των δύο χωρών. Γενικά, ο γερμανικός στρατός ήταν ποιοτικότερος του γαλλικού, παρότι το χάσμα τους είχε μειωθεί σε σχέση με την περίοδο του γαλλο-πρωσσικού πολέμου (Mearsheimer, 2011).

Πίνακας 4. Ανθρώπινο δυναμικό των ευρωπαϊκών στρατών, 1862-1870.⁹³

ΧΩΡΑ	ΕΤΟΣ						
	1862	1864	1866		1870		1870-71
	Μόνιμος Στρατός	Μόνιμος Στρατός	Μόνιμος Στρατός	Μετά από κινητοποίηση	Μόνιμος Στρατός	Μετά από κινητοποίηση	Σύνολο κινητοποιημένων
Μεγ. Βρεταννία	200.000	200.000	176.731	Μη διαθέσιμο	174.198	Μη διαθέσιμο	Μη διαθέσιμο
Ρωσσία	682.000	727.000	742.000	Μη διαθέσιμο	738.000	Μη διαθέσιμο	Μη διαθέσιμο
Γαλλία	520.000	487.000	458.000	Μη διαθέσιμο	367.850	530.870	1.980.000
Πρωσσία	213.000	212.000	214.000	370.000	319.000	1.183.000	1.450.000
Αυστρία	255.000	298.000	275.000	460.000	252.000	Μη διαθέσιμο	Μη διαθέσιμο
Ιταλία	185.000	196.100	200.000	Μη διαθέσιμο	214.354	Μη διαθέσιμο	Μη διαθέσιμο

⁹³ “op.cit” Mearsheimer, 2011, σ.582.

Πίνακας 5. Ανθρώπινο δυναμικό των ευρωπαϊκών στρατών, 1875-1890.⁹⁴

ΧΩΡΑ	ΕΤΟΣ							
	1875		1880		1885		1890	
	Μόνιμος Στρατός	Πολεμικό δυναμικό	Μόνιμος Στρατός	Πολεμικό δυναμικό	Μόνιμος Στρατός	Πολεμικό δυναμικό	Μόνιμος Στρατός	Πολεμικό δυναμικό
Μεγ. Βρεταννία	192.478	539.776	194.512	571.769	188.657	577.334	210.218	618.967
Ρωσσία	765.872	1.213.259	884.319	2.427.853	757.238	1.917.904	814.000	2.220.798
Γαλλία	430.703	1.000.000	502.697	2.000.000	523.833	2.500.000	573.277	2.500.000
Γερμανία	419.738	1.304.541	419.014	1.304.541	445.392	1.535.400	492.246	2.234.631
Αυστρο-Ουγγαρία	278.470	838.700	239.615	771.556	284.495	1.071.034	336.717	1.818.413
Ιταλία	214.667	460.619	214.667	460.619	250.000	1.243.556	262.247	1.221.478

Σημείωση: Το «πολεμικό δυναμικό» αντιπροσωπεύει τον συνολικό αριθμό ανδρών που θα βρίσκονταν στον στρατό αμέσως μετά την κινητοποίηση. Κατά συνέπεια, περιλαμβάνει τον ενεργό στρατό μιας χώρας και όλες τις εφεδρείες του, ανεξαρτήτως του επιπέδου εκπαίδευσής τους. Οι αριθμοί του παραπάνω πίνακα είναι εκτιμήσεις και ως εκ τούτου δέον όπως αντιμετωπιστούν με κάποια επιφύλαξη.

⁹⁴ “op.cit” Mearsheimer, 2011, σ.381.

Παράρτημα «Γ»

Χάρτες προ και μετά τη Γερμανική ενοποίηση

Χάρτης 1. Απεικόνιση της Πρωσίας πριν και μετά τον αυстро-πρωσσικό πόλεμο του 1866, της Συνομοσπονδίας της Βόρειας Γερμανίας, και της Γερμανικής Αυτοκρατορίας από το 1871 και έπειτα (Wawro, 2003).

Χάρτης 2. Γεωγραφική αποτύπωση των περιοχών που ξέσπασαν και κατεστάλησαν τελικώς οι φιλελεύθερες επαναστάσεις κατά τη διετία 1848-1849 (Smith, 2023).

Χάρτης 3. Χρωματική αποτύπωση των γερμανικών κρατιδίων που εγγολώθηκαν βαθμιαία στην τελωνειακή ένωση (Zollverein) έως το 1834 (Smith, 2023).

Χάρτης 4. Χρωματική αποτύπωση των γερμανικών κρατιδίων που εγγολώθηκαν βαθμιαία στην τελωνειακή ένωση (Zollverein) από το 1834 (Smith, 2023).

Χάρτης 5. Χρωματική αποτύπωση της σταδιακής διεύρυνσης της τελωνειακής ένωσης (Zollverein) (Emprosnet, 2017).

Χάρτης 6. Γεωγραφική αποτύπωση της Γερμανικής Συνομοσπονδίας κατά την περίοδο 1815–1866 (Smith, 2023).

Χάρτης 7. Γεωγραφική αποτύπωση της Γερμανικής Αυτοκρατορίας κατά την περίοδο 1871–1918 (Smith, 2022).

Χάρτης 8. Αποτύπωση των σταδιακά προσαρτηθέντων εδαφών και των αντίστοιχα δημιουργηθέντων πολιτικών οντοτήτων (Πρωσία, Γερμανική Συνομοσπονδία, Συνομοσπονδία της Βόρειας Γερμανίας και Γερμανική Αυτοκρατορία) (Λούβη & Ξιφαράς, χ.χ).

